

STATISZTIKAI SZEMLE

A KÖZPONTI
STATISZTIKAI HIVATAL
FOLYÓIRATA

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

DR. BALOGH MIKLÓS, DR. BESENYEI LAJOS,
DR. HARCSA ISTVÁN, DR. KATONA TAMÁS (a Szerkesztőbizottság elnöke),
DR. KLINGER ANDRÁS, NYITRAI FERENCNÉ DR., DR. PUKLI PÉTER,
DR. SIPOS BÉLA, DR. SZILÁGYI GYÖRGY, VÉGVÁRI JENŐ, DR. VÉRTES ANDRÁS,
VISI LAKATOS MÁRIA (főszerkesztő), DR. VUKOVICH GYÖRGY

76. ÉVFOLYAM 9. SZÁM

1998. SZEPTEMBER

E SZÁM SZERZŐI:

Dr. Fritz Breuss, a Wirtschaftsuniversitaet Wien egyetemi tanára, a Forschungsinstitut für Europafragen munkatársa; *Gáspár Tamás* kandidátus, a Külkereskedelmi Főiskola adjunktusa; *Dr. Kozma Ferenc*, a közgazdaságtudomány doktora, a Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem ny. egyetemi tanára; *Novotnyé Pletscher Hedvig*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság ny. főtanácsosa; *Nyitrai Ferencné dr.*, a közgazdaságtudomány doktora, c. egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal ny. elnöke; *Visi Lakatos Mária*, a *Statisztikai Szemle* főszerkesztője.

*

Fóti János, a KSH ny. főosztályvezető-helyettese; *Lakatos Judit*, a KSH főosztályvezetője; *Nádas Magdolna*, a KSH ny. csoportvezetője; *Nádudvari Zoltán*, a KSH főtanácsosa; *Rózsa Gábor*, a KSH tanácsosa; *Szabó Zsuzsanna*, a KSH tanácsosa.

ISSN 0039 0690

Megjelenik havonta egyszer
Főszerkesztő: Visi Lakatos Mária
Kiadja: a Központi Statisztikai Hivatal
A kiadásért felel: dr. Katona Tamás
1759 – Akadémiai Nyomda
Martonvásár, 1998
Felelős vezető: Reisenleitner Lajos

Tördelőszerkesztők: Bálinthné Bartha Éva, Simonné Káli Ágnes

Szerkesztőség: Budapest II., Keleti Károly utca 5–7. Postacím: Budapest, 1525. Postafiók 51. Telefon: 345-6528
Kiadóhivatal: Központi Statisztikai Hivatal, Budapest II., Keleti Károly utca 5–7.
Postacím: Postafiók 51. Budapest, 1525. Telefon: 345-6212
E-mail: statszemle@ksh.x400gw.itb.hu
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbetítő postahivatalnál és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság Hírlapelőfizetési Irodájánál, (Budapest VIII., Orczy tér 1., Telefax: 303-3440) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással Postabank Rt. 219–98636, 021–42795 pénzforgalmi jelzőszámra.
Előfizetési díj: fél évre 2100 Ft, egy évre 4200 Ft
Beszerezhető a KSH Könyvesboltban. Budapest II., Keleti Károly u. 10. Telefon: 212-4348

TARTALOM

STATISZTIKAI ELEMZÉSEK

Az Európai Unió keleti bővítésének költségei és hozamai. – <i>Dr. Fritz Breuss</i>	709
--	-----

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A nemzetgazdaság teljesítményének mérési lehetőségei és megoldásai. – <i>Nyitrai Ferencné dr.</i>	727
A Félperiféria helye a „világfalkában”. – <i>Dr. Kozma Ferenc</i>	743

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

Budapest városfejlődése az egyesüléstől napjainkig. – <i>Novotyné Pletscher Hedvig</i>	755
--	-----

SZEMLE

Magyar szakirodalom

Dr. Kozma Ferenc: Külgazdasági stratégia. (<i>Gáspár Tamás</i>).....	777
Sipos András: Várospolitikai és városigazgatás Budapesten, 1890–1914. (<i>Visi Lakatos Mária</i>).....	780

STATISZTIKAI HÍRADÓ

Személyi hírek	783
Szervezeti hírek – Közlemények.....	784

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

Külföldi statisztikai irodalom

Strohm, W.: Az Európai Unió hivatalos konjunktúra-statisztikája. (<i>Nádudvari Zoltán</i>)	786
--	-----

Arvemo-Notstrand, K. – Ollson, A. K.: Belépés a munkaerőpi- acra. (<i>Lakatos Judit</i>).....	788
Bartunek, E.: A munkaerőfelvétel munkanélküliséggel kapcsolo- latos adatai. (<i>Fóti János</i>).....	789
Conolly, S.: Az elhelyezkedés esélyétől függő női munka- erő kínálat modellje. (<i>Szabó Zsuzsanna</i>).....	791
Labrousse, A.: A kábítószeres világpiaca. (<i>Rózsa Gábor</i>)	792
Haydn, R.: A társadalombiztosítás személyenkénti adatai Ausztriában, 1996. (<i>Nádas Magdolna</i>).....	795
Bibliográfia.....	797

Utánnymás csak a forrás megjelölésével!

AZ EURÓPAI UNIÓ KELETI BŐVÍTÉSÉNEK KÖLTSÉGEI ÉS HOZAMAI*

DR. FRITZ BREUSS

A berlini fal leomlásától csaknem 9 év telt el, amíg az EU 1998. március 31-én megkezdte a fokozatos felvételi tárgyalásokat azzal a tíz közép- és kelet-európai (a továbbiakban KKE) országgal, amely bejelentette csatlakozási szándékát. Igencsak hosszú idő telt el azóta is, hogy az Európai Tanács Koppenhágában, 1993 júniusában elfogadta az EU keleti bővítésének dokumentumát, időközben azonban, mind a tíz KKE-országgal létrejött a társult viszonyt szabályozó egyezmény (az Európa-Egyezmény). Ezek az egyezmények gyors liberalizálással intenzívebbé tették a kétoldalú kereskedelmet. Annak ellenére, hogy az EU gyorsabban építette le a KKE-országokból származó importra vonatkozó vámokat és kontingenseket, mint fordított irányban partnerei, az EU tagországai az 1989-es „keleti nyitás” óta lényegesen többet profitáltak a kétoldalú kereskedeleméből, mint a KKE-országok. Az EU-tagságra vonatkozó kérelmet először Magyarország terjesztette be 1994. március 31-én, és Szlovénia kérelme érkezett utolsónak, 1996. június 10-én.

Az Európai Bizottság 1997 júliusában az Agenda 2000 [1] dokumentummal adta meg a rajtjelet a keleti bővítésre. Ebben a következő szempontok alapján értékelték a tíz jelentkező érettségét a belépésre:

- demokrácia, továbbá az emberi és kisebbségi jogok védelme;
- működő piacgazdaság;
- az EU joganyagának átvétele;
- az előbbiekkal kapcsolatosan a gazdasági és a valutaunió eléréséig a Schengeni Szerződésben rögzített állapot megteremtése érdekében teljesítendő feladatok.

Noha az Európai Bizottság olyan következtetésre jutott, hogy a három szempontnak egyik KKE-ország sem felel meg teljes mértékben, ennek ellenére 1998 márciusában kiválasztottak a térségből öt felvételre jelentkező országot (Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia), valamint Ciprust, és ezeket meghívták a belépést előkészítő tárgyalásokra. A térség további öt országa (Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia és Szlovákia) a felkészítés stratégiájában szerepel. Még nem tisztázott, hogy az első belépésekre mikor kerülhet sor. Ebben az összefüggésben érdekes azonban,

* A tanulmány eredeti címe: Kosten und Nutzen der EU-Ostweiterung. (Nádudvari Zoltán fordítása.)

hogy az Európai Bizottság pénzügyi előrejelzésében olyan munkahipotézisből indult ki, miszerint az első öt KKE-ország belépésére már 2002-ben sor kerülhet.

Az Európai Uniót eddig négy alkalommal bővítették, és ezek kapcsán is felvetődött minden érintettben, hogy a bővítés mibe kerül és milyen hozamokkal jár. Az EU negyedik bővítése során három gazdag ország (Ausztria, Finnország és Svédország) lépett be, ennek révén megnőtt az EU jóléte, és – tekintettel arra, hogy ezek az EU költségvetésébe nettó befizető országok – különösen szíves fogadtatásban volt részük. A keleti bővítés kiinduló helyzete ehhez képest sokkal nehezebb. Eltekintve attól az egyszeri történelmi lehetőségtől, hogy Európa demokratikus részét önkéntes alapon, békés úton politikai értelemben megnövelhetik, mindkét fél részére nagy gazdasági kihívással jár ez a lépés, amikor is kevésbé fejlett (szegény) országok integrációját tervezik a lényegesen fejlettebb (gazdag) tagországok belső piacához. A keleti bővítés költségeit és hozamait vizsgáló eddigi tanulmányok mégis egybehangzóan azt állítják, hogy összességében mindkét országcsoport számára nagyobbak a hozamok, mint a költségek. A korábbi EU-tagországok között azonban nem egyformán oszlanak meg az előnyök (nem azonos intenzitású a KKE-országokkal folytatott kereskedelmük), és ebből adódóan a következő években az EU köreiben a költségvetési terhek igazságos elosztásáról heves vitákra kell számítani.

Valószínűleg nem lenne finanszírozható az EU keleti bővítése, ha minden új tagország változatlan módon részesülne a közös agrárkassza, valamint a strukturális alapok forrásaiból. Tekintettel arra, hogy az ilyen jogosultságok a közösségi költségvetés lehetőségeit meghaladó igényekkel járnának, és politikailag is rendkívül nehezen lennének megvalósíthatók, az Európai Bizottságnak a közös agrárkassza reformjára készített 1998. márciusi részletes tervezete mindkét alap vonatkozásában meghatározta a közösségi források betartandó felső korlátját (a bruttó hazai termék 1,27 százaléka), és ez lényegében az Agenda 2000, 1997. júliusi javaslatára támaszkodik.

A közös agrárpolitika¹ reformja

Az EU teljes keleti bővítése mintegy 100 millióval növeli a fogyasztók számát (az első fordulóban csak 60 millió a növekedés). A belépésre jelentkezett országok egy részét a mezőgazdaság viszonylag magas részesedése jellemzi: a lengyel gazdaság foglalkoztatottjainak kerekén 27 százaléka a mezőgazdaságban dolgozik, Észtországban ez az arány 13, Magyarországon 8, Szlovéniában 7, a Cseh Köztársaságban 6 százalék. (Összehasonlításként: az EU 15² országában a mezőgazdaság foglalkoztatottjainak aránya 5 százalék.) Az említett KKE-országok sürgős feladata lenne mezőgazdaságuk korszerűsítése, hogy egyáltalán versenyképesé váljanak. Agrártermékeik ára alacsony ugyan, de minőségileg alig versenyképesek a nyugati piacokon (a higiéniai szabványok tekintetében sem).

A közös agrárpolitika 1992-ben kezdeményezett reformját az jellemzi, hogy az EU határozottan elzárkózik az ártámogatásoktól, és szorgalmazza a közvetlen transzfereket.

¹ A közös agrárpolitikát (The Common Agricultural Policy) gyakran CAP rövidítéssel említi a szakirodalom. (*A szerk. megj.*)

² Az EU 15 országa: Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Németország, Olaszország (az EGK alapító országai), Dánia, Egyesült Királyság, Írország (1973-tól), Görögország (1981-től), Portugália, Spanyolország (1986-tól), Ausztria, Finnország és Svédország (1995-től).

A Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organization – WTO) új „agrárfordulója” az agrártermékek világkereskedelmében olyan további liberalizálásra vezet, amely ár-csökkentést feltételez. Az Európai Bizottság javasolja, hogy azonnal csökkentsék 20 százalékkal a gabona intervenciós árát, és a csökkentés 2002-ig a marhahúsra három lépésben, összesen 30 százalékpont, a tej esetében négy lépésben, 15 százalékpont legyen. Az ebből adódó bevételecsökkenést csak részben (a gabonatermelők esetében csak felét, a szarvasmarha-tartók és a tejgazdaságok esetében háromnegyedét) kompenzálják a termelőknek közvetlenül fizetett összegek. A reform során ösztönzik a termőföld paragon használatát, és erőteljesen támogatják a környezet védelmét.

A reformjavaslatok ellenére a korábbi EU-tagországok kis mértékben növekvő összeghez jutnak a közös agrárkasszából a 2000–2006 közötti tervezési időszakban. Az Európai Bizottság eddigi javaslatai mindenesetre eddig a földművesek és a tagállamok kisebb-nagyobb ellenállásába ütköztek. A közös pénzalap előirányzataiban csak nagyon kis összegekkel szerepelnek az újonnan belépő tagországoknak az integráció kapcsán fizetendő agrártámogatások (1998. évi áron 2006-ban az összeg 3,4 milliárd ECU). Az eddigi EU-tagországok a legnagyobb haszonélvezők maradnak (a 2006-ra tervezett agrártámogatásuk összesen 55 milliárd ECU).

A struktúrapolitika reformja

Az EU legfőbb törekvése, hogy erősödjék a tagországok közötti gazdasági és szociális összetartás (a Maastrichti Szerződés 130. cikkelye szerint), ennek érdekében erősítik a kohéziós törekvéseket. Az eddigi támogatási programokban a keleti bővítés pótlólagos kiadásaira tekintettel költségeket kell megtakarítani. Az új struktúrapolitikát koncentráltabban kell megvalósítani (a hét célterület helyett három célzónát jelölnek meg), és növelni kell a hatékonyságot. A KKE-országok a jelenlegi meghatározás szerinti 1. célzónába sorolhatók (az EU átlagos egy főre jutó bruttó hazai termékének kevesebb mint 75 százalékaival). Felső határt szabnak annak érdekében, hogy a struktúrapolitika együttes finanszírozása elviselhető legyen a KKE-országok számára: a strukturális alap felhasználása GDP-jüknek legfeljebb 4 százaléka lehet. A kibővített Európai Unió egészében is be kell tartani a strukturális kiadások felső korlátját, a bruttó hazai termék 0,46 százalékát.

Az említett három célzóna a következőkkel jellemezhető.

– Az 1. célzónába a fejlődésben elmaradott régiók tartoznak (a korábbi 1. és 6. célterületet egybefoglalva). A legnagyobb támogatást ez a zóna élvezi, és a strukturális alapoknak kerekén kétharmadát kapja. A jövőben azok az országok, amelyek az EU egy főre jutó átlagos GDP-jének 75 százalékában megjelölt korlátot meghaladják, átmeneti szakaszban kikerülnek az 1. célzónából. Ilyen elbírálás vonatkozna Írországra, valamint néhány tagországon belüli régióra (például az osztrák Burgenland tartományra).

– A 2. célzóna jellemzője a gazdasági és szociális átalakulás, ilyen gazdasági változások érinthetik az ipari és a szolgáltatási régiókat, a nehéz helyzetben levő mezőgazdasági térségeket, a városokat, valamint a halászati területeket. Az EU 15 tagországa összes népességének eddig 51 százaléka minősült támogathatónak az 1. és a 2. célzóna programja keretében, amit 35-40 százalékra kell mérsékelni (a 2. célzóna esetén a támogatás aránya 18 százalékra csökkenne). A tervek szerint a célzóna támogatásának fő ismérve a munkanélküliség aránya. Az új besorolás a korábbi támogatási politikához képest hátrányos a kis munkanélküliségi aránnyal jellemezhető országoknak (mint amilyen Ausztria).

– A 3. célzónába olyan régiók sorolhatók, amelyek nem tartoznak az 1. és a 2. zónában, és amelyek a több évre szóló foglalkoztatási programoknak megfelelően, az Amszterdami Szerződés új foglalkoztatási fejezetével összhangban támogatást kaphatnak humán erőforrásaik fejlesztéséhez.

Az új pénzügyi keretfeltételek szerint a korábbi EU-tagországokban a struktúrapolitikára fordítható közösségi források nagymértékben csökkennének (az 1999-ben rendelkezésre álló 32,7 milliárd ECU 2006-ban, 1999. évi áron, 28,4 milliárd ECU-ra csökken). A tervek szerint az EU öt új tagországának támogatására 2006-ban, az EU struktúrapolitikája keretében, 12,1 milliárd ECU jut. Ez azonban még nem éri el az említett felső határt, az öt KKE-ország GDP-jének 4 százalékát.

A kohéziós alapot, amelyről a Maastrichti Szerződés 130. cikkelye, valamint a gazdasági és szociális összetartás feltételeit tartalmazó 15. jegyzőkönyv rendelkezik, meghatározott időre hozták létre. Az alap az Európai Gazdasági és Valutaunió kritériumainak elérését hivatott segíteni, a támogatási célok között szerepel a környezet védelme és a transzeurópai közlekedési hálózat. A kohéziós alap igénybevételére azok a tagországok jogosultak, amelyek nem érik el az EU egy főre jutó GDP-jének 90 százalékát. A kohéziós alapon 2006-ig évente további 3 milliárd ECU támogatás áll rendelkezésre.

Az osztrák szövetségi kormány 1998. januárban azzal a kéréssel fordult az Európai Bizottsághoz, hogy létesítsenek speciális támogatást a „határövezetek” részére. A támogatás célja, hogy kezelni tudják az áruk és a munkaerő piacán, a KKE-országok EU-ba lépését követően mutatkozó esetleges zavarokat. A politikusok elképzelése szerint ez a támogatás évente 4 milliárd schillinget tenne ki. E pótlólagos támogatást a 100 kilométernyi határsávban használnák fel. Ebbe a sávba tartozna például Graz, Klagenfurt, Bécs és Linz városa. Az EU illetékes főmegbízottja, *M. Wulf-Mathis* visszautasítón nyilatkozott erről a javaslatról. Állásfoglalásában utalt arra, hogy a struktúrapolitika reformja során nem jelölhetők ki új célterületek, továbbá arra, hogy megváltozik a feladatok rangsora, a jövőben elsősorban olyan régiókat kell támogatni, amelyekben az átlagnál sokkal nagyobb a munkanélküliek aránya. Ausztria ebben a tekintetben pedig nem szorul támogatásra.

A legújabb felmérések azt mutatják, hogy az 1990-es keleti nyitás óta az átlagost meghaladó mértékben profitáltak az általános gazdasági fejlődés és a foglalkoztatás tekintetében a belépésre jelentkező Szlovákia, Szlovénia, Csehország és Magyarország határközeli régiói. Reálisabb lenne tehát, ha saját támogatási kosár helyett (ilyet a „Földközi tenger program” keretében Franciaország, Olaszország és Görögország 1986 és 1992 között kapott) inkább a több országra kiterjedő, már meglévő határrégió-programokat (például az INTERREG-programot) töltenék fel. Az Közösségi költségvetés Ausztriának e jogcímen az 1995 és 1999 közötti tervidőszakban 406 millió schillinget juttatott. Ebből a Magyarországgal határos régió 149, a Csehországgal határos 61, a Szlovéniaival határos 122, a Szlovákiaival határos 74 millió schillinggel részesedett. Az Európai Bizottság a 2006-ig terjedő új pénzügyi tervben a Közösség által kezdeményezett akciókra a struktúrapolitika teljes kiadásának 5 százalékát irányozta elő.

Intézményi reform

Nem valósult meg az 1996-os konferencián kitűzött kormányzati szintű cél, nevezetesen az intézmények reformja. Az Amszterdami Szerződés tartalmazza „Az Európai Unió szervei, a bővítésére tekintettel” című jegyzőkönyvet, amelyben kinyilvánítják, hogy a bővítés első fordulóján (legkorábban 2002-ben) a Bizottságba minden tagország egy küldöttet delegálhat (eddig az EU nagy országainak két-két képviselője volt a testület-

ben). Az Európai Bizottság viszonylag kisebb létszámát ahhoz kapcsolják, hogy a Tanácsban új súlyozást alkalmaznak vagy bevezetik a „kétszeres többség” elvét. Ez nyújt kárpótlást azoknak a (nagy) tagországoknak, amelyek eddig két szavazattal vehettek részt az Európai Bizottság döntéshozatalában. Az intézmények karcsúsítása nem csupán adminisztrációs okok miatt szükséges, ugyanis az eddigi 15-ről 20-ra, illetve 25-re vagy ennél is többre nő a részt vevő országok száma. Ennek a karcsúsításnak – különösen a Tanácsban – kimondott politikai jelentősége van. Az EU új tagországai, amelyek mindegyike szegény, az 1. célzónába sorolhatók, koalíciót alkothatnak a strukturális, illetve a kohéziós alaphoz tartozó régebbi tagországokkal, így minősített többséghez jutva, a gazdagabb, nettó befizető országok költségére elérhetnék, hogy növeljék az említett közösségi támogatásokat. A régebbi EU tehát intézményi, politikai értelemben még nem készült fel a keleti bővítésre.

A keleti bővítés költségei

Nem tekinthető költségmentesnek az EU keleti bővítése. Az akció „grátisz” jellegét eddig sem állította senki, az Európai Bizottság sem kerülhette meg ezt a tényt. Az Agenda 2000 dokumentumban (74. old.) a Bizottság kifejezetten utal arra, hogy „...az összes eddigi tagország költségvetési pozícióját módosítani fogja a belépés első fordulóján, eszerint a nettó támogatásban részesülők pozitív egyenlege csökken, a többi ország nettó befizetése pedig megnő.” Csak a gazdasági modell szimulálásával határozható meg, hogy az EU bővítése végül is, a „költségek és hozamok” mérlegelése alapján zéró összegű játék lesz vagy sem, továbbá, hogy melyik ország válik (a nettó kifizetés alapján) nyertessé és veszteséssé.

Az EU keleti bővítése költségeinek legkorábbi becslése 1993-ban készült. Az idő haladtával ehhez képest az eltérések egyre nagyobbak. [5] A legújabb költségbecslések már igazán jól egyeznek azokkal az adatokkal, amelyeket az Európai Bizottság az Agenda 2000 című dokumentumában, illetve a 2000 és 2006 közötti időszakra 1998 márciusában közzétett új pénzügyi keretrendezésben meghatározott.

Az EU keleti bővítésének eddig megismert költségei, több okból, viszonylag alacsonyak. Egyrészt azon az alapon, hogy a KKE-országok GDP-jének 4 százalékával megvonták a strukturálpolitika kiadásainak felső korlátját. Összességében azt a célt rögzítették, hogy a strukturálpolitika intézkedéseire a kibővített EU-ban, az összes GDP 0,46 százaléka álljon rendelkezésre. Másrészt azért alakulnak így a költségek, mert az Európai Bizottság, a KKE-országok egyetértésével összeállított legújabb pénzügyi keretrendezésben csak fokozatosan növeli az érintett országok rendelkezésére bocsátható forrásokat.

Azt is figyelembe kell venni, hogy az EU keleti bővítése kapcsán megvizsgált költségek ezúttal az első forduló öt KKE-országára vonatkoznak. Végül is abból kell kiindulni, hogy az Európai Unióhoz tíz KKE-ország (és Ciprus) fog csatlakozni. Az EU bővítésének második fordulójában sorra kerülő öt KKE-ország belépési költségei kerekén egyharmadát teszik ki az első forduló öt KKE-országa becsült belépési költségeinek.

A költségbecslések már figyelembe veszik az EU közös agrár- és strukturálpolitikájának reformját. Feltételezték, hogy a 2000 és 2006 közötti időszakban a korábbi EU-országok gazdasági növekedése átlagosan évi 2,5 százalék, a KKE-országoké évi 4 százalék lesz.

	100,1	101,5	103,8	110,6	113,2	116,0	119,0	122,0	786,1
A) Pénzeszköz a kötelezettségekre (az EU 20 országa)									
Ebből:									
a) az EU 15 országa	100,1	98,4	100,7	101,0	101,1	101,3	101,7	102,1	706,2
b) belépők (az 5 KKE-ország százalékában)				6,5	9,0	11,6	14,2	16,8	58,1
c) felkészülők (az EU 15 százalékában)		3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	21,8
B) Pénzeszközök a fizetésekre (az EU 20 országa)	96,4	98,8	101,6	107,3	110,2	112,7	115,6	118,7	765,1
Ebből:									
a) az EU 15 országa	96,4	95,7	98,5	99,8	100,4	100,7	101,1	101,4	697,6
b) belépők (az 5 KKE-ország százalékában)				4,4	6,7	8,9	11,4	14,2	45,7
c) felkészülők (az EU 15 százalékában)	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	3,1	21,8
C) Felső határ a saját forrásokra***	99,1	101,6	104,1	110,4	113,3	116,1	119,1	122,1	786,8
Ebből:									
a) az EU-15 országa	99,1	101,6	104,1	106,7	109,4	112,1	114,9	117,8	766,7
b) belépők				3,7	3,9	4,0	4,2	4,3	20,1
D) Összes mozgástér (C-B) (az EU 20 országa)	2,7	2,8	2,5	3,1	3,1	3,4	3,5	3,4	21,7

* A kötelezettségekre rendelkezésre álló pénzeszközök (miliárd ECU, 1990. évi áron).
 ** Öt pénzügyi prioritással: a transzeurópai hálózatok (TEN) kutatás és innováció, általános és szakmai képzés, környezetet kímélő technológiák alkalmazása, kis- és közepes vállalatok támogatása.
 *** Az EU 20 ország bruttó társadalmi termékének 1,27 százaléka.
 Megjegyzés: „Belépők”: 2002-től öt KKE-ország: Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia (+Ciprus); „Felkészülők”: a nem említett öt KKE-ország: Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia, Szlovákia.

Az Európai Bizottság feltételezi továbbá, hogy már az első fordulóban, 2002-ben belép az EU-ba öt ország (Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Magyarország és Szlovénia). Figyelembe vették azt is, hogy az EU bővítésének második fordulójába került öt KKE-ország (Bulgária, Lettország, Litvánia, Románia és Szlovákia) felkészítésére előirányzott költségeket beépítették a 15 EU-országra összeállított költségvetésbe. Így a „belépési” és a „felkészítési” költségek összegeként adódik az EU keleti bővítésének összes költsége. (Lásd az 1. táblát.)

Az EU keleti bővítésének összes költsége (1999. évi árakon) – az ilyen célú kötelezettségekre elkülönített forrásokon mérve – a 2000 és 2006 közötti időszakban kerekén 80 milliárd ECU-t (évente 16 milliárd ECU-t) tesz ki. A teljes előirányzatból 2002-től összesen 58 milliárd ECU jut az öt KKE-ország belépésére (12 milliárd ECU a közös agrárpolitika, 40 milliárd ECU a strukturápolitika keretében, a fennmaradó rész a közösség belső politikájához, valamint igazgatási célokhoz kapcsolódik). További 22 milliárd ECU jut a „felkészítés” feladataira (mindenekelőtt a mezőgazdaság strukturájának javítását, valamint a PHARE-akciókat támogató EU-források). Az összeg megfelel az öt KKE-ország GDP-je kerekén 4 százalékának (az évek során ez az arány változik: a 2002. évi 2 százalékról 2006-ban 5 százalékra nő). Összehasonlításként: az EU jelenlegi ún. kohéziós országainak juttatott nettó támogatás a GDP százalékában (a befizetések összegeit levonva) Görögország és Írország esetében a GDP 4, Portugália esetében 3, Spanyolország esetében csaknem 2 százaléka. Egy másik összehasonlítás alapján kitűnik, hogy ezek a költségek egyáltalán nem nagyok. A német egyesítés óta a nyugatnémet gazdaságból évente 100–140 milliárd márka áramlott a keletnémet területek gazdaságába (nettó értékben a kisebb összeg 1991-ben, a legnagyobb 1997-ben, ez utóbbi kerekén 70 milliárd ECU-t tett ki). E transzfer a nyugatnémet GDP 4 százaléka, illetve a keletnémet GDP-nek 1990-ben 52 százaléka, az időszak végén 32 százaléka. Ez azt jelzi, hogy az öt KKE-ország gazdasági teljesítményéhez viszonyítva, csak egyhetedét kapná annak a transzfernek, amely a nyugatnémet gazdaságból évente a keletnémet tartományokba áramlott.

Az EU keleti bővítése pénzügyi feltételeinek biztosítását az Európai Bizottság úgy képzei el, hogy az új tagországokra is kötelező az EU költségvetéséhez való hozzájárulás (a régebbi EU-tagországokkal egyezően az öt KKE-ország befizetéseinek felső határa a bruttó hazai termék 1,27 százaléka). Az öt országra és a 2002 és 2006 közötti időszakra számítva kerekén 20 milliárd ECU lenne a kötelező befizetés. (A rendelkezésre álló dokumentumok szerint az egyes években ennél kisebb – legfeljebb a bruttó hazai termék 1,15 százaléka – lenne a tényleges befizetés.)

Az összesen 80 milliárd ECU-hoz ezen túlmenően, kerekén 20 milliárd ECU összegben igénybe vehetők az Közösségi költségvetés átcsoportosításai (a „játéktér” a tagországok saját forrásaira megszabott felső határ, valamint a kifizetések fedezetei között adódik). Az öt KKE-ország keleti bővítésének (továbbá a „felkészítések”) költségei további 40 milliárd ECU összeget tesznek ki, ezt a jelenlegi igények lefaragásával fedezik. A 15 EU-tagország közös agrárpolitikájának kiadásai az összes költségvetési kötelezettségnek 1999-ben 44, 2006-ban 49 százaléka (azaz mintegy évi 2 százalékos a növekedés), ugyanakkor a strukturápolitika részesedése az EU költségvetésében az 1999. évi 38 százalékról 2006-ban 31 százalékra csökken (azaz csaknem évi 3 százalékkal). E miatt a jövőben kiéleződik az elosztási harc a „kohéziós” (szegényebb) és a gazdagabb EU-országok között.

2. tábla

Az Európai Unió keleti bővítésének becsült költségei a kelet-közép-európai országokban

Megnevezés	Az Agenda 2000 szerint (1997. évi áron)				Szakértők becsülése szerint			
	agrárpolitika		struktúrapolitika (maximálisan 2006-ban)		összes költség (brutó) 2002–2006 átlagában (milliárd ECU)		brutó összes költség (milliárd ECU, folyó áron)	
	az EU 15 kiadásai százalékában	2002–2006 átlagában (milliárd ECU)	az országok GDP-jének százalékában	milliárd ECU	[4] szerint 2000-ben	[3] szerint 2002-ben	[2] szerint 1991-ben	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(6)	(7)	(8)	
Az 1. forduló belépői								
Esztorország	0,1–0,3	0,1–0,1	4,0	0,2	0,60	1,00	0,68	
Magyarország	2,0–3,0	0,9–1,4	4,0	2,6	5,20	2,74	2,79	
Lengyelország	5,0–6,0	2,3–2,7	4,0	7,4	10,10	5,12	7,98	
Cseh Közörség	1,0–2,0	0,5–0,9	4,0	2,9	2,70	2,74	2,66	
Szlovénia	0,1–0,3	0,1–0,1	4,0	1,0	1,00	1,46	0,42	
Öt KKE-ország összesen	8,2–11,6	3,9–5,2	4,0	14,0	19,50	13,06	14,53	
2006-ban (1997. évi áron)		3,3 ^e		11,6 ^e				
2006-ban (1999. évi áron)		3,4 ^e		12,1 ^e				
A 2. forduló belépői								
Bulgária	1,0–1,0	0,5–0,5	4,0	0,6	1,30	2,18	2,64	
Románia	2,0–3,0	0,9–1,4	4,0	1,6	10,20	3,63	10,53	
Szlovákia	1,0–1,0	0,5–0,5	4,0	2,1	2,20	2,07	1,1	
Lettország	0,1–0,3	0,1–0,1	4,0	0,2	0,70	1,48	1,32	
Litvánia	1,0–2,0	0,5–0,9	4,0	0,2	0,90	1,51	1,52	
Öt KKE-ország	5,1–7,3	2,5–3,4	4,0	4,7	15,20	10,87	17,11	
Tíz KKE-ország	13,2–18,9	6,4–8,6	4,0	18,7	34,70	23,93	31,64	
A „felkészülés” költségei								
Tíz KKE-ország összesen (milliárd ECU) a 15 EU-ország GDP-jének százalékában		6,4–8,6		18,7	34,7	23,93	31,64	
Tíz KKE-ország összesen a felkészülés költségeivel együtt (milliárd ECU) a 15 EU-ország GDP-jének százalékában					0,43	0,30	0,57	

a) Az A-vis-ban tíz KKE-országra számított összes költség agrárpolitika, struktúrapolitika, egyéb) 2002–2006. között, évente.
 b) A (2) és a (4) oszlopok összege, vagyis az agrárpolitikai és a maximális struktúrapolitikai kiadások.
 c) Az Agenda 2000-ban az agrárpolitika és struktúrapolitika 2006-ra meghatározott maximális hozzájárulási értéke (1997. évi áron).
 d) Az Agenda 2000-ban kimutatott összes költség (agrárpolitika, struktúrapolitika, egyéb) 2006-ra (1997. évi áron).
 e) Az Európai Bizottság 2000–2006 közötti időszakra kiadott új pénzügyi előirányzatok kimutatott összes költség (agrárpolitika, struktúrapolitika, egyéb) 2006-ra (1999. évi áron).
 f) A „felkészülés” költsége a KKE-országok 2. fordulója 2006-ban (3 milliárd ECU, 1997. évi és 3,1 milliárd ECU 1999. évi áron).
 Forrás: [4], [3].

Mindezeket összegezve az EU keleti bővítése miatt a jelenlegi 15 tagországra a 2002 és 2006 közötti időszakban kereken 60 milliárd ECU nettó költség hárul (azaz évente kereken 10 milliárd ECU a nettó költség). Az EU keleti bővítésének nettó költsége a 15 tagország GDP-jének, mintegy 0,18 százalékát teszi ki (ebből 0,15 százalék a „belépés” és 0,03 százalék a „felkészítés” nettó költsége, a nettósítás során a GDP 1,27 százalékában megszabott felső korlátú saját forrásból levonták a kifizetésekre fordított, a 15 ország GDP-je 1,09 százalékának megfelelő összeget).

Az EU keleti bővítését tehát nagyrészt – amint a *The Economist* 1998. március 21-i számában (37. old.) jellemezte – „a zsugorodó EU-torta elosztásának” elvét követve finanszírozzák. Az EU-tól eddig nettó támogatásban részesülők (mindenekelőtt a négy „kohéziós” ország: Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) a GDP-jük kereken 0,2 százalékával csökkentett juttatásban részesülnének, a nettó befizetők (az EU többi tagországai) pedig kénytelenek lennének megnövelni nettó hozzájárulásukat, ami (a GDP-hez viszonyítva) Németországra 0,7, Hollandiára 0,6, Ausztriára, az Egyesült Királyságra és Svédországra 0,2 százalékpontos többletterhet róna. Ez ellen már hevesen tiltakoztak is a nettó befizető országok (Németország, Ausztria és Hollandia).

Az Európai Bizottság az Agenda 2000 dokumentumban elvégezte a teljes belépési költség öt KKE-ország közötti felosztását, merész, től-ig határú számítással. Ebben az agrár- és strukturapolitikát és egyéb célokat együttesen tartalmazó felosztásban, 2002-től átlagosan évente a Cseh Köztársaságnak 3 milliárd, Észtországnak 0,4 milliárd, Lengyelországnak 8 milliárd, Magyarországnak 3 milliárd, Szlovéniának 1 milliárd ECU jutna. (Ezek éves összege kereken 16 milliárd ECU, összehasonlításként: az EU újabb pénzügyi kerettervében 2006-ban 16,8 milliárd ECU szerepel).

A bővítés második fordulójába került öt KKE-ország közül Románia a „legdrágább”, évi kereken 2 milliárd ECU támogatással, ugyanakkor Bulgária, Litvánia és Szlovákia kereken évi 1 milliárd, Lettország pedig évi 0,5 milliárd ECU-t kapna. (Ezek éves összege csak 5,5 milliárd ECU, egyharmada az első forduló öt KKE-országának juttatott éves összegnek. (Lásd a 2. táblát.)

Az EU keleti bővítésének gazdasági haszna

Az EU keleti bővítésének költségeivel kapcsolatos kérdések állnak a nyilvános viták előterében. Az EU keleti bővítéséből eredő gazdasági hatások tisztességes becslése érdekében azonban a bővítés gazdasági hasznának meghatározása is szükséges. Tény, hogy sokkal több tanulmány foglalkozik az EU keleti bővítésének költségeivel, mint hasznával. Ide sorolható az Európai Bizottság Agenda 2000 dokumentuma is, amely semmit sem állapít meg a bővítés hasznáról. Az eddigi néhány tanulmány rendszerint modellekkel végzett szimuláció. Két modelltypust alkalmaztak: általános numerikus egyensúlyi modellt (Computable General Equilibrium – CGE), és makromodelleket. A makromodellekkel a teljes nemzetgazdaságra, a CGE-modell-lel pedig az egyes szektorokra számszerűsítik az EU keleti bővítésének integrációs hatásait.

Eddig lényegében három olyan tanulmány készült, amely – az EU keleti bővítésének költségeit figyelembe véve – a bővítés hasznát is meghatározza. Ide sorolható az a két tanulmány is, amely az EU keleti bővítésének az osztrák gazdaságra gyakorolt hatásaival foglalkozik. Makromodellt alkalmazva [7] mind a „keleti nyitás” eddigi hatásait, mind az

EU keleti bővítésének potenciális gazdasági következményeit elemzi. Dinamikus CGE-modellt alkalmazva [12] hasonló vizsgálatokat végzett. Az osztrák vizsgálatok mellett, ugyancsak dinamikus CGE-modellt alkalmazva [3] az EU keleti bővítésének világméretű hatásait elemzi, különös tekintettel az EU korábbi tagországaira és az újonnan belépőkre.

A) Az Ausztriára vonatkozó makromodellel végzett szimulációk. A WIFO makromodelljét alkalmazva [7] azt vizsgálta, hogy az osztrák gazdaságra milyen hatással lenne a 10 KKE-ország fokozatos felvétele. A modell [4] költségbecsléseit alkalmazta az EU keleti bővítésére. A modell szerint (a 2000. évvel kezdődő tagság esetén) kilencéves időszakra kumuláltan, Ausztria bruttó hazai terméke (reálértéken) 1,5 százalékkal növekedne annak hatására, hogy szomszédai (a Cseh Köztársaság, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) az EU-ba lépnek. A feltételezett növekedési többlet az EU belső piacán megvalósuló erősebb integrációnak, a közvetlen és közvetett (az EU más országaiban érvényesülő) kereskedelemfejlesztő hatásoknak, valamint a KKE-országok bővülő keresletének a következménye. A KKE-országok keresletét érintő, az EU-ba lépésből következő impulzusra [13] közölt becsléseket. Annak feltételezésével, hogy mind a 10 KKE-országot felveszik, az EU-ba, Ausztria GDP-je reálértéken, kilencéves időszakra kumuláltan 1,7 százalékkal növekedne.

Ezek az eredmények összehasonlíthatók azon számításokkal, amelyeket Ausztria EU-ba lépésének hatására (1996-tól), és amelyeket a „keleti nyitására” vonatkozóan (1989 óta) végeztek. Ezek az összehasonlítások (lásd a 3. táblát) kimutatták, hogy Ausztria EU-tagsága adta a legnagyobb növekedési impulzust (hatéves időszakban 2,8 százalék a reálértéken számított osztrák GDP többlete), ezt követi a „keleti nyitás” (hatéves időszakban 2,4 százalék). A „keleti nyitás” azért hozott Ausztria gazdasága számára viszonylag kis pótlólagos növekedési impulzust (a tíz KKE-ország esetén 1,7 százalékot), mert a kereskedelmet fejlesztő hatás nagyobb része más összefüggésben, az „Európa-egyezmény” kapcsán végrehajtott liberalizálásban mutatkozott meg. Erre utal, hogy Ausztria teljes exportjának a tíz KKE-országba irányuló része az 1989. évi 5,0 százalékról 1997-ben 13,8 százalékra növekedett, és a megfelelő import aránya is megkétszereződött: 3,9 százalékról 8,8 százalékra. Ennek következtében Ausztria külkereskedelmi pozíciója a tíz KKE-országgal folytatott kereskedelemben egyenletesen javult. A kiinduló, 1989. évi egyenleg (1,2 milliárd schilling) közel egyensúlyt jelzett, ehhez képest az osztrák külkereskedelmi aktívum 1997-ben 28,9 milliárd schillingre nőtt. Feltehető, hogy a KKE-országok számára az EU keleti bővítése a belső piacon való részvétel révén „növekedési lökést” hoz, és ha ez megvalósulna, az EU korábbi tagországai számára ismét új kereskedelmi esélyek nyílhatnának. Az EU belső piaci integráció „növekedési hatását” illetően azonban nem csak az EU korábbi keretein belül van nagy bizonytalanság, sokkal bizonytalanabb a becslés a kelet-európai újonnan kialakuló piacok dinamikáját illetően.³

B) A dinamikus egyensúlyi modellel végzett, Ausztriára vonatkozó szimulációk. Az 1992. évi, 18 szektort tartalmazó osztrák adatok felhasználásával kalibrált dinamikus

³ Tanulmányos a korábbi „kohéziós” országok példája. Az EU brüsszeli központjából kapott nagy összegű juttatások ellenére az érintett négy országból (Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország) csak Írországnak sikerült jelentős pótlólagos növekedést elérni a bruttó hazai termékben. Portugália és Spanyolország ilyen értelemben a szinten tartásra volt képes, Görögország mutatói viszont egyre lejjebb csúsznak. [14] Az Európai Bizottság megrendelésére készített vizsgálat során, különféle világméretű makromodellek és input-output-modellek alkalmazásával megállapították, hogy milyen pótlólagos növekedés következett be reálértéken a négy „kohéziós” ország GDP-jében: a szimulációs becslés legfeljebb évi 0,1 és 1,5 százalék közötti eredményre vezetett.

CGE-modellre épített elemzést végeztek. [12] Ebben a modern külkereskedelmi elmélet összes elemét érvényesítették (ide értve például a nem tökéletes versenyt, a monopóliumok közötti verseny Dixit–Stiglitz-féle tételét, a méretből eredő gazdasági hatást, az endogén tökefelhalmozást, a modellben exogén munka állományát). A szimulációban felhasználták [4] becsléseit az EU keleti bővítésének költségeire, és két fordulóban a már említett öt-öt KKE-országra számították a keleti bővítés hasznát Ausztriára vonatkozóan.⁴

Az egyensúlyi modellel végzett szimuláció szerint a KKE-országokkal folytatott kereskedelem vámtételeinek leépítése, valamint a határellenőrzés megszűnése következtében az EU belső piacán folyamatosan (a jelenlegi 10 százalékról) csökkenő kereskedelmi költségek hatására Ausztriában a GDP, reálértéken, hosszabb távon 1,5 százalékkal nő a tíz KKE-ország, és 1,4 százalékkal az első forduló öt KKE-országának belépése esetén, aminek az életszínvonalat érintő éves hatása a GDP 0,9 százaléka, illetve 0,8 százaléka felel meg. (Lásd a 3. táblát.)

Hasonló számításokat végzett [12] Ausztriának az EU-ba történt belépéséből eredő hatásokra (1995-től) és a „keleti nyitás” gazdasági hatásaira (1989 óta). A szerzők kimutatták, hogy Ausztria belépésének (reálértéken a GDP 1,6 százaléka megfelelő) integrációs hatása alig haladja meg az EU keleti bővítéséből eredőt (reálértéken a GDP 1,5 százaléka megfelelő a többlet). Ezzel szemben a „keleti nyitásból” eredő (a KKE-országokkal megnövekvő kereskedelmi potenciálra visszavezethető) hatások csak nagyon mérsékeltek (reálértéken 0,6 százalékkal nőtt a GDP).

Eltérnek a [7]-ben explicit módon elválasztott vizsgálattól [12] szimulációi: az előbbi megkülönbözteti a „keleti nyitáshoz” és az EU keleti bővítésének hatását, az utóbbi úgy számítja az EU keleti bővítésének hatását, hogy beleérti a „keleti nyitás” hatását is. A három integrációs lépés: Ausztria belépése az Európai Unióba, a „keleti nyitás” és az EU keleti bővítése (ha nem is abszolút mértékben) arányait tekintve mindkét tanulmány szerint nagyon hasonló lenne, ha az EU keleti bővítésének hatásaiból levonnák a „keleti nyitáshoz” tulajdonított többletnövekményt. (Lásd a 3. táblát.)

C) *Az egyensúlyi világmodellel végzett szimulációk.* Az EU keleti bővítésére vonatkozóan eddigiekben a legátfogóbb és egyben elméleti, valamint módszertani tekintetben a legmegfelelőbb költség–haszon elemzést [3] adja.⁵

Az alkalmazott CGE-modell 13 szektort és 9 földrajzi régiót tartalmaz (az EU 15 országára és hét KKE-országra). A modell a modern külkereskedelmi elmélet minden jellemzőjét tartalmazza: hat szektorban tökéletes, hét szektorban tökéletlen a verseny (a monopóliumok versenyére a Dixit–Stiglitz-modellt alkalmazták). Minden szektorra differenciáltan határozták meg a termékeket, és olyan hatásokat engedtek meg, amelyek a termékek differenciálódásából, változatosságából erednek. A bázis az 1992. év. Az alkalmazott paramétereket kalibrálták, és nem ökonometriai módszerrel becsülték.

⁴ Az [12] korábbi modellszimulációja két forgatókönyvet alkalmazott az EU keleti bővítésére (az „alapeset” és az „optimista” forgatókönyvet). Az alapesethez képest az „optimista” forgatókönyv több mint kétszeres gazdasági hozammal jellemezhető. Az újabb publikációban már csak az alapesetre alkalmazták a szimulációt. E tanulmányban csak az alapesetre vonatkozó forgatókönyv ismertetése szerepel.

⁵ [9] statikus CGE-világmodell (Michigan-modell) alapján vizsgálta az EU keleti bővítésének hatásait a Cseh Köztársaságra, Magyarországra és Lengyelországra. Számításai szerint az életszínvonal (a reáljövedelem növekedésén mérve) 3,8-7,3 százalékkal növekszik ebben a három kelet-európai országban. Az elemzés szerint az EU tagországainak reáljövedelmében csak 0,1-0,2 százaléknyi többletnövekedés várható.

3. tábla

Az EU-belépés, a „keleti nyitás” és az EU keleti bővítés hatása Ausztriára
(az alapesethez, illetve a hosszú távú állandósult állapothoz viszonyított eltérés, százalékl)

Megnevezés	Ausztria belépése az EU-ba		A „keleti nyitás”		Az EU keleti bővítése	
	Makro-IO-Modell* (kumulált, 1995-2000)	CGE-Modell** (hosszú távú hatások)	Makro-Modell*** (kumulált, 1989-1994)	CGE-Modell** (hosszú távú hatások)	Makro-Modell*** (kumulált, 2000-2008)	CGE-Modell** (hosszú távú hatások)
A GDP reálnövekedése (%)	2,8	1,6	2,4	0,6	1,7	1,5
Az életszínvonal növekedése	-	1,1	-	0,3	-	0,9
Fogyasztói árak (%)	-3,3	-1,4	-0,9	0,1	-0,1	-0,1
A foglalkoztatottak növekedése százalékban	1,3	-	1,9	-	1,1	-
Ezer főben	42,3	-	56,3	-	34,3	-
Munkanélküliségi ráta (%)	-0,3	-	1,8	-	-0,4	-
Kereskedelmi mérleg a GDP százalékában	-1,7	-	0,2	-	-0,1	-
Államháziártás a GDP százalékában	-0,9	-	0,5	-	0,4	-

* [6] 27. old. (kombinált makro- és input-output-modell).
 ** [12] 36-37. old. (hosszú távú hatás, állandósult állapotban). Az EU keleti bővítése 10 KKE-országgal. Ha 5 KKE-ország (Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia) belép, Ausztria GDP-jének reálnövekedése 1,4 százalékl lenne, és az életszínvonal évente a GDP 0,8 százaléklának megfelelően nőne.
 *** [7] 143., és 149. old., az EU keleti bővítése 10 KKE-országgal. Az Ausztriával szomszédos 4 ország (Szlovákia, Szlovénia, a Cseh Köztársaság és Magyarország) csatlakozása az osztrák GDP 1,5 százaléklnyi reálnövekedését eredményezi.

A munka mennyiségét a kilenc régióra fix adatokkal előre rögzítették (azaz feltételezték a teljes foglalkoztatottságot és ezért kizárták a be- és kivándorlást). Endogén változó volt a regionális tőkeállomány, azaz növekedhetett. A szerzők saját becslést alkalmaztak az EU keleti bővítésének költségeire. (Lásd a 4. táblát.) A [3]-ban alkalmazott modell lehetővé teszi, hogy meghatározzák az integrációs hatások összes formáját:

a) az allokációs (vagy statikus) hatások: a vámok csökkentését követő, a kereskedelem élénkítését, terelését eredményező, ún. Viner-hatás; a kereskedelmi járadékok kihasználásának hatása, például a kvóták és a nem kereskedelmi korlátok (Non Trade Barriers – NTB) eltörlése esetén; a modern integráció hatása, a méretgazdaságossági hatás (economies of scale); a termékek sokféleségének növekedése; a nyereség hatása;

b) felhalmozási (dinamikus vagy növekedési) hatások: gyors tőkefelhalmozást és ezzel nagyobb gazdasági növekedést tesz lehetővé a beruházások könnyebb finanszírozása (például az EU belső piacon való részvétel esetén elmarad a KKE-országokban megvalósuló beruházások nagy kockázatának prémiuma).

4. tábla

Az Európai Unió keleti bővítésének hozamai és költségei

Ország	Az EU bővítésének hozamai*		Nettó költség **		Nettó nyereség	
	A reáljövedelem növekedése				Bevétel-nettó költség	
	1992. évi áron (milliárd ECU)	az 1992. évi GDP százalékában	1992. évi áron (milliárd ECU)	az 1992. évi GDP százalékában	1992. évi áron (milliárd ECU)	az 1992. évi GDP százalékában
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)=(1)-(3)	(6)=(2)-(4)
Belgium-Luxemburg	0,30	0,17	0,32	0,18	-0,02	-0,01
Dánia	0,20	0,18	0,14	0,13	0,06	0,05
Németország	3,80	0,27	1,98	0,14	1,82	0,13
Görögország	0,00	0,00	0,11	0,15	-0,11	-0,15
Spanyolország	0,80	0,18	0,58	0,13	0,22	0,05
Franciaország	2,20	0,22	1,35	0,13	0,85	0,08
Írország	0,00	0,00	0,07	0,17	-0,07	-0,17
Olaszország	1,00	0,11	1,13	0,12	-0,13	-0,01
Hollandia	0,50	0,20	0,42	0,17	0,08	0,03
Ausztria	0,30	0,21	0,17	0,12	0,13	0,09
Portugália	0,00	0,00	0,12	0,17	-0,12	-0,17
Finnország	0,20	0,24	0,11	0,13	0,09	0,11
Svédország	0,40	0,21	0,23	0,12	0,17	0,09
Egyesült Királyság	1,60	0,20	0,82	0,10	0,78	0,10
15 EU-ország	11,20	0,19	7,55	0,13	3,65	0,06

* Az EU keleti bővítése hét KKE-országgal (Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, a Cseh Köztársaság, Szlovénia, Bulgária, Románia). Megoszlás az „optimista” forgatókönyv szerint.

** A nettó költség: az EU 15 országának 2002. évi összes bruttó költségéből, 19,9 milliárd ECU-ból (az 1992. évre visszaszámolva 12,8 milliárd ECU), levonva az új tagországoknak az EU költségvetéséhez való hozzájárulásait.

A [3] két forgatókönyvet alkalmaz az EU keleti bővítés hasznának meghatározására. (Lásd a 4. táblát.) A „konzervatív” forgatókönyv szerint a hét KKE-országban (a korábbi tíz ország, a három balti ország nélkül) 2000-ben 2,5 milliárd ECU a reáljövedelem növekedése, ez 1,5 százaléknyi növekmény a bázismegoldáshoz képest (a bázismegoldás szerint nem kerül sor az EU keleti bővítésére). Ugyanakkor az EU 15 országában a reáljövedelem növekménye 9,8 milliárd ECU, ez a bázismegoldás szerint 0,2 százalékkal

haladja meg. Más régiókban marginális a jövedelemváltozásra gyakorolt hatás. Az „optimista” forgatókönyv arra épül, hogy a KKE-országokban a beruházást nem terheli kockázati prémium, ha belépnek az Európai Unióba. Ennek hatására erőteljesen nő a tárgyi eszközök állománya (68 százalékkal). A hét KKE-országban eszerint 30,1 milliárd ECU a reáljövedelem növekedése, azaz 18,8 százaléknyi, ugyanakkor az EU 15 országában csak enyhe (11,2 milliárd ECU, azaz 0,2 százalék) növekedés mutatkozik ebben a változatban.

5. tábla

A jövedelem reálnövekménye az EU keleti bővítése hatására

Régió	Optimista forgatókönyv		Konzervatív forgatókönyv	
	milliárd ECU 1992. évi áron	növekedés (százalék)	milliárd ECU 1992. évi áron	növekedés (százalék)
Hét KKE-ország	30,10	18,80	2,50	1,50
EU 15	11,20	0,20	9,80	0,20
EFTA 3	0,10	0,10	0,20	0,10
FÁK	2,10	0,60	1,10	0,30

Forrás: [3].

Konkrétabban kellett volna vizsgálni, hogy a KKE-országok belépésével kapcsolatos tevékenységek valójában milyen módon járultak hozzá ahhoz, hogy az elmúlt évben a közvetlen külföldi befektetések erőteljesen nőttek. Az EIU (The Economist Intelligence Unit) „Keleti gazdasági jelentés” című tanulmánya kimutatja, hogy 1997-ben nem csökkent a működőtőke beáramlása ebbe a térségbe. Az olajiparnak jutott a legtöbb közvetlen beruházás (Kazahsztánban), több mint 5 milliárd dollár, több mint kétszerese az 1996. évinek. Kelet-Európa egésze 1997-ben 29,1 milliárd dollár értékű külföldi működőtőkét fogadott, ez 6 milliárd dollárral haladja meg az 1996. évi közvetlen beruházást. A KKE-országok közül különösen Magyarország és Lengyelország fejlődése dinamikus és stabil, itt a legjobbak a megtérülési viszonyok. Nyilvánvaló, hogy a legtöbb közvetlen beruházást a stabil „feltörekvő piacok” vonzzák, a legkevesebbet pedig azok, amelyeken legnagyobb a bizonytalanság (például Bulgária, Románia).

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) felmérései szerint⁶ a következő sorrend alakult ki az 1989 és 1996. közötti időszakban megvalósult külföldi közvetlen beruházások kumulált és főre jutó értéke szerint:

- Magyarországra: összesen 13 260 millió dollár és 1300 dollár/fő;
- Cseh Köztársaság: 7120 millió dollár és 692 dollár/fő;
- Lengyelország: 5398 millió dollár és 140 dollár/fő;
- ezzel szemben Bulgáriában és Romániában a közvetlen beruházások egy főre jutó halmozott értéke nem haladja meg az 52 dollárt.

Ezek után érdekes kérdés, hogy miként oszlik meg az EU keleti bővítésének gazdasági nyeresége az EU korábbi tagországai között. [3]-ban kísérletet tettek ilyen felosztásra,

⁶ Transition Report 1997: Enterprise performance and growth. London. 1997. 126. és 219. old.

az eredményeket a 4. tábla mutatja be. A felosztást az egyes EU-tagországok szektorainak az EU 15 országa összesített adataiból való részesedésére alapozták, és ennek megfelelően lehetett a KKE-országokba irányuló export felosztásait is kezelni. Az abszolút adatok szerint természetesen a nagyobb országok nyernék a legtöbbet. A GDP-hez viszonyítva Németország, Finnország, Franciaország, Ausztria, Svédország, Hollandia és az Egyesült Királyság nyeresége lenne a legnagyobb, a GDP több mint 0,2 százaléka. Az EU keleti bővítéséből a legkisebb nyereséghez Görögország, Írország, Portugália és Olaszország jutna. A nettó gazdasági nyereségek úgy számíthatók, hogy összevetjük az EU keleti bővítésével elérhető jövedelemnyereséget a mutatkozó (nettó) többletköltségekkel. Ezen a téren is azonosak lennének a legnagyobb nyertesek: Németország, Finnország, az Egyesült Királyság, Ausztria, Svédország, Franciaország (mindegyik GDP-je kerekén 0,1 százalékat nyerné). A nettó hozam alapján az EU keleti bővítésének vesztesei közé tartoznának: Portugália, Írország, Görögország, Olaszország, valamint Belgium és Luxemburg, tehát csaknem kizárólag a szegényebb „kohéziós” országok, amelyeket a legerőteljesebben érint a strukturális alap lefaragása.

Meglehetősen mérsékeltek ugyan a nettó nyereségek, illetve nettó veszteségek, a GDP-hez képest mintegy 0,1 százalékot tesznek ki, mégis az EU keleti bővítésével járó nettó hozamok megoszlása az EU korábbi tagjai között a legnagyobb politikai ellentéteket rejti magában. A 15 EU-tagországnak nem utolsósorban erről is dönteni kell majd, hogy a KKE-országok belépésével kapcsolatos szerződéseket súrlódás nélkül ratifikálják-e. A legkedvezőbb esetben az EU 15 tagországa számára az EU keleti bővítése nullszaldós játék, a legrosszabb esetben a hozamokat meghaladják a bővítéssel járó költségek. [3] szerzői (168. old.) ennek megfelelően úgy minősítik az EU keleti bővítést – amely a hidegháború végét követően Európa békés egyesítésének oszlopa történelmi és világpolitikai távlatokban – hogy az „...tüneményesen kedvező alku az EU 15 országa számára”.

Az EU keleti bővítésének meg nem oldott kérdései

Az EU keleti bővítéséről az Európai Tanács Koppenhágában, 1993. júniusban alapvető határozatot hozott, amely azóta megszabja az EU hivatalos politikáját. Ennek ellenére az EU tagországaiban a polgárok nem mindenkor értenek egyet a politikai elit céljával, ahogyan az EU más becsvágyó tervei (például az Európai Gazdasági és Valutaunió) esetén sem. Ennek egyik oka az, hogy félnek az új (olcsó) keleti versenytársaktól, és attól, hogy elveszíthetik munkahelyeiket az új tagországokkal határos körzetekben (például Németországban és Ausztriában). A félelem szélsőséges esetekben meglehetősen elutasító véleményekben nyilvánul meg az EU keleti bővítését illetően. A másik ok az, hogy az EU egyes tagországaiban nagyon eltérők a vélemények a belépési szándékukat bejelentő országokkal kapcsolatban. Az *Eurobarometer* 1997. októberi (47.) számában ismertetett felmérés szerint jelentősen eltérő az osztrákok véleménye az egyes KKE-országokkal kapcsolatban: például a magyarokat erőteljesen favorizálják, ugyanakkor elutasítják a lengyel és a cseh EU-tagságot. Az EU más tagországaiban viszont az utóbbi két országot is általában támogatják.

A „keleti nyitás” óta nagy összegű külföldi közvetlen beruházás áramlott Kelet-Európába. Eddig inkább mérsékeltnak minősíthető (az 1989 és 1992 közötti időszakot

kivéve) a munkaerő bevándorlása a kelet-európai országokból, ami nem utolsósorban annak a következménye, hogy az első migrációs hullámot követően az EU tagországai-ban gyorsan korlátozásokat vezettek be. A KKE-országok belépésük után teljes mértékben részesednének a belső piacon érvényesülő szabadságban, és ha ez bekövetkezik – amitől például Ausztriában és Németországban sok politikus és érdekképviselői szerv fél –, új migrációs hullámra kellene számítani, ami a nyugat-európai munkaerőpiacokat drámai módon megzavarná a bérek leszorításával, valamint a növekvő munkanélküliséggel.¹

A berlini Német Gazdaságkutató Intézet (Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung – DIW) becslést közölt a várható migrációra. Eszerint a teljes EU-térségbe a CEFTA öt országából (Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) évente 340–680 ezer fő vándorol be, a KKE tíz országából évente 590–1180 ezer fő. A becslést arra a feltételezésre alapozták, hogy amennyiben a KKE-országok akadály nélkül integrálódnak az EU 15 országának munkaerőpiacára, akkor a jövedelmek 10 százaléki eltérése a nettó bevándorlást 0,08-0,265 százalék közötti arányban növeli. A [11]-ben közölt felmérés is hasonló eredményt hozott. A négy „visegrádi” ország (Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia) várható migrációjára kereken 700 ezer főt számítottak, 45,1 százalékuk választaná Németországot, 29,3 százalékuk Ausztriát (kerekén 200 ezer fő), 7,1 százalékuk Svájcot, 4,2 százalékuk az Egyesült Királyságot, 2,4 százalékuk Olaszországot, 2 százalékuk pedig Franciaországot. Ennél kisebb migrációs adatokat állapított meg a [15] szerinti becslés. Ausztria négy szomszédja és a lengyelek azonnali belépése esetén – a KKE-országokat érintő átmeneti szabályozások nélkül – az első évben 47 ezer személy áramlana az osztrák munkaerőpiacra (ebből 26 ezer lenne az ingázó és 21 ezer a bevándorló).

Minél később kerül sor az EU keleti bővítésére, annál kisebb a jóléti szintek közötti szakadék, és ebből eredően annál kisebb a várható migráció. Az ezzel összefüggő veszélyeket érzékelve, az osztrák munkavállalók és munkaadók kamarái síkra szállnak a személyek szabad áramlására vonatkozó hosszú átmeneti idő előírása érdekében.

Az EU keleti bővítésének előnyeit és hátrányait vizsgáló tanulmányokban a jövőben több figyelmet kell fordítani a várható migráció hatásaira. Azt is figyelembe kell venni továbbá, hogy az EU fokozatos bővítéséről az Agenda 2000 dokumentumban javasolt és az 1997. decemberi luxemburgi csúcstalálkozón elfogadott stratégia alábecsüli a költségeket, mert a számításokat csak 2006-ig végezték el, nem gondoltak az ezutáni időszakra. Az Agenda 2000 dokumentumból tudható, hogy először öt KKE-ország (esetleg Ciprusal kiegészített) felvétele időszerű 2000 és 2006 között (talán 2002-ben), majd később további öt KKE-ország követi az első csoportot. Ez egyaránt elnyújtja az EU keleti bővítésével kapcsolatos költségeket és lehetséges hozamokat.

IRODALOM

[1] Agenda 2000: Eine stärkere und erweiterte Union. Europäische Kommission, gestützt auf das Dokument KOM(97) 2000 endg. Bulletin der Europäischen Union. 5/1997. Beilage. Brüssel. 15. Juli 1997.

[2] Baldwin, R.E.: Towards an integrated Europe. CEPR. London. 1994.

¹ Az [8] általános numerikus egyensúlyi (CGE) modellel szimulálta annak hatását, hogy az osztrák gazdaságba és a munkaerőpiacra, Kelet-Európából 100 ezer személy érkezik, ebből 10 ezer Magyarországról. Az eredmények nagymértékben függenek az osztrák munkaerőpiac rugalmasságától (a berrugalmasságtól).

- [3] Baldwin, R.E. – Francois, J.F. – Portes, R.: The costs and benefits of Eastern enlargement: the impact on the EU and Central Europe. *Economic Policy*. 1997. évi 24. sz. 127–176. old.
- [4] Breuss, F.: Cost and benefits of EU's Eastern European enlargement. WIFO Working Papers. Nr. 78. Wien. June 1995.
- [5] Breuss, F.: Macht die Agenda 2000 bisherige Kosten-Nutzen-Schätzungen der EU-Osterweiterung obsolet? *Vorträge, Reden und Berichte*. 50. sz. Europa-Institut der Universität des Saarlandes. Dezember 1997.
- [6] Breuss, F. – Kratena, K. – Schebeck, F.: Effekte eines EU-Beitritts für die Gesamtwirtschaft und für die einzelnen Sektoren. *WIFO-Monatsberichte*. Sonderheft „Österreich in der Europäischen Union: Anforderungen und Chancen für die Wirtschaft“. 1994. április.
- [7] Breuss, F. – Schebeck, F.: Ostöffnung und Osterweiterung der EU. Ökonomische Auswirkungen auf Österreich. *WIFO-Monatsberichte*. 1996. évi 2. sz. 139–151. old.
- [8] Breuss, F. – Tesche, J.: A general equilibrium analysis of East-West migration: The Case of Austria and Hungary. *Megjelent: Migration, Free Trade and Regional Integration in Central and Eastern Europe*. Szerk.: Biffl, G. CCET, OECD, WIFO. Schriftenreihe Europa des Bundeskanzleramts. Wien. 1997. 101–126. old.
- [9] Brown, D. – Deardorff, A.V. – Djankov, S. – Stern, R.M.: An economic assessment of the integration of Czechoslovakia, Hungary and Poland into the European Union. *Megjelent: Europe's Economy Looks East*. Szerk.: Black, S.W. Cambridge University Press. Cambridge. U.K. – New York. 1997. 23–60. old.
- [10] DIW, Europäische Union: Osterweiterung und Arbeitskräftemigration. Berlin. 1997. 30. Januar.
- [11] Fassmann, H. – Hintermann, Ch.: Migrationspotential Ostmitteleuropa. Struktur und Motivation potentieller Migranten aus Polen, der Slowakei, Tschechien und Ungarn. Wien. 1997.
- [12] Keuschnigg, Ch. – Kohler, W.: Eastern enlargement of the EU: How much is it worth for Austria? Europa-Institut, Universität des Saarlandes, Forschungsbericht 9710. 1997. November.
- [13] Landesmann, M. – Pöschl, J.: Die Zahlungsbilanz als Begrenzungsfaktor des Wirtschaftswachstums in Ost-Mitteleuropa. *Megjelent: Europa 1996: Auswirkungen einer EU-Osterweiterung*. Bundeskanzleramt. Schriftenreihe Europa. Wien. 1995. 299–357. old.
- [14] Tondl, G.: EU regional policy in the periphery: Learning from Past Experiences for Future Policies. European University Institute. Florence. (Kézirat.)
- [15] Walterskirche, E. – Dietz, R.: Auswirkungen der EU-Osterweiterung auf den österreichischen Arbeitsmarkt. WIFO-Studien. Wien. 1998. március.

TÁRGYSZÓ: Európai Unió. Költség–haszon számítások.

SUMMARY

With the Agenda 2000 the European Commission has evaluated the possible costs of Eastern European enlargement of the European Union. Five Central and Eastern European countries (Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland, and Slovenia) started their negotiations on EU membership with the Commission on March 31, 1998. The remaining five countries (Bulgaria, Latvia, Lithuania, Rumania, Slovak Republic) will follow them in a second wave. Eastward enlargement is - after creating the Economic and Monetary Union - the most ambitious project of European integration so far. In this article the costs of enlargements are confronted with the possible economic benefits estimated by several model simulations either for single countries (e.g. for Austria) or for the EU and Eastern Europe simultaneously. According to most of such calculations the enlargement is either a zero-sum game for both sides or even a good bargain for the former EU member states. Whereas enlargement may be beneficial for the EU as a whole the uneven distribution of the net benefits among member states may give rise to political obstacles in ratifying the accession treaties. A largely neglected topic in model simulations is the possible migration wave expected to set in when the Eastern European countries receive benefit from the so-called four freedoms of the Single Market of the EU without constraints.

MÓDSZERTANI TANULMÁNYOK

A NEMZETGAZDASÁG TELJESÍTMÉNYÉNEK MÉRÉSI LEHETŐSÉGEI ÉS MEGOLDÁSAI

NYITRAI FERENCNÉ DR.

A nemzetközi, valamint a hazai elmélet és gyakorlat művelői körében időszakonként felmerül az a vita, hogy a nemzetgazdaság adott időszakban elért teljesítményét, termelését milyen módszerrel mérhetjük a legjobban; az általánosan ismert és nemzetközileg javasolt módszereknek milyen előnyei és hátrányai vannak; melyek az időbeli és nemzetközi összehasonlításokra a legalkalmasabb mutatószámok. Talán a legjobban az jellemzi az ilyen típusú vitákat, hogy a több évtizede mért és még a legújabb nemzetközi ajánlásokban (System of National Account – SNA) 1993-ban is fő mutatószámnak javasolt bruttó hazai terméket, közismert rövidítésével a GDP-t milyen tulajdonságai teszik alkalmassá arra, hogy első helyen ajánlják, és milyen sajátosságai torzítják időbeli és nemzetközi összehasonlítását. Az ilyen típusú viták már a második világháború befejezése óta napirenden vannak az Egyesült Államokban, de úgyszólván megalakulása óta visszavisszatérnek a Közös Piac, majd később az Európai Unió országaiiban és statisztikai szervezeteiben.

Ebben a tanulmányban ezt a módszertani témát elsősorban a gyakorlati alkalmazás szempontjából a következők szerint kívánjuk tárgyalni:

- a GDP számításának módja több oldalról és az így kapott eredmények egyeztetése;
- a gazdasági globalizáció hatása a termelés eredményeinek mérésére, ebben a GNI (bruttó nemzeti jövedelem) szerepe;
- az éves, negyedéves, valamint a havi indexek, ezek előzetes és korrigált változatai;
- a súlyozás problémái;
- egy új indextípus: a Human Development Index, az emberi fejlődés mutatója;
- a lehetséges megoldások közül a hazai alkalmazásra javasolható módszerek.

A magyar statisztika gyakorlatában a termelés mérésére évtizedek óta többfajta közéletést alkalmaztunk. Közismert, hogy Kelet-Közép-Európa országai közül Magyarország volt az első, amely az ENSZ ajánlásainak megfelelő nemzeti számlarendszert – ha nem is minden részletében az ajánlásokkal azonosan – már 1968-ban bevezette, s így alkalmazta a termelés mérésére a GDP-t. E témának széles körű hazai irodalma van, a *Statisztikai Szemlében* például *Drechsler László*, *Árvay János* és *Szilágyi György* gyakran írt e témáról. Emellett egészen a nyolcvanas évek végéig alkalmazta a magyar statisztika a MPS (Material Product System) szerinti nemzeti jövedelem mutatószámát, amelyet szűkebb

körre, a korabeli meghatározással az anyagi termelés körére számított. De még így sem ez volt a két kizárólagos mutató, hiszen a termelés alakulását a kibocsátás oldaláról mindegyik nemzetgazdasági ág számba vette, sőt az iparban már a hetvenes években meghonosodott az ún. terméksoros termelési index, amelynek továbbfejlesztett változatát az ipari tevékenység mérésére az Európai Unió ajánlásaként jelenleg is számítják.

A hazai hagyományok tehát mintegy három évtizede azt jelezték, hogy a sokoldalú közelítés ad megfelelő képet egy ország nemzetgazdaságának és ezen belül különböző ágainak és ágazatainak tevékenységéről. A téma felelevenítését – hangsúlyozom, hogy gyakorlati oldalról – ma több tényező tette szükségessé. A piacgazdaságra való áttérés időszakában vetődött fel az, hogy vajon ezt az alapmutatószámot, tehát a GDP-t milyen becslésekkel kiegészítve célszerű, szükséges számítani és publikálni, milyen mértékben kell növelni a gyakoriságot, hiszen korábban ez a hazai gyakorlatban csak éves mutatószám volt, és mennyiben kell alkalmazkodni új mutatószámok esetében a már ismert nemzetközi gyakorlathoz.

A GDP szerepe, számításának módjai a nemzetközi gyakorlatban

Csupán az ismeretanyag felfrissítése és a témában esetleg kevésbé járatos olvasók érdekében idézzük fel azt, hogy a GDP-t három oldalról lehetséges számítani, s erre vonatkoznak a nemzetközi ajánlások is.

1. A GDP a termelés oldaláról tartalmazza a bruttó hozzáadott értékek összegét, amelyet a felhasználás értékét a kibocsátás értékéből levonva kapunk meg. Az értékcsökkenés része a GDP-nek, ezt tehát nem vonjuk le. A GDP meghatározható:

- alapláron (basic price), amely nem tartalmazza az adókat, de tartalmazza az ártámogatások összegét;
- termelői áron (producer's price), ez nem tartalmazza a támogatásokat, de magában foglalja a termékadót.

Ezen árak egyike sem tartalmaz ÁFÁ-t. A GDP meghatározható még piaci áron is, amely a rezidens vállalkozások által előállított összes hozzáadott érték adókkal és támogatások nélkül; ez az ún. le nem vonható (non-deductible) ÁFÁ-t is tartalmazza.

2. A GDP a ráfordítások oldaláról tartalmazza fogyasztói áron

- a háztartások végső felhasználási kiadásait;
- a háztartások célját szolgáló nonprofit intézmények (Non-profit institutions serving households – NPISH) végső fogyasztási kiadásait
- az államháztartás végső fogyasztási kiadásait;
- az állóeszköz-felhalmozás értékét;
- a készletváltozást;
- az export (f. o. b.) és az import (f. o. b.) különbözetet fogyasztói áron.

3. A GDP a jövedelmek oldaláról tartalmazza a munkabéreket és bérjellegű költségeket, a tőkejövedelmeket és az állóeszközök értékcsökkenési leírását.

A háromoldalú közelítés természetesen nem ad azonos eredményt még a gazdaságilag és statisztikailag legfejlettebb országokban sem, és erre – mint megoldást igénylő problémára – kivétel nélkül minden nemzetközi ajánlás visszatér. A probléma nemcsak abból adódik, hogy a számításoknak bizonyos elemeit nem lehet abszolút pontossággal begyűjteni (tipikusan ilyenek a készletváltozások), hanem adódik a fekete- és a szürke-

gazdaság figyelembevételének módjából, ezek kibocsátásának és ráfordításának becslési lehetőségeiből és több elszámolástechnikai tényezőtől is. A nemzetközi gyakorlat éppen ezért ütközteti a három módszerrel kiszámított eredményeket, és egyes becslések valószínűsítésével, szakértői munkával a háromfajta közelítésből az adott időszakra vonatkozóan azonos értékű mutatószámot hoz létre.

Az ütköztetés legkorszerűbb gyakorlatát a francia Állami Statisztikai és Gazdaságkutató Intézetben, az INSEE-ben (Institut National de Statistique et des Études Économiques) végzett munkálatok keretében találhatjuk (lásd *A. Gallais* írását az irodalomjegyzékben). Ennek érdekében a francia statisztikai intézet minden évre vonatkozóan ágazati kapcsolati (input-output) mérlegeket állít össze, amelyek kiválóan alkalmasak arra, hogy a különböző szempontok szerint kialakított GDP-értékeket egységes szintre hozzák. A francia gyakorlatot az jellemzi, hogy 600 termékre, illetve tevékenységfajtára vonatkozóan állítják össze a mérlegeket minden évben, egyfelől a bázisidőszak árain (ez a kilencvenes években az 1980. évi árat jelentette), valamint az előző év árain is. Az aggregáció 90 nemzetgazdasági ágazatra vonatkozik, amelyet tovább összesítenek 40 nemzetgazdasági ágra. Az egyeztetés azonban valamennyi szinten megtörténik.

Input-output mérlegeket alkalmaznak a nemzetgazdasági számításokhoz és ezen belül a GDP-számításokhoz is Hollandiában, esetenként Dániában és időszakonként Olaszországban is. Az európai piacgazdaságok többségében azonban ezt a módszert nem használják a GDP méréséhez.

A nemzetközi gyakorlatban már évtizedek óta a vásárlóerő-paritáson (Purchasing Power Parity – PPP) mért GDP nyert polgárjogot, ezzel számítják át az európai országokban a nemzeti valutáról egy elképzelt közös valutára, az úgynevezett „nemzetközi schillingre” a GDP adatait. E témakörrel is igen sok ismertetés jelent meg, tárgyalásunk szempontjából ennek a témának az a jelentősége, hogy az összehasonlítás az egyre szélesebb körű nemzetközivé válás miatt reflektorfénybe helyez olyan mérési elemeket, amelyeket nem egyformán alkalmaznak a különböző országok, és amelyeknek korrigálása szükségessé vált a nemzetközi összehasonlítások során. Kétségtelen, hogy a nemzetközi módszerek és gyakorlatok ismerete segítette azt is, hogy hazánk továbbfejlessze a GDP-számítás korábban alkalmazott elemeit.

Mind a széles körű nemzetközi összehasonlítás, mind a hazai gyakorlat felvet néhány olyan témakört, amelyeknek kezelése befolyásolhatja a GDP értékét. Ezek közül a legjelentősebbek a következők.

– *A nem árujellegű szolgáltatások értékelése*, amely történhet vagy a kibocsátás oldaláról a szolgáltatás típusa szerint eltérő módon, vagy a ráfordítások oldaláról azok tételes értékelésével. A legszélesebb körben az utóbbi módszert alkalmazzák, amely egyfelől a foglalkoztatottak bérét és bérjellegű ráfordításait, a folyó termelő felhasználás értékét, valamint az állóeszközök értékcsökkenését veszi figyelembe. A nemzetközi összehasonlításban az alkalmazottak illetményét a nem árujellegű szolgáltatások (például oktatás, egészségügyi szolgáltatás, egyéb közintézmények teljesítménye) tekintetében reprezentáns munkakörök alapján összehasonlítható módon közelítik. Az adott ország gyakorlatában azonban természetesen a felsorolt három csoportba tartozó összes ráfordítást figyelembe kell venni. Ez azonban már felvet vitatható elemeket, hiszen ha a szolgáltatást akár a létszámmal, akár a bérek, keresetek értékével közelítik, akkor bármely ésszerű létszámcsökkentés a GDP szempontjából teljesítménycsökkenést fog előidézni, bár koránt-

sem biztos, hogy ha kevesebb orvost alkalmaznak egy kórházban, attól a kórház teljesítménye csökken. Vitatható ez a közintézmények esetében is, hiszen attól, hogy több vámhivatalnok vagy rendőr van, a közbiztonság érdekében kifejtett teljesítmény – tehát ennek a szektornak a „termelési értéke” – korántsem fog növekedni. A közelítés azonban a teljesítmény oldaláról ebben a körben szinte lehetetlen. Ez azért a legnagyobb probléma, mert a nemzetgazdaság fejlődése során egyre nagyobb szerepük van a nem árujellegű szolgáltatásoknak, amelyek teljesítményének mérhetősége csak bizonyos intervallumon belüli pontossággal képzelhető el. A már említett példák mellett gondoljunk a pénzügyi szektor teljesítményére, amely a banki, biztosítási szféra mellett egyéb pénzügyi szolgáltatásokat is tartalmaz, vagy a gazdasági tevékenységet segítő szolgáltatásokra (az egyéni gazdálkodók, a kisebb kft-k részére szolgáltatásként végzett könyvvitelre például), ezeket a statisztika ugyancsak a ráfordítások oldaláról értékeli, mert teljesítményüket az árbevétellel valóban aligha lehet mérni.

– Problematikus eleme a számításoknak a *minőség kevéssé mérhető* volta. A nemzetközi összehasonlításokban alkalmaznak bizonyos fajta minőségi korrekciókat, ez például azt jelentette korábban, hogy hazánkban a távbeszélés díjtételét 20 százalékkal kellett korrigálni, mert a hívásoknak mintegy ötöde téves kapcsolás volt. Nyilvánvaló, hogy napjainkra ez a megállapítás már korántsem érvényes. Más területen is alkalmaztak korrekciókat, például a közlekedésben, ahol közismert, hogy például az osztrák tömegközlekedés pontossága, biztonsága és kényelme jóval magasabb szinten áll, mint hazánk vagy Kelet-Közép-Európa más országaié. Van különbség továbbá a gépek és berendezések minőségében is, ez azonban igen nehezen számszerűsíthető. A szakértői becslések kétségkívül segíthetnek e téren, de nem vitatható, hogy ezek óhatatlanul szubjektívek.

– A harmadik befolyásoló tényező a felhasználói oldalról összeállított GDP esetében a *beruházások értékelése*. Ez sem magyar specialitás, hiszen például a francia módszertani tanulmányok is gyakran említik, hogy a beruházások értékelése egyike a legkényesebb GDP-elemeknek. Itt egyszerűen arról van szó, hogy csaknem minden országban – és hazánkban is – csak bizonyos összeghatárok feletti beruházást vesznek figyelembe. Abban az esetben tehát, ha az értékhatár alatti beruházások egyenként kikerülnek a GDP látóteréből, de összességükben nemzetgazdasági szinten évről évre változó arányúak, ezek torzíthatják a beruházások értékének és volumenének változásáról a GDP-be beépített adatokat. A beruházás egyébként igencsak konjunktúraérzékeny mutatószám, és önmagában ez is befolyásolja az évről évre és nemzetközileg összehasonlítható értékelését, különös tekintettel arra, hogy a háztartási szektor beruházásait csak kiegészítő becslésekkel lehet figyelembe venni.

– A nemzetközi irodalom a GDP értékét befolyásoló tényezők között említi a *természeti környezetben* bekövetkezett változásokat. Közismert, hogy ha valamely ország nagyobb mértékben meríti ki a természeti erőforrásokat, akkor látszólag jobban nő a bruttó hazai termék értéke. Ez azonban nem jelent valós növekedést. Vannak olyan kísérletek, amelyek figyelembe veszik a nemzetgazdaság elszámolásrendszerében a környezetszennyezést, azonban ez sem ad egyértelmű eredményt, hiszen előfordulhat, hogy a környezetszennyezés kétszer szerepel a nemzetgazdaság eredményeiben: először akkor, amikor megjelenik mint valamely ágazat mellékterméke, másodsor akkor, amikor az ország a környezetszennyezés csökkentésére vagy felszámolására jelentős összegeket költ, és ezeknek a költségeknek nagy hányada ugyancsak GDP-t növelő tényező lesz.

– Nem jelentéktelen torzító tényező lehet az is, hogy bizonyos fajta *háztartási tevékenységeket* az SNA ajánlásai nem tekintenek GDP-t növelő tényezőnek, de ha különválasztva más szektorban végzik azokat, akkor már a bruttó hazai termék részeként fognak a számításokba bekerülni. Jó példa erre: ha családban nevelik a gyermekeket, akkor a gyermeknevelés értéke – szinte természetüen – nem termelési tényező, abban a pillanatban azonban, amint fizetett gondozónót alkalmaznak, akkor ez a GDP elemévé válik. De folytathatjuk ezt az étkeztetéssel, a szórakoztató iparban a videók kölcsönzésével stb. is. Egyenként ezek az elemek elhanyagolható mértékűek, de ha az irány a monetarizálódás felé vezet – márpedig a piacgazdaságokban ezt tapasztaljuk –, akkor ez is fiktív növekedésként fog beépülni a GDP-be.

Anélkül, hogy itt további tényezőket említenénk, amelyek a GDP-t pozitív vagy negatív irányban befolyásolják, hadd idézzük. *A. Tobb – T. Halsted és J. Rowe* 1995 októberében a *The Atlantic Monthly* c. folyóiratban megjelent tanulmányának egyik szellemes megállapítását (bár ezzel egy statisztikus aligha érthet egyet), amely szerint: „...a GDP különös normája szerint az ország gazdasági hőse az a halálos rákbeteg, aki éppen egy költséges válópert folytat”.

Úgy gondolom, az előzőkben elmondottak jól illusztrálják azt, hogy bár a GDP kétségkívül fontos, jelentős és mellőzhetetlen mutatószám a nemzetgazdaság termelésének nyomon követésére, nem ez lehet az egyetlen mutatószám.

A gazdasági globalizáció hatása a termelés eredményeinek mérésére

A gazdasági globalizáció, a multinacionális vállalatok nemzetközi terjedése egyre inkább igényli annak a mutatószámnak a kidolgozását, amelyik nemcsak az országban elhelyezkedő, működő (rezidens) gazdasági egységek tevékenységének eredményeit veszi számba, hanem figyelembe veszi azt is, hogy milyen mértékben csökkenti vagy növeli az eredményeket a közvetlen külföldi tőkebefektetések visszaforgatott jövedelme. Ennek mérésére a nemzetközi gyakorlatban a GNI (Gross National Income – Bruttó Nemzeti Jövedelem) mutatószámát ajánlják, amely a GDP-ből a következő módon vezethető le:

$$\text{GNI} = \text{GDP PIACI ÁRON} \pm \text{A TULAJDONOSI JÖVEDELMEK EGYENLEGE} \pm \text{A MUNKAJÖVEDELMEK EGYENLEGE} - \text{A KÖZVETLEN KÜLFÖLDI TŐKEBEFEKTETÉSEK VISSZAFORGATOTT JÖVEDELME}$$

Nyilvánvaló, hogy a világ nagy tőkeerős országai már évtizedek óta érdekeltek a GNI-számításokban, hiszen külföldi tőkebefektetéseik általában jövedelmezők, és az országon kívül termelt jövedelmeknek csak egy részét forgatják vissza a külföldön működő vállalkozásaikba. Ez a mutatószám néhány évvel ezelőtt még GNP (Gross National Product – Bruttó Nemzeti Termék) néven szerepelt. Itt sem új mutatószámról van szó, hiszen az Egyesült Államokban például már a második világháború idején a GNP vált a nemzetgazdaság elsődleges mutatójává, amelynek különös jelentősége volt a második világháború után, amikor az Egyesült Államok vállalkozásai a világ különböző részeiben egyre nagyobb mértékben jelentek meg. Ez pedig azt igényelte, hogy ne csak a rezidensek teljesítményét vegyék figyelembe, hanem a külföldön létrehozott és a hazai profitot növelő teljesítményt is. Nyilvánvaló, hogy azokban az országokban, ahol nem működik külföldi tőkeérdekeltség, és az adott ország gazdálkodói sem létesítenek külföldön vállalkozásokat, ott a GDP és a GNP lényegében azonos lesz. Ilyen ország azonban ma már Európában, sőt a világ más részeiben is alig akad.

Annak érdekében, hogy némi képet kaphassunk a GDP és a GNI nemzetközi jelentőségéről, és e mutatószámok értéke közötti különbségről, tekintsük át az 1. tábla adatait.

1. tábla

A bruttó hazai termék (GDP) és a bruttó nemzeti jövedelem (GNI) nemzeti valutában

Ország	GDP folyó áron		GDP 1990. évi áron			GNI folyó áron		GNI egy lakosra		GNI/GDP (százalék)	
	1990	1996	1990	1996	1996/1990	1990	1996	1990	1996	1990	1996
Ausztria	1801	2352*	1801	1991*	110,5*	1794	2345*	232	291	99,6	99,7*
Belgium	6550	8305	6550	7056	107,7	6516	8428	654	745	99,5	101,5
Egyesült Államok	5744	7636	5744	6483	112,9	5525	7638	22,1	28,7	96,2	100,0
Egyesült Királyság	551	742	551	602	109,3	552	752	9,6	12,9	100,2	101,3
Franciaország	6510	7874	6510	6997	107,2	6452	7829	115	134	99,1	99,4
Hollandia	516	662	516	588	114,0	516	673	34	43	100,0	101,7
Kanada	670	820	670	730	109,0	646	739	24	26	96,4	96,7
Németország	2429	3450	2429	2914	120,0	2448	3446*	31	56*	100,8	97,3
Norvégia	723	1018	723	903	124,9	701	1007	165	230	97,0	98,9
Spanyolország	50	74	50	55	110,0	50	73	1279	1851	100,0	98,6
Magyarország	2091	6845	.	.	.	2398**	6475	232	634	96,0**	94,6

* 1995. évi adat.

** 1991. évi adat.

Forrás: International Financial Statistics. 1998 február. IMF. Washington.

A táblából a GDP 1996/1990 oszlopára hívjuk fel különösen a figyelmet, amely azt jelzi, hogy 1990-es évi árakon a bruttó hazai termék számottevően növekedett Norvégiában és Németországban; közepes, tehát 10 százalék körüli mértékben emelkedett az Egyesült Államokban, az Egyesült Királyságban, Kanadában, Ausztriában és Spanyolországban; és ennél kisebb mértékű volt az emelkedés Franciaországban és Belgiumban.

A GNI alakulását illetően az állapítható meg, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok erősítése tekintetében a fő nyertesek közé tartozik az 1990 és 1996 közötti időszakot tekintve Hollandia, az Egyesült Királyság, Belgium, míg a többi országokban a külföldi érdekeltségek figyelembevétele a mutató értékét a GDP-hez viszonyítva alig változtatja, többségükben csökkenti.

Figyelembe kell vennünk azonban a két mutatószám értéke közötti különbséget és ennek aránylag csekély voltát. Érdekes, hogy e tekintetben a magyarországi adat a legalacsonyabb, és ez könnyen magyarázható azzal, hogy a külföldi tőkebefektetések hazánkban ebben az időszakban kiemelkedő mértékben növekedtek. A többi országban, ahol a bruttó nemzeti jövedelem értéke alacsonyabb, mint a bruttó hazai terméké, a különbség a 3 százalékot sem éri el, sőt az esetek többségében egy-két százalék körüli. Úgy gondolom, hogy a tábla adatai meggyőznek arról, hogy bár elméletileg a GNI számításának kétségtelen növekvő jelentősége van, és hogy a világ haladása a globalizáció irányába – különösen egy olyan kis és nyitott országban, mint Magyarország – ezt a mutatószámot is az érdeklődés homlokterébe fogja állítani, azt nem várhatjuk, hogy a közeli jövőben jelentős különbségek legyenek a GDP és a GNI alapján mért fejlődés között.

Az is eléggé nyilvánvaló az adatokból, hogy azok az országok, amelyeknek fejlett piacgazdasága, stabil struktúrája már évtizedekkel ezelőtt kialakult, kevésbé érzékenyek a

mutatószám megválasztására akkor, amikor a fejlődés tendenciáit vizsgáljuk. Azon országok esetében viszont, amelyek a nemzetközi tőke vérkeringésébe csak nemrég kapcsolódtak be, és ezek közé korántsem csak hazánk tartozik, hanem Kelet-Közép-Európa országainak túlnyomó többsége, az úgynevezett átmeneti jellegű országok is, nagyobb szerepe lehet a kétirányú, tehát a GDP és a GNI oldalról való közelítésnek is.

Érdemes azonban arra is figyelemmel lenni, hogy éppen az Egyesült Államokban, ahol viszonylag korán kezdték alkalmazni a GNI (korábbi megnevezéssel GNP), tehát a bruttó nemzeti jövedelemnek vagy terméknek nevezett mutatót, a gazdasági fejlődés előrejelzésére már hosszabb idő óta ezt a mutatót alkalmazzák. Csupán példaként említjük meg ([10]) azt, hogy egy úgynevezett szegmentált trend modellt, tehát a gazdasági idősorok modelljében a töréseket is figyelembe vevő módszert *Kashiwagi* már 1991-ben kidolgozott, éppen a GNP-re vonatkozóan. Ezzel állapította meg azt, hogy az idősorban két évben mutatkozik tendenciaváltás: 1965-ben és 1981-ben, és ez a két törés meghatározza az idősor várható tendenciáit is. Témánk szempontjából az a lényeges, hogy ezt a vizsgálatot nem a GDP-re, tehát az ENSZ által is javasolt, elfogadott mutatószámra, hanem a GNI-re vonatkozóan állították össze éppen az Egyesült Államokban bejegyzett és külföldön is jelentős mértékben működő vállalkozások, multinacionális cégek teljesítményének figyelembevétele érdekében.

Éves, negyedéves havi indexek és korrigált változataik

A nemzetközi ajánlások már viszonylag hosszabb ideje, az Európai Unió ajánlásai pedig napjainkban is előtérbe helyezik az éves termelési indexek mellett a negyedévenként számított indexeket is. Magyarországon több éves előkészület után a GDP negyedéves indexei 1996 óta rendszeresen megjelennek, és ezek számításához – a nemzetközi gyakorlathoz hasonlóan – több becslést alkalmaznak, mint az éves indexekhez.

A negyedéves GDP értékének becslésekor a hazai gyakorlat is a kétoldalú közelítést alkalmazza, tehát egyfelől a termelés, másfelől a felhasználás oldaláról közelít, és az így kapott eredményeket összevetve állítja elő a GDP vélhetően a valóságot legjobban közelítő értékét és ennek indexét. Hangsúlyozni kell, hogy bizonyos adatok a statisztikai adatgyűjtésekben csak évenként állnak rendelkezésre, és már ez is szükségessé teszi a negyedévenként szélesebb körben alkalmazott becsléseket; ugyanakkor a kiegészítő, imputáló tényezők becslése is bonyolultabb negyedéves szinten, mint évenként.

A jobb közelítés érdekében a termelői oldalról a becsléseket az egyes termelői ágazatokért felelős szervezetek számítják és állítják elő, s ez természetesen azt is jelenti, hogy 1998 óta erősödött a nemzeti számlák összeállítóinak integráló szerepe. E témakörben azonban nem annyira az adatfeldolgozást, aggregálást és kiegészítő becsléseket végzőkről, mint inkább arról kell szólnunk, hogy vajon a negyedéves adatok közlése milyen mértékben tesz szükségessé a nemzetközi és a magyar gyakorlatban korrekciókat, és ezeket a korrekciókat hogyan lehet a felhasználókkal elfogadtatni. Itt egy sajátos és eléggé általános statisztikai problémáról van szó: a felhasználó ugyanis azt a kérdést teszi fel, hogy „hány százalékkal növekedett a termelés volumene *A* időszakra *B* időszakra”, és erre egyetlen konkrét számot vár válaszul, amely lehetőleg tizedes pontossággal adja meg a növekedés mértékét. A statisztikus azonban jól tudja, hogy megadhatja ugyan számításai eredményeit akár tizedes pontossággal is, de kötelessége a becslések, az

imputálások miatt közölni a felhasználóval azt is, hogy ezek az adatok milyen hibahatárok között, milyen valószínűséggel igazak. Tehát kénytelen a felhasználónak az adatok abszolút pontosságába vetett hitét megingatni, rávezetni arra, hogy nagyságrendi pontosságról és nem milliméterre, dekára mért pontosságról van szó.

Megint csak azt kell említenünk, hogy ez korántsem hazai probléma, a nemzetközi gyakorlatban is hasonlókkal találkozunk. Az EUROSTAT keretében is számos publikáció foglalkozik azzal, hogy milyen gyakorisággal, milyen mértékben változik a GDP és a számításához alkalmazott főbb tényezők értéke. Ugyancsak az EUROSTAT gyakorlatában általában van egy előzetes, egy közbülső és egy végleges változata a számításoknak; a publikációk az országok túlnyomó többségében tehát időrendben háromfajta eredményt közölnek. Elfogadott, hogy viszonylag rövid idő alatt jelenik meg az előzetes és becsléseket még elég nagy mértékben tartalmazó adat, és ez különösen az évközi, ezen belül az általánossá vált negyedéves közléseket érinti. A gazdaságpolitikusok, az előrejelzők érdeke az, hogy minél előbb kapjanak relatíve pontos közelítést a GDP negyedévenkénti alakulásáról, még akkor is, ha ez csak nagyobb hibahatárral adható meg, mintha egy vagy két hónappal később jutnának az adathoz. Ez az igény annyira konkrét, hogy a magyar statisztikai gyakorlatban naptár készül minden évben, amelyben napra jelöli meg a Központi Statisztikai Hivatal, hogy mikor adja közzé a GDP negyedéves alakulásának előzetes becslését. Ez általában a negyedévet követően három hónappal következik be, tehát az első negyedév adatait június utolsó napján teszik közzé mind a termelői, mind a felhasználói oldalról való közelítésben, tájékoztatásként közölve az előző év azonos időszakának az azt megelőző év megfelelő időszakához viszonyított becslését is. Ez az a téma, ahol el kell időznünk, hiszen felvetődik az a kérdés, hogy vajon minden egyes negyedéves adat közlésekor szükséges-e az előző időszak korrigált adatának közlése, vagy ezt később célszerű publikálni. Természetesen erre vonatkozóan sem egyértelmű a nemzetközi gyakorlat, sőt az ide vonatkozó elméleti fejtegetések is eléggé különbözők.

A kérdés gyakorlati szempontból korántsem ilyen egyszerű, mert több ország a negyedéves publikációkban ismerteti az előző évek termelési indexét (ez lehet GDP-, de lehet GNI-index is), és itt is felmerül a kérdés, hogy vajon hányszor korrigálják az adatokat. Gyakorlatban minden egyes publikáció esetében elképzelhető korrigálás, ami korántsem a statisztikusok hibáiból ered. Az idők során ugyanis a különböző tevékenységekről, teljesítményekről, ráfordításokról újabb és újabb idősorok adatai állnak rendelkezésre, esetenként szélesebb körre vonatkozóan, esetenként nagyobb és megbízhatóbb reprezentációval, és előfordulnak adatszolgáltatói javítások is. Ez nem jelenti azt, hogy nem adódhatnak statisztikai hibák is, de a tapasztalat szerint ezek aránya a legkisebb. Abban azonban a statisztikusnak – ha hitelt érdemlően akar tájékoztatni – feltétlenül következetesnek kell lennie, hogy hosszabb időszakra vonatkozóan előre elhatározza, hányszor javít. E téren irányt mutató az EUROSTAT jelenlegi gyakorlata (amelyet a tagországok túlnyomó többsége korrekt módon követ), ez pedig a következő.

A statisztikai hivatalok, intézetek folyamatos munkájuk során a hozzájuk beérkező korrekciókat átvezetik a megfelelő táblázatokra, idősorokra, számítási anyagokra. Ezeket azonban ritkább időszakonként teszik közzé, és a közzététel éves szinten a tárgyévét követő második évben eredményez végleges adatokat (példaképpen: az 1995. évre vonatkozó végleges adatok általában az 1997. év végén jelennek meg). Van egy közbülső megoldás is, és ezt is alkalmazza a magyar gyakorlat, amikor is az évkönyvben már

olyan GDP adatokat közöl, amelyek a különböző adatfelvételekből beérkezett végleges adatokat más adatforrásokból származó becslésekkel kombinálva teszi közzé. Ez azt jelenti, hogy a GDP-t előállító és felhasználó szektorokra vonatkozóan egyaránt megjelennek részben véglegesnek tekinthető, részben még további finomításra szoruló GDP-adatok. Ezt természetesen az évkönyvek módszertani fejezetei közlik.

Súlyosabb probléma jelentkezik a negyedéves adatok esetében, amelyeknek kiforrott formája eddig még nem jött létre Magyarországon. Viszonylag rövid ideje közlik hazánkban a GDP negyedéves adatait, ezek először a felhasználás oldaláról közelített adatok voltak. 1997–1998-ban már mind a termelés, mind a felhasználás oldaláról közelített negyedéves GDP-becsléseket adnak közre, mellettük az előző év megfelelő negyedévének az azt megelőző évihez viszonyított indexét is, olykor az előző közleményhez képest korrigált módon.

A probléma azonban – mint erre a nemzetközi gyakorlat is mutat – korántsem egyszerű, hiszen abban is meg kell állapodni, hogy ezek a negyedéves közlések, amelyeknek határideje rendkívül szoros, milyen mértékben tartalmazzanak az előző évre vagy évekre vonatkozóan indexszámokat. Az a véleményem, hogy elengedhetetlen az adott év vizsgált negyedévének, és az előző év megfelelő negyedévének, valamint az adott év vizsgált negyedévéig kumulált időszakának és az előző év megfelelő időszakának közlése, mindkét esetben az előzetes adatok szerint. Ez azt is jelenti, hogy ha közben az adatok összeállításukba jutnak egyes tevékenységekről, felhasználásfajtákról korrigált, jobban megalapozott adatok, ezeket nem szükségszerű átvezetni a friss közléseken, mert ha a kumulált adatok esetében negyedévről negyedévre eltérés mutatkozik az adott negyedévet megelőző évre vonatkozóan, ez inkább rontja a statisztika és a statisztikusok hitelét, semmint, hogy javítaná a felhasználók bizalmát.

Az általános és a felhasználók igényeinek legmegfelelőbb gyakorlatot valószínűleg 1999-től lehet alkalmazni, és ez a statisztika gyártói és felhasználói között megállapodást igényel. Az a véleményem, hogy a gazdasági tendenciák megismerése és az előrejelzések szempontjából elengedhetetlen legalább az adott időszak és a kumulált adatok közlése olyan részletezésben, amilyenben ezt a számítások hibahatárai megfelelően megbízhatóvá teszik, és a korábbi évek adatainak közlése inkább az évkönyv vagy pedig a GDP végleges adatait tartalmazó önálló kiadvány feladata lehet.

Az EUROSTAT megfelelő kiadványai tartalmazzák az előzetes és a végleges adatok közötti különbséget is, és módot adnak arra, hogy a hiba mértékét országok között is elemezni lehessen. Az EUROSTAT-nak az 1987–1994. évekre vonatkozó kiadványaiból megállapítható, hogy a legérzékenyebben az Egyesült Királyság és Dánia revidálta korábban közölt GDP-adatait, míg Németország esetében kisebb jelentőségűek a korrekciók. Franciaország a közepes mértékben korrigáló országok közé tartozik, s ami különösen feltűnő, Franciaország esetében a készletváltozások revidálása (ez a tétel számos országban a megállapíthatatlan hibák elhelyezésére is szolgál) viszonylag alacsony a többi országhoz képest.

Az EUROSTAT publikációiban közöltek elemelve az is egyértelmű, hogy a nem árutermelő tevékenységek értéke esetében jelentősebbek a korrekciók, mint az árutermelő ágazatok tevékenységénél. Elég sok a becslés például a pénzügyi intézetek, biztosítók tevékenységét illetően, ezeket különböző módokon állapítják meg a különböző országok, és esetenként a korábban kapott eredményeket gyakrabban korrigálják, amiben kétségkívül

szerepet játszik az is, hogy a teljesítményváltozásban igyekeznek az adott tevékenységi kör termelékenységének alakulását is figyelembe venni, ami – értékben megállapítva – nem könnyű.

Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ha a GDP termelői vagy felhasználói oldalán egy tételt korrigálnak, annak hatását végig kell vezetni mindkét oldalon, és ez újabb és újabb módosításokat jelenthet az adatokban. Már önmagában ez a tény is azt támasztja alá – véleményem szerint –, hogy meg kell állapodni abban a tekintetben, hogy az előzetes és a végleges változat között csupán egyetlen közbülső változat jelenjen meg még akkor is, ha az adatokat begyűjtő, feldolgozó, aggregáló apparátusnak a két időszak között gyakrabban állnak rendelkezésére módosított adatok.

E témakör kapcsán egy olyan kezdeményezésről is szólnunk kell, amely még korántsem vált általánossá, de várhatóan szerepet kap a jövőben és ez a GDP havi mutatószámának és indexének közlése. Több kutatónak [15] az a véleménye, hogy a gazdaság állapotának leírásában a havi változások elemzése, a ciklikusság bemutatása elengedhetetlen. Ez indokolja a GDP-nek és indexének havonkénti becslését, lehetőleg fix áron.

Az Egyesült Királyságban legutóbb 1985 januárjától 1997 májusáig publikáltak havi GDP-indikátorokat, amelyeket nem a Központi Statisztikai Hivatal, hanem a Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Kutató Intézet (National Institute of Economic and Social Research) állított elő és tett közzé. Az összeállítás technikáját az Egyesült Államokban alakították ki már 1975-öt megelőzően, és ezt a módszert vette át némi finomítással az említett kutatóintézet. A becslés alapját az Egyesült Királyság hivatalos statisztikai szolgáltatásának havi adatai képezik, többek között az ipari termelés indexe, amely az Egyesült Királyságban a nemzetgazdaság GDP-jének mintegy 28 százalékát reprezentálja és amelyre vonatkozóan eléggé megbízható becsléssel lehet a negyedéves adatokból havi interpolációkat előállítani. A nemzetgazdaságnak két olyan jelentős területe van, amelyekre nincs hivatalos statisztikai adat havonként, és ez a mezőgazdaság, valamint a nem piaci jellegű szolgáltatások, amelyek együttesen a GDP-nek mintegy 23 százalékát állítják elő. Minthogy ezen belül a mezőgazdaság csak 1,9 százalékot képvisel, ennek havi becslése a negyedéves adatokból viszonylag könnyen és nem túl nagy hibahatárral oldható meg. A nem piaci szolgáltatások esetében azonban a matematikai statisztika módszerével kell lineáris interpolációt alkalmazni, ezt lehetőség szerint korrigálva a különböző forrásokból rendelkezésre álló jövedelmi és költségelszámolási adatokkal. A havi adatok olyan negyedéven belüli becslések, amelyek elsősorban az ipari termelésre és a kereskedelemre vonatkozó hivatalos statisztikai adatokon, indexeken alapulnak megfelelő regresszió-számítással kiegészítve; ezeket helyesbítik a negyedév eltelte után az addigra már közölt, hivatalosnak tekinthető negyedéves GDP-becslés adatai alapján. A havi adatok hangsúlyozottan gazdasági modellekkel becsülteknek tekinthetők, tehát megbízhatósági fokuk nem azonos a hivatalosan közölt negyedéves adatokéval. A magyar gyakorlatban, úgy gondolom, még hosszú ideig nem lehet szó arról, hogy havi GDP-adatokat tegyenek közzé hivatalos formában, erre igény sincs.

Az áruk, a súlyozás problémái

Régi és közismert probléma és a szakmában erősen vitatott, hogy a bázisárakon számított volumenindexek vagy pedig a mindenkor az előző év árain számított volumenin-

dexek fejezik-e ki jobban a termelés változását. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy melyik mutatószámra gondolunk, akár a GDP-re, a GNI-re vagy pedig valamelyik bruttó kibocsátási mutatóra.

A hazai szakirodalomban is elég elterjedt volt évtizedeken keresztül az a nézet, hogy előnyei vannak a fix időszak áraival súlyozott indexeknek bizonyos meghatározott időintervallumon, általában 4–5 éven belül. Kétségtelen, hogy ezt a módszert alkalmazzák azok az országok, ahol a termelés összetétele kevéssé változik, hiszen ott a súlyok módosulása alig érinti a termelés volumenindexének alakulását. A vita akkor lángolt fel újra – nemcsak hazánkban, hanem a világ fejlettebb országaiban is –, amikor a termelés szerkezetében évről évre érzékelhető változások következtek be, tekintettel arra, hogy közismert – és ezt az elmélet és az irodalom alátámasztja –, hogy minél közelebb esik a vizsgált évhez a súlyozás éve, annál inkább felfelé módosulnak a termelési indexek. Ez abból adódik, hogy nagyobb súlyt kapnak azok a tevékenységek, amelyek az átlagosnál gyorsabban fejlődnek, és kisebb jelentőségük van azoknak a tevékenységeknek, amelyek az átlagosnál lassabban növekednek vagy éppen csökkennek.

A fejlett piacgazdaságok túlnyomó többségében alkalmaznak fix éveket a súlyozáshoz, de emellett számítanak láncindexeket is évről évre, hiszen ez a két közelítés együttesen jobban mutatja a termelés változásait és az azt befolyásoló tényezőket, mintha csak az egyik módszer mellett ragadnának le. Nemzetközi összehasonlítások esetében azonban a helyzet már korántsem ilyen egyszerű, hiszen önmagában az a tény, hogy más típusú súlyozást alkalmaz az egyik ország, mint a másik, a két ország termelési fejlődésének időbeli összehasonlítását nem elhanyagolható mértékben (ha nem is nagyságrendben) befolyásolhatja.

Ezt a témát részletesen tárgyalta az amerikai szakirodalom [6]. Az Egyesült Államokban 1995-ben tértek át a láncsúlyozású GDP-indexek számítására. Hosszabb időszorban ez érzékelhetően érintette az indexet. Például az 1959. és az 1994. évek közötti éves átlagos GDP-növekedés a bázisindexek módszerével 3,0 százalék volt, a láncindexek alkalmazásával azonban 3,2 százalék. Bár a két szám közötti különbség kevésnek tűnik, a teljes időszakra, tehát 35 évre vonatkozóan ez azt jelenti, hogy az új számítási módszerrel 20 százalékkal nagyobbak mutatkoztak a GDP növekedése, mint a régi módszerrel, és ez már korántsem mellékes. A dolog azonban ennél is bonyolultabb – és ezt megint az Egyesült Államok példája mutatja be – mert kettéválasztották ezt a viszonylag hosszú időszakot az 1959 és 1987, valamint az 1987 és 1994 közötti periódusokra. Ha az 1987. évi súlyokat alkalmazták visszamenőleg, akkor 1959 és 1987 között az éves átlagos GDP-növekedés 3,1 százalék volt, míg láncsúlyozással 3,4 százaléknak mutatkozott. Merőben más a helyzet az 1987 és 1994 közötti periódusban, itt ellenkező irányú az eltérés: 1987. évi súlyokkal a 7 éves periódusra évenként átlagos 2,4 százalékos GDP-növekedést mutattak ki, míg a láncindex módszerével 2,3 százalékosat. A jelenség természetesen magyarázható azzal, hogy ha az 1987. évi súlyozást alkalmazzuk, akkor az 1959–1987. évi periódusra ez a Paasche-típusú indexnek felel meg, míg az 1987 és 1994 közötti időszakra a módszer a Laspeyres-típusú indexként viselkedik. Az első vizsgált periódusra tehát a láncindex inkább felfelé torzít, míg a második periódusra a láncindex lefelé módosítja a mérés adatait.

A finomítások érdekében elvégezték a számításokat az 1992. évi fix árakon is, és ebben az esetben 1993-ra és 1994-re egy tized százalékkal magasabb indexet kaptak, mint

amit a láncindexek eredményeztek. A magyarázat alapja az egyedi termékek és szolgáltatások árváltozásainak eltéréseiből adódik. A súlyozásnál azonban már nem egyedi árindexekkel, hanem aggregátumokkal számolnak, és ezekben az aggregátumokban együttesen jelentkezik az árak és a termelt volumenek változásának hatása az összevont egységek szintjén.

Az Egyesült Államok gyakorlatában (ezt alkalmazta a US Bureau of Economic Analysis – BEA) a GDP reálvolumentének alakulását oly módon számították, hogy 1985-ben tértek át az 1982. évi fix bázis alkalmazására, majd 1991 decemberében cserélték a bázisévet 1987-re; 1995 decemberében pedig az 1992. évi súlyok alkalmazására módosították. Ezek az eltérő bázisok a számításokat néhány tized százalékkal visszamenőleg is korrigálták. A számítások ellenőrzése után határozta el a BEA, hogy át fog térni a láncípusú éves súlyozású volumenindexek használatára, és ezeket kívánja publikálni a következő időszakokban. Érdemes áttekinteni, hogy milyen különbségek adódtak tisztán a súlyozás módosításaiból az egyes évekre és az utolsó vizsgált év negyedéveire vonatkozóan. Ezt szemlélteti a 2. tábla.

2. tábla

A GDP változása eltérő súlyozással

Súly	1991.	1992.	1993.	1994.	1995. I.	1995. II.	1995. III.
	évben				negyedévben		
1987 fix súlyok	-0,6	2,3	3,1	4,1	2,7	1,3	4,2
Láncsúlyozás	-1,0	2,7	2,2	3,5	0,6	0,5	3,2
1992 fix súlyok	-1,1	2,7	2,3	3,6	0,8	0,6	3,4

Forrás: Survey of Current Business. 1997. Vol. 76. No. 1–2. sz. 16. old.

A tábla jelzi, hogy az 1987. évi fix súlyok alapján lényegesen nagyobbak mutatkozik a GDP növekedése, mint a láncsúlyozással.

A láncsúlyozású index használata azonban korántsem csak az Egyesült Államokban terjedt el a GDP reálvolumentének mérésére. Norvégia és Hollandia is alkalmazza ezt a módszert, sőt Japán publikációiban is megtalálhatjuk a láncindexeket. A legtöbb ország Európában, köztük Németország, Olaszország, valamint az amerikai országok közül Kanada más közelítést vesz figyelembe a számításainál, ami leginkább az Egyesült Királyság módszerének felel meg. Ennek az a lényege, hogy a Laspeyres-típusú indexet használják 5 évenkénti bázisváltotással; a bázismódosítás évében pedig a hosszú idősorokat láncolással állítják elő. Ez az a módszer, amelyet a magyar gyakorlat is alkalmazott a korábbi évtizedekben. A számítások báziséve a kilencvenes évek első felében 1990 volt.

Az SNA 1993. évi változata javasolja, hogy az országok lehetőség szerint a láncsúlyozású indexekre térjenek át, és ez a javaslat érvényesül az európai nemzetgazdasági elszámolási rendszerben, az ESA-ban. A kilencvenes évek végén az Egyesült Királyság is ezt a számítási módszert kívánja alkalmazni. Mind a szakirodalom, mind az előzőekben ismertetett egyesült államokbeli példa megfontolásra készített abban a tekintetben, hogy vajon egyedül érvényes mutatónak elfogadható-e a láncsúlyozású GDP vagy akár GNI olyan időszakban, amikor az egyes termékek, termékcsoportok relatív árai elég eltérő

mértékben változhatnak. Ez különösen érvényes az átmeneti gazdálkodású országokra és köztük hazánkra is. Természetesen nem arról van szó, hogy melyik módszerrel lehet a gazdasági döntéshozók számára szimpatikusabb, magasabb GDP-volumenindexet előállítani, hanem arról, hogy a láncindexek módszerével kiszámított GDP-változás önmagában, más módszerek alkalmazása nélkül megfelel-e a realitás, az objektivitás követelményeinek.

Természetesen a döntésben szerepet játszik az is, hogy az egyes termékek árai nem mindig azonos minőségű termékekre vonatkoznak. Gondoljunk arra, hogy a háztartási elektromos termékek vagy akár a számítástechnikai gépek és berendezések egyedi árindexe úgyszólván elő sem állítható egyik időszakra a másikra, hiszen állandó jellegű a minőségük változása; a magasabb ár egyúttal jobb minőséget, a fogyasztó számára magasabb értékű terméket is jelent, nem ugyanazt a terméket, amit mondjuk 4 vagy 5, vagy több évvel korábban. Ez pedig különösen abban a periódusban jelentős, amikor gyors technológiai változások párosulnak magasabb minőségi követelményekkel. Tipikusan ez érzékelhető nálunk és a többi olyan átmeneti gazdálkodású országban, amely felkészül az Európai Unióba való belépésre és átvesz korszerű technológiát, egyúttal magasabb minőségi követelményeket.

Elméletileg elképzelhető, hogy ebben az esetben az árindexek számításánál a minőségi különbségeket kiküszöböljék, erre voltak kísérletek az egyes országokban, a gyakorlatban azonban ez szinte megvalósíthatatlan. Elkerülhetetlen lenne ugyanis az úgynevezett szakértői becslés, amely óhatatlanul szubjektív elemeket visz abba a statisztikai mutatószámába, amely a leginkább érzékeny a felhasználó és a fogyasztó szempontjából. A láncindexek alkalmazása mellett éppen ebben a periódusban az a szó, hogy minél hosszabb az az időszak, amit áttekintünk, annál nagyobb változások következnek be az egyes termékek, termékcsoportok relatív árszínvonalában. Minél rövidebb tehát az időszak – s láncindexek esetében ez egy év – annál kisebb lehet az ilyen típusú módosulások hatása, hacsak nincs valamilyen robbanásszerű változás éppen az adott évben, ami elég ritka.

E témakör kapcsán kell megemlítenünk azt is, hogy a súlyozás módszerének változásakor minden esetben felmerül, hogy visszamenőleg milyen időtávra módosítsák az idősorokat. Az Egyesült Államok gyakorlatában előfordult, hogy visszamenőleg 1959-ig módosítottak, de ez eléggé ritka példa. A gyakorlat inkább az Egyesült Királyság 5 évenkénti módosítási és láncolási módszere mellett foglalt állást, ami azt is jelenti, hogy a módszertani változások esetében néhány évvel visszamenőleges változást még átvezetnek az idősorokon, de hosszabb távra már korántsem mennek vissza.

Annak érdekében, hogy adataink nemzetközileg összehasonlíthatók legyenek, érdemes a láncsúlyozású index alkalmazását a gyakorlatban megkísérelni a századforduló után, amikor már várható, hogy az Európai Unió országai is többségükben áttérnek erre a módszerre.

Az Emberi Fejlődés Indexe

Az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Program – UNDP) 1990 nyarán publikálta először az Emberi Fejlődés Indexét (Human Development Index – HDI). Ezen index számításának az a célja, hogy olyan mutatószámot találjanak az országok fejlődésére, amely a korábbiaknál nemzetközileg jobban összehasonlítható bázist

ad. Ez olyan összetett indexfajta, amely három elemre épül: az első a nemzeti termék, a második a várható élettartam és a harmadik az oktatás színvonala. A UNDP évenként számítja ezt az indexet, menetközben módosítva, korszerűsítve ennek formáját. Mint-hogy hazánkban ez a módszer még nem terjedt el, röviden áttekintjük, hogy mennyiben alkalmas a HDI az ország gazdasági és társadalmi fejlődésének mérésére.

A számítás módja:

- az egy lakosra jutó nemzeti terméket vásárlóerő-paritáson fejezték ki a nemzetközi összehasonlíthatóság érdekében, a számításoknál a logaritmizált értékeket vették figyelembe;
- az átlagos élettartamot a népesség születéskor várható átlagos életkorával számították, az indexnek ez az eleme állandó maradt mindenféle számítási módszerben;
- az oktatás eredményességét azzal a közelítéssel számították, hogy a felnőtt lakosság között milyen mértékű az írni olvasni tudók aránya.

Nyilvánvaló, hogy a HDI-index elsősorban a fejlődő országok céljaira készült, és ezt jellemzi a harmadik elem, hiszen ez a fejlett országokban úgyszólván mindenütt 100 százalék, vagy azt erősen közelítő érték. A probléma a három elem összesúlyozása, erre a különböző periódusokban eltérő módszereket alkalmaztak. A munkálatok fejlesztése kapcsán több verzióban számították ki a HDI-indexet. Ezek elsősorban az index első és harmadik elemét, tehát a termelés és az oktatás színvonalát érintették. Az oktatást illetően annak érdekében, hogy a fejlett országokra is jellemző legyen az index, áttértek az írás-, olvasástudás és az iskoláztatás átlagos időtartamának (a tényleges iskolai éveknél) együttes, súlyozott figyelembevételére. Az 1994-es beszámolóban megjelent negyedik változat esetében az egy lakosra jutó bruttó nemzeti terméket és a szegénységi színvonal feletti átlagos jövedelmet kombináltan vették figyelembe, a várható átlagos életkor maradt az első változatnak megfelelő, a harmadik elem esetében pedig az írás-, olvasástudásnak kétharmados, az átlagos iskolai éveknél egyharmados arányt adtak a súlyozáskor.

A szakirodalomban többen elemezték (sokan bírálták) a HDI-indexet főként azért, mert ennek két társadalmi és egyetlen gazdasági eleme van, és teljesen figyelmen kívül hagyja a kulturális és a politikai dimenziókat, amelyek az egyes országok fejlettségi színvonalát ugyancsak befolyásolják. A legtöbb elemző, bíráló összehasonlította a HDI-mutatószámot az egy főre jutó jövedelem mutatójával, és a kétfajta index tendenciáiban hosszabb távon elég sok hasonlóságot állapítottak meg, az eltéréseket pedig éppen a társadalmi elemek különböző módosulásai indokolták. A szakirodalomból úgy tűnik, hogy az ilyen típusú kísérletek nem helyettesíthetik a GDP vagy a GNI mérését és rendszeres publikálását, azonban az ország fejlődése változásának mérésére és különösen nemzetközi összehasonlítás céljaira ezek igencsak alkalmas, kiegészítő mutatószámok lehetnek. Ezt szemléltetik a 3. tábla adatai is, amelyek a tíz legfejlettebb ország rangsorát mutatják az emberi fejlődés indexe, a HDI alapján.

Nyilvánvaló, hogy a fejlettség legmagasabb foka az 1 érték elérése lenne, amelyet a legjobban Kanada közelít. Érdekes módon az Egyesült Királyság csak a tizedik helyre kerül, amiben nyilván a társadalmi elemek figyelembevétele játszik szerepet.

Vannak e módszernek vitatható elemei is. Ilyennek tartom a születéskor várható átlagos élettartamot, amely nem fejezi ki teljes mértékben a halandóságot, az egészségi állapotot, az élet során fogyatékosná válók helyzetét. Kétségtelen azonban, hogy valamiféle közelítést ad a legfontosabb demográfiai-társadalmi mutatókról. Vitatható az oktatás színvonalában alkalmazott kétfajta mutató is, különös tekintettel arra, hogy az írás-, olva-

sástudás, tehát az analfabétizmus kiküszöbölése a fejlett országok szempontjából ma már teljesen jelentéktelen tényező, hiszen lényegében 100 százalékos a lakosság írni-, olvasnitudása. Kisebb súllyal veszi figyelembe a mutatószám az átlagos iskolavégzési időtartamot, ami pedig országonként erősen változó (gondoljunk arra, hogy hazánkban a felsőoktatásban részt vevők száma éppen az utóbbi években kezdett nagymértékben növekedni, és ez bizony jelentősen növelheti az indexnek ezt az elemét). Ezért érdemes lenne – elsősorban hazai célra – olyan HDI-indexet számítani, amelynek harmadik eleme az iskolázottságot más típusú mutatószámmal, például az általános iskolát végzettek, a középfokú iskolát végzettek, valamint a felsőfokú iskolát végzettek relatív arányának valamiféle súlyozott átlagával közelítené.

3. tábla

Az országok rangsora a HDI szerint

Ország	A UNDP szerinti	
	HDI-érték	rangsor
Kanada	0,932	1
Svájc	0,931	2
Japán	0,929	3
Svédország	0,928	4
Norvégia	0,928	5
Franciaország	0,927	6
Ausztrália	0,926	7
Egyesült Államok	0,925	8
Hollandia	0,923	9
Egyesült Királyság	0,919	10

Forrás: Intereconomics. 1994. január–február 12. old.

Természetesen nemzetközi összehasonlításban a HDI-számításoknál is célszerű azokhoz az ajánlásokhoz, módszerekhez igazodni, amelyeket az egyes nemzetközi szervezetek alkalmaznak. Relatív helyünket a világban ugyanis csak ennek alapján lehet mérni. Az is érdekes és a statisztika felhasználói számára kétségkívül hasznos lehet, ha a UNDP által számított HDI-indexet és a rendszeresen számított egy lakosra jutó átlagos GDP- vagy GNI-indexet hasonlítjuk össze évről évre azon országcsoport egyes tagjai között, amelyek leginkább tartoznak érdeklődési körünkbe.

*

Az elmondottakból következik, hogy a magyar gyakorlatnak célszerű megmaradnia annál a hagyománynál, hogy inkább több közelítéssel, több oldalról ábrázolva kísérli meg a magyar gazdaság és társadalom helyzetének változásait szemléltetni, mint egyetlen összevont mutatószámmal. Ezért javasolható, hogy a jövőben a GDP mellett legalább éves szinten rendszeresen számítsák ki és publikálják a GNI-t, amelyet egyébként azokra az országokra vonatkozóan, ahol ez a számítás már megvalósult, az International Monetary Fund – IMF publikációi is rendszeresen közölnek. Célszerű továbbra is fenntartani a GDP és a GNI számításának többoldalú közelítését, és ezeket rövid időtartamra

állandónak vett bázisindexekkel, valamint láncindexekkel jellemezni. Természetesen az ilyen fajta közelítés magában hordja a kritika lehetséges elemeit, hiszen a felhasználó óhatatlanul azt kérdezi a statisztikustól: melyik mutatószám az igaz? A válasz erre egyértelmű, mind a kettő, de ehhez a statisztikusnak e mutatószámokat megfelelően kell interpretálni, és a köztük lévő – valószínűsíthetően néhány tizedes – különbségeket megmagyarázni, ezek tényezőire rávilágítani.

Kísérletképpen természetesen célszerű lenne a HDI-index számítása is elsősorban azaz a módszerrel, amellyel jelenleg a UNDP dolgozik, így a nemzetközi összehasonlítások sorába illeszthetnénk a magyar adatot.

IRODALOM

- [1] System of National Accounts 1993. A Concise version. (Kézirat.)
- [2] Demotes-Mainard, M.: Les comptes de la nation. *Problèmes Économiques*. 1994. szeptember 7. 9–12. old.
- [3] Demotes-Mainard, M.: Les comptes de la nation. *Problèmes Économiques*. 1995. szeptember 13. 8–12. old.
- [4] Strohm, W.: Bruttoinlandsprodukt 1994. *Wirtschaft und Statistik*. 1995. évi 1. sz. 11–20. old.
- [5] Gallais, A.: Révisions et précision des comptes nationaux français. *Économie et Statistique*. INSÉE. 1995. évi 285–286. sz. 59–80. old.
- [6] Barr, A.: Measuring growth: is the new US approach better? *Economic Outlook*. 1996. évi 1. sz. 18–21. old.
- [7] Dowrick, S. – Quiggin, J.: True measures of GDP and convergence. *The American Economic Review*. 1997. évi 1. sz. 41–64. old.
- [8] Serletis, A. – Krichel, T.: International evidence on the long-run implication of the neoclassical growth model. *Applied Economics*. 1995. évi 27. sz. 205–210. old.
- [9] Dubois, E. – Janci, D.: Prévission du PIB par la courbe des taux: une constatation empirique enquête de théorie. *Économie et Prévission*. 1994. évi 1. sz. 69–85. old.
- [10] Bianchi, M. – Kan, K.: Segmented trend modelling of the US GNP. *Applied Economics*. 1996. évi 28. sz. 531–536. old.
- [11] Guerard, I. – Blin, I. – Bender, S. etc.: Outlier time-series models and analyses, forecasting of GNP and corporate earnings per Share. *Applied Financial Economics*. 1995. évi 5. sz. 113–119. old.
- [12] Islam, S.: The Human Development Index and per capita GDP. *Applied Economics Letters*. 1995. évi 2. sz. 166–167. old.
- [13] Lüchters, G. – Menkhoff, L.: The fourth première of the Human Development Index. *Intereconomics*. 1994. évi január–február. 9–15. old.
- [14] Nübler, I.: The Human Development Index revisited. *Intereconomics*. 1995. évi július–augusztus. 171–176. old.
- [15] Salazar, E. – Smith, R. – Weale, M. – Wright, S.: A monthly indicator of GDP. *National Institute Economic Review*. 1997. évi 3. sz. 84–90. old.
- [16] International Financial Statistics. 1998. február. IMF. Washington. 753 old.
- [17] Magyarország Nemzeti Számlái. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1998. (Megjelenés alatt.)
- [18] Szilágyi György: A nemzeti számlák közgazdasági világa. *Statisztikai Szemle*. 1992. évi 4–5. 365–393. old.

TÁRGYSZÓ: A nemzetgazdasági teljesítmény mérése. Bruttó hazai termék. Bruttó nemzeti jövedelem.

SUMMARY

The author sets the problems of the measurement of the national economic performance mainly from the point of view of the practical (adoption) of the methodology.

The aspects of the examination are as follows:

- the ways of multilateral calculation of the Gross Domestic Product and the cross-checking of the results;
- the effect of the economic globalization on the measurement of the results of production and the part of GNI (Gross National Income) in it;
- provisional and corrected versions of the annual, quarterly and monthly indices;
- the problems of weighing;
- introduction of a new-type index: the Human Development Index.

After analysing the above topics the author passes over to the methods of the possible solutions which can be applied also in Hungary.

A FÉLPERIFÉRIA HELYE A „VILÁGFALKÁBAN”

DR. KOZMA FERENC

„Világfalkának” a nemzetközi gazdasági–politikai erőviszonyok szövevényét nevezem. Nem gúnyolódásból, noha nem is minden keserű mellékíz nélkül: az emberiség, úgy látszik, még nem lépte át az „igazi” emberré válás Rubiconját, viselkedési normái sok olyan ősi jelleget hordoznak, amelynek már nincs funkciója, nem a haladást szolgálja, hanem az önpusztítás energiáit segít felhalmozni. Az ugyanis az állatvilágban is a hanyatlás jele volna, ha a létfeltételekért folyó verseny olyan populációk elsorvadásához vezetne, amelyek egészükben véve nem kevésbé teljesítőképesek, mint azok, amelyek háttérbe szorítják őket. Különösen akkor, ha ezek a populációk a fajta egészének abszolút többségét teszik ki, továbbá, ha a rangsorolásban elnyert helyezések a művi–környezeti (vagyon!) feltételek gyors átrendeződésével járnak, vagyis a hierarchia megmerevedik, a belőle való kitörés csaknem vagy teljesen reménytelenné válik.

A „világfalka” hierarchiájában elnyert helyezés általában nemzetgazdasághoz, állami keretekben szervezett társadalomhoz tapad, de nem kötelezően: nem egy olyan országról tudunk, amelynek a közepén halad át a láthatatlan határ és nem egy olyan, csaknem kontinensnyi régiót ismerünk, amely lényegében egy klasszishoz tartozik. Az alábbi gondolatmenet sem ragaszkodik mereven a nemzetállami határokhoz: ahol a „falkabeli helyezés” jelentős területen és jelentős mértékben figyelmen kívül hagyja a politikai határokat, ott követni fogom ezt az elvet én is.

Csoportképződési ismérvek

Az, hogy egy igen heterogén tulajdonságcsokorral rendelkező halmazt hány csoportra osztunk szét, nem kis mértékben megfontolás kérdése: egyrészt tőlünk függ, milyen tulajdonságokat veszünk figyelembe, az egyes tulajdonságok egymásba leheletfinom fokozatokkal való átmeneteit hogyan „digitalizáljuk” és így tovább.

E gondolatmenet keretében a társadalmakat komplex fejlettségi szintjük alapján rangsorolom,¹ és az egyes klasszisokat egymástól négy ismérvcsoport alapján különböztetem meg.

¹ Komplex fejlettségen a műszaki–gazdasági–kulturális–politikai és etikai együttélési viszonyok, egymásra hatást is feltételező együttesét értem: ezt kvantifikálni lehetetlen, a kellő élettapasztalattal rendelkező társadalomtudós vagy egyszerűen „bölc ember” azonban pontosan képes érzékelni.

Az ismérvcsoportok a következők:

1. a szó műveltségi, képzettségi, jövedelemtermelő-képességi és felhalmozott vagyoni értelmében vett szegénység–gazdagság alapján;
2. annak alapján, hogy milyen hatásfokkal képes hasznosulni e gazdagság egységnyi elmozdulása a szegénység irányában: vagyis $H = dj/dv$, ahol „jövedelemnek” (j) tekintek minden elmozdulást a „gazdagság” felé, jövedelemfogyásnak fogok fel minden „szegényedést”, legyen ez anyagi vagy szellemi; továbbá „vagyonnak” (V) tekintek minden értéket, legyen az pénzben kifejezhető vagy sem, a H érték azt mutatja, hogy a „vagyon” elmozdulásparánya mekkora „jövedelem” elmozdulást von maga után, vagyis a társadalom saját értékeivel való sáfarkodásának hatékonyságát;
3. annak alapján, hogy milyen jellegű és erősségű az adott társadalom hatása a környezetére: domináns-e; „társ”-e a dominanciában; avagy dominált: ezen belül rendelkezik-e bizonyos játéktérrel, avagy teljesen kiszolgáltatott; s végül netán „elfelejtett” vagy „kiközösített”-e, azaz ki van rekesztve a gazdasági–pénzügyi–információs–kulturális világfolyamatokból;
4. annak alapján, hogy a társadalom stabil-e, vagy labilis, azaz rendelkezik-e elegendő biztonsággal ahhoz, hogy (minimálisan) fenntartsa helyzetét a „világfalka” hierarchiájában, vagy (jobb esetben) valamelyes sikerességgel igyekeznek javítani azon.

Feltételezésem az, hogy mind a négy ismerv tekintetében szükséges egy adott küszöbérték jelenléte ahhoz, hogy az adott társadalom zavartalanul betöltse „falkabeli” szerepét: az ezen felüli értékek strukturáltsága adja a társadalom sajátos lehetőségeit, de csak bizonyos mértékig hasznot hozó jelleggel. Valamelyik ismerv túlfeljelettsége (már-mint az adott kategória szükségleteihez képest) a negyedik – a stabilitás – romlásában csapódik le.

A „falka” hierarchiája

Mint említettem, a szubjektivitást még akkor sem lehet elkerülni, ha az ember igyekszik a csoportképzési ismérveket átgondoltan meghatározni: ekkor ugyanis ott kell minden esetben egyénileg dönteni, hogy a határhoz közel álló eseteket hová soroljuk, illetve, hol húzzuk meg a határokat. Az alábbi rangsorolás alapján tartja magát az általánosan elfogadotthoz, legalábbis a két végletes pozíció esetében: vagyis a legmagasabb komplex fejlettségű társadalmakat a „Centrum”, a legalacsonyabbakat pedig a „Periféria” tartományába sorolja. Ott voltam kénytelen új kategóriákat alkalmazni, ahol az egyes társadalmak e két végletes csoportba sorolása „égbekiáltóan” ellenkezett a mérhető ismérvekkel is, de még inkább a józan tapasztalatokkal.

Az egyik ilyen eset azoké az országoké (régiónoké stb.), amelyek a szokvány, a statikusan szemlélt ismérvek legtöbbször alapján egyértelműen a „Harmadik világhoz” sorolódnának, ugyanakkor az illető társadalmak mélyebb ismerete – különösen az együttérző vizsgáló számára – nem igazolja a csoportba sorolás gyakorlatát. Ezek (rendszerint ázsiai országokról van szó) ősi, magasrendű kultúrával rendelkező társadalmak, amelyek sok tekintetben megközelítették valamiféle modernizálódás küszöbét akkor, amikor történelmi körülményeik megállították őket az egyenes fejlődés útján, vagy visszafejlődésük folyamatát indították meg. A társadalom fejlődése tehát megfeneklett egy zátonyon, de sikerült megőriznie hajdani magas fejlettségének oroszlánrészét. E társadalmak csak a XVI. századtól kibontakozott euroatlanti civilizációhoz képest elmaradtak: e civilizáció vívmányainak alkalmazásához rendszerint kiváló feltételekkel rendelkeznek, s ez a folyamat – kedvező hazai és nemzetközi körülmények esetén – ki is bontakozik. E csoportot kiemelem

a „Perifériából”, és „Retardált fejlettségű” társadalmakként kezelem őket. Önálló jelenségként kezelésük nagyban megkönnyíti „gazdasági csodáik” megértését, fejlődési modelljeik helyes értelmezését, és még abban is hasznos útmutatót ad, mennyiben lehet az euroatlanti fejlődési utat befutott társadalmakat azonosítani ezekkel a társadalmakkal.

A másik csoport tetszés szerint különíthető el akár a Centrumtól, akár a Perifériától. Pontosabban kifejezve, egyik hányaduk a Centrum peremvidékén található, a másik részük pedig a Periféria szerencsésebb sorsú vagy erősebb akaratú társadalmi közül kerül ki. Kulturális szempontból rendszerint közelebb vannak a Centrumhoz, mint gazdasági tekintetben, miközben a komplex fejlettség legtöbb ismerve alapján a Centrum és a Periféria közötti térben helyezkednek el. Ezt a jelenséget nevezem Félperifériának. A Félperiféria kulturális tradíciói nem mindig jobbak, mint a Retardált fejlettségűeké, de rendszerint korszerűbbek: a Félperiféria ugyanis valamilyen módon a Centrum közvetlen peremvidéke: akár földrajzi értelemben is (Mediterráneum, Kelet-Európa), akár a kultúra eredetét tekintve (Latin-Amerika): ennél fogva a hasonulás az euroatlanti civilizáció csúcsaihoz könnyebb és magától értetődőbb, mint mondjuk Kínában, Japánban vagy Indiában. A Retardált fejlettségű csoport viszont nem minden esetben húzhat hasznot több ezer éves kulturális kincsének előnyeiből, mivel ez és az euroatlanti civilizáció rendszerint „sejtidegenek”, s igen nagy erőfeszítések szükségesek a kölcsönös immunreakció megelőzésére, vagy legalábbis minimalizálására. Ez a sejtidegenség a Félperiféria esetében eddig csak Kelet-Közép- és Kelet-Európával kapcsolatban jelent meg: itt a XX. századi szocialista kísérlet nyomán keletkezett belső és környezeti immunreakcióval kell megküzdeniük az átalakuló társadalmaknak.

A Centrum mint „alfa egyed”

A Centrum jellemzője az, hogy *a)* mind anyagi, mind szellemi szempontból gazdag. Ne firtassuk, hogyan jutott hozzá, e gondolatmenetnek nem tárgya a deheroizálás. Csak azt kívánom leszögezni, hogy a fajlagos hasznos vagyon nagy volumenű és magas technikai értékekkel rendelkezik, a lakosság szocializáltsága, műveltsége és képzettsége magas színvonalú, alkotóképessége változó és tarka képet mutat, de valamilyen küszöbértéken az egész Centrum területén már túljutott. Mindezek következtében *b)* a lakosság egészének jövedelemtermelő képessége magas fokú, a jövedelem elosztásának és felhasználásának az egész lakosság számára tűrhető s a gazdálkodási folyamatokra való visszahatás szempontjából pozitív reflexei és szabályai alakultak ki, s úgy ahogy működnek is. Ennek következtében *c)* a gazdaságba, valamint az életminőség javításába visszatáplált források hasznosulási határfoka (az említett *H'*) is magas. E kedvező belső helyzet birtokában *d)* az adott társadalmak (vállalkozások, szellemi műhelyek, államok, nemzetközi szövetségek) uralni képesek a náluk kevésbé kedvező komplex fejlettségi adottságú környezetet: ez megnyilvánulhat mikroökonómiai téren (tőkekivitel, transznacionális vállalatok, kereskedelmi cserekondíciók stb.), makroökonómiai síkon (különböző jellegű befolyásolási lehetőség az uralt országok, régiók fejlődési viszonyaira), politikai és/vagy katonai vonatkozásban, valamint az információk és a kulturális értékek áramoltatásának feltételeiben. Egy-egy Centrum-társadalom térerőssége sok tényezőtől függ: sem a hatás rádiusza, sem a különböző hatóterületeken kifejtett hatás erőssége nem húzható valamilyen kaptafára. (Belgium ható rádiusza jóval szerényebb, mint az Egyesült Államoké;

Franciaország gazdasági hatása jóval halványabb, mint kulturális hatása; az amerikai katonai hatás téreerőssége jóval nagyobb, mint a gazdasági és így tovább.)

A dominanciát bizonyos társadalmak (államok, nemzetgazdaságok) bizonyos rádiuszon belül egymaguk is tudják érvényesíteni, anélkül, hogy tekintettel lennének másokra; mások – főleg a kisebbek – csak együttesen, valamely „Naggyal” szövetségben, annak szárnyai alatt képesek erre: ezek nem „dominálnak”, hanem „részt vesznek a dominanciában” (kodominánsok), mint például a nyugat-európai kis, fejlett országok. Adódhat olyan helyzet is, amikor a domináns szerepre alkalmas társadalmak csak a többi hasonló szerepével egyeztetve, azok érdekeire tekintettel tudják gyakorolni a dominanciát, jószerével még a maguk régiójában is. Ezt nevezem koordinált dominanciának. A dominancia egyes esetekben – történelmi szituációkban – a különböző Centrális Régiók kisugárzásának többé-kevésbé egyesített hatásaként éri a dominált területeket, más esetekben a centrális magok versenyeznek egymással a dominált területeken, illetve egymás „magjaiba” igyekeznek elsősorban behatolni s a vezető helyzetet kivívni. Mindezek függvényében észlelhetünk stabilitást vagy labilitást az egyes centrális magokon belül, illetve az egymáshoz való viszonyaikban. Általános tapasztalat, hogy a belső gazdaságra, hatékonyságra és külső vezető viszonyokra támaszkodva e Centrumok általában jóval stabilabb képződmények, mint a rajtuk kívül eső Világ zöme. Ők a „falka” ún. „alfa egyedei”.

A Periféria sanyarú helyzete

A Periféria helyzete csaknem inverze a Centruménak. A Periféria nem gazdag, hanem szegény, felhalmozott anyagi és intellektuális javakban egyaránt. Ez nem jelenti azt, hogy a Periféria lakossága antropológiailag alacsonyan fejlett vagy szellemileg visszamaradott: a maguk – természetközeli – kultúrájuk területén ugyanolyan ésszerűen, célirányosan tevékenykednek, akár az európaiak vagy észak-amerikaiak; a világ némely vonatkozásában tudásuk sokszorosán meghaladja a miénket. Életmódjuk azonban nem a felhalmozásra és a szüntelen megújulásra van „kihegyezve”, hanem a természettel való folyamatos együttműködésre, beilleszkedésre s egyben – de csak másodsorban – a küzdelemre. Ez a miénktől merőben eltérő értékrendet hozott létre a fejükben, intézményeikben, törekvéseikben, ami igen messze eltávolította társadalmaikat attól a létezési-fejlesztési modelltől, amely az euroatlanti térségben kialakult (de még attól is, ami az ázsiai térségben kifejlődött). Ez ahhoz vezet, hogy ez a (szűkebb értelemben vett) Periféria több nemzedékre való erőteljes hatás eredményeképpen sem képes átlényegülni euroatlanti típusú társadalommá. Ha át is vesz bizonyos értékeket, vagy technikákat, netán intézményeket, azokat olyan sajátosan működteti–használja, hogy érdemben megszűnnek eredeti mivoltukban létezni. (A fekete-afrikai és egyes dél-ázsiai társadalmak például a nyugati demokrácia intézményrendszerét, játékszabályait teljesen feloldották a törzsi társadalom formáiban: csak az elnevezések emlékeztetnek az Európában megszokottakra, minden más maradt a hagyományos keretek között; minden valószínűség szerint azért is, mert csak így képes működni.) Természetes, hogy ilyen körülmények között a Centrumból ide átáramló értékek – anyagi és szellemi vagyonok – nyugati szemmel nézve rendkívül kis hatásfokkal hasznosulnak, a periférikus társadalom életfeltételei szempontjából nézve pedig rendszerint károkat okoznak, vagy legalábbis összekavarják a társadalom kialakult mozgási pályáit, és zavart keltenek a kialakult értékrendekben.

A Periféria társadalma a Centrum durva beavatkozására (legyen az közvetlen, gazdasági, kulturális, vagy katonai erővel kikényszerített, avagy legyen az a honi, a Centrum által átprogramozott és megvásárolt réteg által közvetített beavatkozás) roncsolódással és hanyatlással válaszol. Az egymástól ennyire különböző kultúrák keresztezése ezért igen tudatos, óvatos, a befogadó perifériakultúra általi adottságok nagyfokú figyelembevételét követeli, különben igen romboló hatású immunreakciókkal kell számolni. A Periféria történelmi tragédiája az, hogy a Centrummal találkozásakor semmi esélye sem volt saját stratégiai érdekeinek érvényesítésére. A XXI. század emberének már csupa agyonnyomorított periférikus társadalommal kell számolnia: a világ lakosságának túlnyomó többségét több évszázadon keresztül tömték a kereskedelem, a nemzetközi munkamegosztás, a transznacionalizálódás, a gyarmatbirodalmak működtetése, az eladósodás, a globalizáció stb. conterganjával.

A Periféria olyan gazdasággal rendelkezik, amely, ha kevésbé van függő helyzetben, akkor vegetálásra van kárthatva; ha fel tud mutatni valamelyes dinamizmust, az valamilyen módon a Centrumot és nem őt gazdagítja. Információkkal való ellátottságát a Centrum szabályozza. Tömeges kultúráját tekintve jobbára annyit élvez a Centrummal való közösködésből, amennyi elég ahhoz, hogy saját kultúrája elsorvadjon: az átvett kultúrából jószerével még a Centrum akarátát közvetítő, úgymond „elit” számára is jobbára csak felületi sémák ragadhatnak meg. Mindez természetesen együtt jár a politikai és katonai kiszolgáltatottsággal, balkanizálódással, ami hatalmas energiákat pazarol el az amúgyis szegényes készletekből.

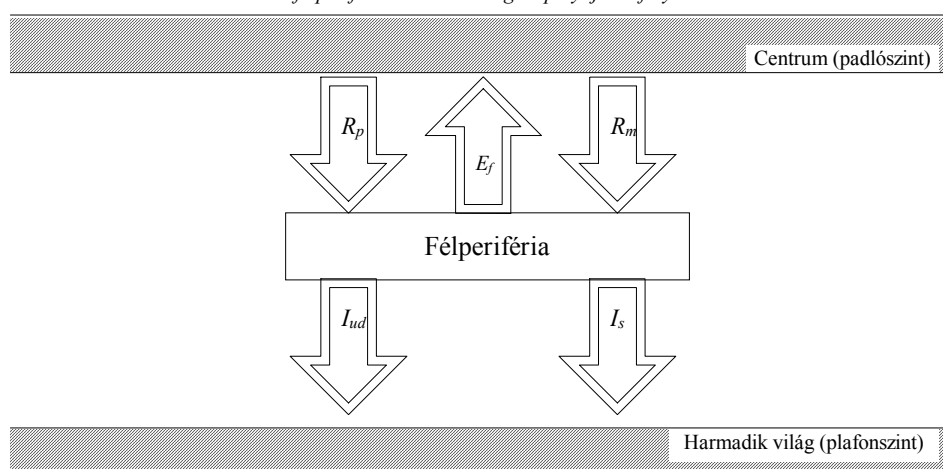
Félperiféria: a kevés reményű felfelé kapaszkodók csoportja

Gondolatmenetem nem öncélú, saját magunk helyét próbálom vázolni: eufória- és depressziómentesen. Az világos, hogy Magyarország – sajnos – nem Svédország vagy Hollandia, és – szerencsére – nem is Afganisztán vagy Mali. Ahhoz a csoporthoz sem tartozik, amelyet „Retardált fejlettségüként” említettem. A kelet-közép-európai félperiférikus zónához tartozik. Ez az alaphelyzete. A mi szempontunkból tehát a legfontosabb reálisan elhelyezni a Félperifériát a Centrum és a Harmadik világ között.

Ez a sajátos köztes helyzet nélkülözi a stabilitást. A „világfalka” természetes, megállapodott kategóriái a centrális és a perifériális társadalmak csoportjai, a Félperiféria kettejük közötti lebegése folyamatosan ideiglenes állapotnak számít. Ebbe a köztes térbe lehet le-süllyedni, lehet valahonnan, az adott világtársadalmi körből kieső pontról (a „Marsról”) ide elhelyezkedni, lehet a Retardált fejlettségű csoporton belülről ide átevezni valami szerencsés kultúrakeresztesési kísérlet nyomán, és még az sem lehetetlen, hogy valamelyik társadalom a szűkebb értelemben vett Periféria felfelé vezető keskeny és buktatókkal teli ösvényeit kivételesen szerencsés körülmények között járja végig, s így állapotodik meg a Félperiféria szférájában bizonyos időre. A Félperifériát tehát úgy lehet elképzelni, mint egy nagy vasúti csomópont várótermét, ahová az utasok a szélrózsa minden irányából érkeznek, látszólag nyugodtan ülnek a batyuikon, de mi tudjuk, hogy ez senkinek sem a végállomása, még akkor sem, ha a csatlakozásra huszonnégy órát kell is várakozniok. A hasonlatban csak az sántít, hogy „nyugodtan ülnek a batyuikon”. Aki ugyanis így tesz, az máris kezd gyorsuló ütemben süllyedni a Periféria felé. A félperiférikus lét legbelsőbb lényege az állandó, keserves, sikerrel alig kecsegtető küzdelem e süllyedés ellen.

Az 1. ábrán feltüntettem a Centrum „padlószintjét” és a Periféria „plafonszintjét”. A Félperifériát jelképező téglalap e kettő között lebeg. Az E_f a felzárkózási erőlködés vektora. Az R_m világszintű közegellenállás, az R_p Centrum intézményes gazdaságpolitikai, azaz nem ösztönös erőinek ellenállása, a Félperiféria törekvéseivel ellenkező gazdasági-hatalmi érdekek érvényesítésére való törekvés. Az I_{ud} az a tehetetlenség, amely a félperiferikus társadalom elmaradottságából származik és rontja a felzárkózási erőfeszítések hatásfokát; az I_s vektor pedig a már említett „sejtidegenségből” táplálkozó taszító erő, amit „rendszer-inkompatibilitásnak” nevezek.

1. ábra. A félperiferikus zónák mozgási pályáját befolyásoló erők

A félperiferikus zóna emelkedése csak akkor mehet végbe, ha $E_f \geq (R_m + R_p) + (I_{ud} + I_s)$, ami nem mondható könnyű helyzetnek. A világszintű viszonyok ugyanis rendszerint igen kedvezőtlenek a Centrumon kívüliek számára: az általuk a nemzetközi piacra felajánlott áruk kínálata meghaladja a keresletet, a kínálat szétaprózott, és tökeszegény erők állnak mögötte, a kereslet koncentráltabb és hatalmas tőkeerők által támogatott. Azon áruvilág esetében, amely ezen szféra importját képezi, az erőviszonyok kedvezőtlenek. A Félperiféria tőkeimportőr: ha ezt hitel formájában teszi, kedvezőtlen árupiaci helyzete folytán nagy a valószínűsége, hogy előbb-utóbb adós rabszolgaságba kerül; ha működőtőke formájában, akkor viszont ki van téve a folyamatos profitkivonáson túl annak, hogy nemzetgazdaságának jövője feletti rendelkezés lehetősége határain kívülre kerül. Kivételesen kedvező történelmi körülmények között nem érvényesül ez a vektor (ez történt például Finnországgal és a KGST-be tömörült kis közép-európai országokkal a XX. század második felében), de ahhoz, hogy a felfelé lépés végbemehessen, a világszintű viszonyoknak egyébként azonos egyéb feltételek mellett igen hosszú ideig igen kedvezőnek kell lenniük. Erre alig van esély. Önmagában a piaci tényező tehát nem jelent kedvező körülményt a Félperiféria számára, de ha a körülmények kedvezők, ideiglenesen enyhülhet a nyomása. A másik – a Centrum gazdasági-politikai döntési központjai részéről tapasztalható tudatos nyomás – rosszabb esetben olyan erős lehet, mint amelyet Kelet-Közép- és Kelet-Európa a XX. század folyamán tapasztalt. Jobb esetben ez a nyomás a

nagy, transznacionális döntési központok üzletpolitikáinál érzékelhető, a kormányzati és a nemzetközi szervezetek semlegesek, vagyis „nem tesznek rá még egy lapáttal” a nemzetközi piaci nyomásra kereskedelemkorlátozással, gyilkos vámokkal stb. Azt az esetet, amikor a Félperiféria Centrumbeli partnerországainak gazdaságpolitikája, netán az óriáscégek üzletpolitikája kifejezetten kedvező feltételeket szab a kereskedelemnek, tőkéhez való hozzájutásnak, know-how-szerzésnek stb., nevezzük „pozitív diszkriminációnak”. Ez ritka jelenség. Azt feltételezi, hogy a Centrumnak kifejezett érdeke fűződjék adott, félperiferikus zóna nagyarányú felfejlesztéséhez. A XX. században erre két példa adódott: az egyik a második világháború utáni Ausztria esete – ami nagyrészt politikai indíttatású okokra vezethető vissza –, a másik a „Kis Tigriseké” (Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr és Hong-Kong), ahol jelentős szerepet játszott (noha nem az egyetlen) Japán azon törekvése, hogy növelje a távol-keleti világcentrum gazdasági erejét. Vagyis arra, hogy a politikai közegellenállás jelentéktelenné zsugorodjék, netán előjelet váltson és átcsapjon pozitív diszkriminációba, vajmi kevés a gyakorlati esély. Ahhoz is elég nagy érdekváltozásnak kell végbemennie, hogy a nyomás semlegességé szelídüljön, és igen nagy érdekátrendeződség szükségeltetik a Centrum-szférán belül ahhoz, hogy a legszerényebb pozitív diszkrimináció érzékelhetővé váljék.

Természetesen minél kisebb az öröklött elmaradottság, annál kevésbé működik a tehetetlenség: azaz Magyarországnak könnyebb a Centrum-színtet megközelítenie, mint Albániának, és nehezebb, mint Csehországnak. A rendszer-inkompatibilitási tényező jelenléte nehezíti a Centrum felé való haladást: Magyarországnak ilyen értelemben nehezebb az útja az európai Centrum irányába, mint Görögországnak, de Lengyelországnak is nehezebb, mint Magyarországnak, ahol az 1968 óta alkalmazott piackonform irányítási rendszer valamelyes könnyebbséget nyújt a piacgazdaságra való áthangolódásra.²

Mindezek érzékeltetik, hogy a Félperiféria felzárkózási sikeréhez szükséges, de kevésbé elégséges feltétel az, ha a társadalom minden erejének megfeszítésével küzd elmaradottságának felszámolásáért ($E_f \gg I_{ud}$). Már csak azért sem, mert ezek az emberfeletti erőfeszítések egyfelől magán a nemzetgazdaságon és a társadalmon belül is óhatatlanul nagy aránytalanságokat, feszültségeket hoznak létre, másfelől még ezen feszültségek eróziós hatásával nem számolva is előbb-utóbb a kifáradásba csapnak át, rendszerint akkor, amikor a felzárkózás mint „monstre nemzeti építmény” még a befejezetlen beruházás állapotában van. Vagyis a Félperiféria sorsa jobban függ a kétféle közegellenállás gyengülésétől, mintsem saját erőfeszítéseinek hősiességétől. Ez nem látszik optimista következtetésnek: sem a nemzetközi piac, sem a Centrum tudatos tevékenysége nem ad okot arra, hogy illúziókat tápláljunk.

Az R_m és R_p tényezők (lásd az ábrát) elnyomó hatása ellen eddig két kollektív kísérletnek voltunk tanúi: az egyik a kelet-közép- és kelet-európai félperiferikus zóna hetven évig tartó lázadása volt, amely végülis elbukott. A másik az OPEC-sikereken felbuz-

² Természetesen csak valamelyest: az inkompatibilitás oroszlátrésze ugyanis nem az irányítási-szabályozási mechanizmusok eltérő voltából adódik, hanem a kétféle társadalomszervezési és -működtetési mintából. A társadalmi helyzetek és a jövedelmek kiegyenlítetttségén, valamint az egyén egzisztenciális biztonságán alapuló társadalmakban ezek az elvek végiggyűrűzték a költségkalkuláció alapelveitől a gazdasági szerkezetig és menedzsment-módszerekig, valamint a K+F-ig a gazdaság minden molekuláján, s egyben meghatározták az egyéni és kollektív értékrendeket, családi stratégiákat. A rendszerváltozások után magukat a rendszerváltókat is meglepte, hogy az általuk szükségesnek tartott – jobbára szervezeti és ideológiai – áthangolások közben hogyan derült ki fokozatosan, hogy úgyszólván mindent az alapokig le kell bontani és újonnan felépíteni, mert a szocialista építmény minden molekulája immunreakciót vált ki a piaci viszonyokból, és fordítva: a piaci viszonyok természetes hatásai folyamatosan sokkolják a gazdasági szerkezetet is, meg az embereket is.

dult Perifériáé – a gazdaságtörténelem az „Új Világgazdasági Rend” néven tartja számon –, amely még csak nem is magzat-, hanem zigótaállapotban bukott el. Bizonyos értelemben ide kívánczik az a felzárkózási kísérlet is, amely Latin-Amerikában bontakozott ki a XX. század közepe táján, ez azonban csak az erőfeszítések módszereit tekintve volt egységes, tényleges összefogás nem kísérte. Vagyis azt a jól hangzó fordulatot sem engedhetem meg magamnak, hogy „Világ félperifériái egyesüljetek!”, hiszen a Centrum ezeket az egyesüléseket is meg tudta fojtani. Nem szívesen mondom le az optimizmusról, de okom van rá. A „világfalka” keményen az „alfa egyedek” markában van.

A Félperiféria sokfélesége

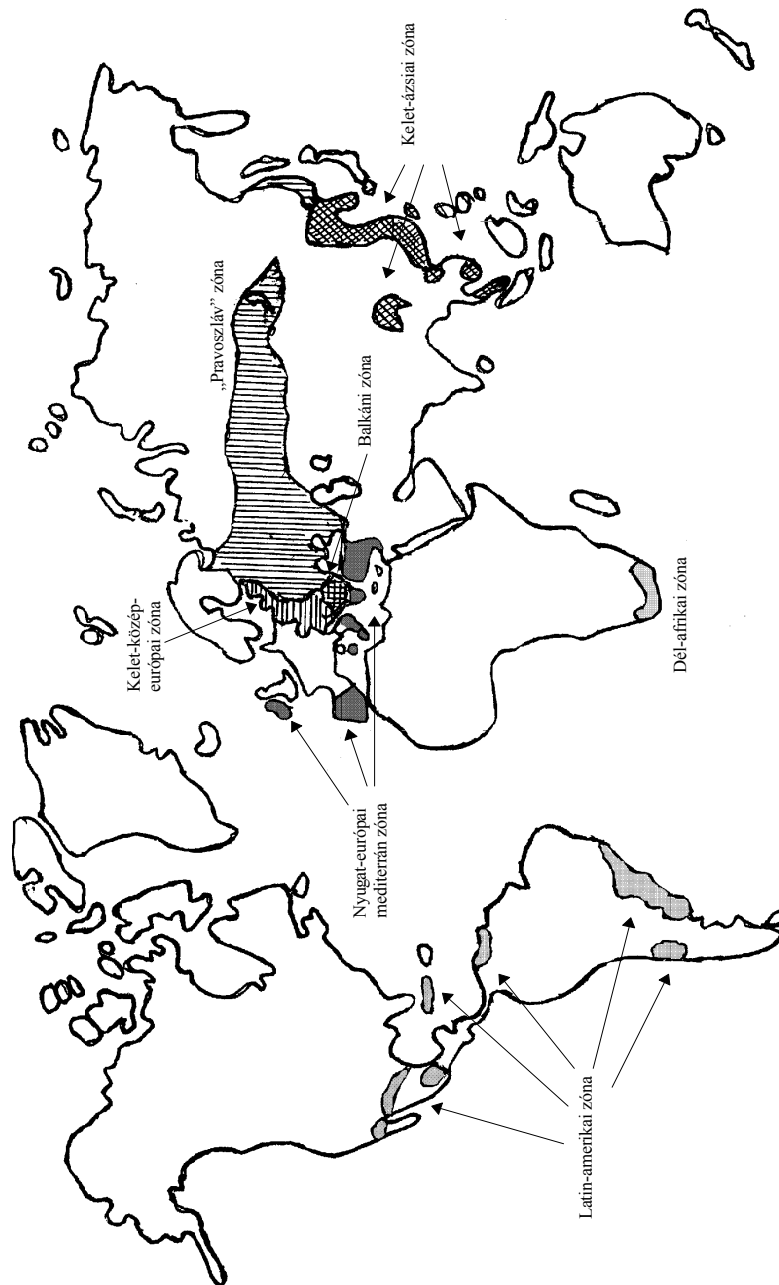
A világban a félperifériális zónák szétszórtan helyezkednek el (lásd a 2. ábrát), jellemük, fejlődőképességük is erősen eltérő. A vázoltakon túl alig van közös jellemvonásuk.

A latin-amerikai zóna magja az erősen iparosodott és európai származású lakosságú Dél-Brazília (Rio Grande do Sul, Santa Catarina, Paraná, São Paulo, Rio de Janeiro és talán Minas Gerais szövetségi államok), Észak-Argentína (lényegében Buenos Aires tartomány, valamint Rosario, Cordoba és Bahia Blanca környéke), Közép-Chile (Santiago és Valparaiso környéke), valamint talán Montevideo környéke Uruguayban. A másik mag Mexikó északi és középső részén alakult ki: északon az Egyesült Államokkal határos, keskeny sáv, az ún. „maquiladora”-övezet, középpütt pedig a főváros és a vele határos szövetségi államok (México, Puebla, Hidalgo, Morenos). E két magtól csaknem teljesen függetlenül fejlődött ki az olajbányászaton alapuló észak-venezuelai körzet, valamint az 1957-es forradalom óta erősen iparosodott Kuba. A dél-afrikai zóna magányos sziget: a Dél-Afrikai Köztársaság déli és keleti területeit foglalja el (a Fokváros–Bloemfontein–Johannesburg–Pretoria-tengely). A kelet-ázsiai zóna „Retardált” társadalmakból áll össze: mindenekelőtt az ún. „Kis Tigriseket” foglalja magában, hozzájuk csat-lakozik – egyelőre potenciónalisán – egyfelől Észak-Korea, Malajzia, a vietnami Vörös-folyó és Mekong deltavidék, Kína partvidéki tartományai (Liaoning, Hebei, Shanxi, Shandong, Jiangsu, Zheijiang, Fujian, Guangdong és Guangxi), valamint Mandzsúria (Heilongjiang és Jilin), továbbá Sichuan.

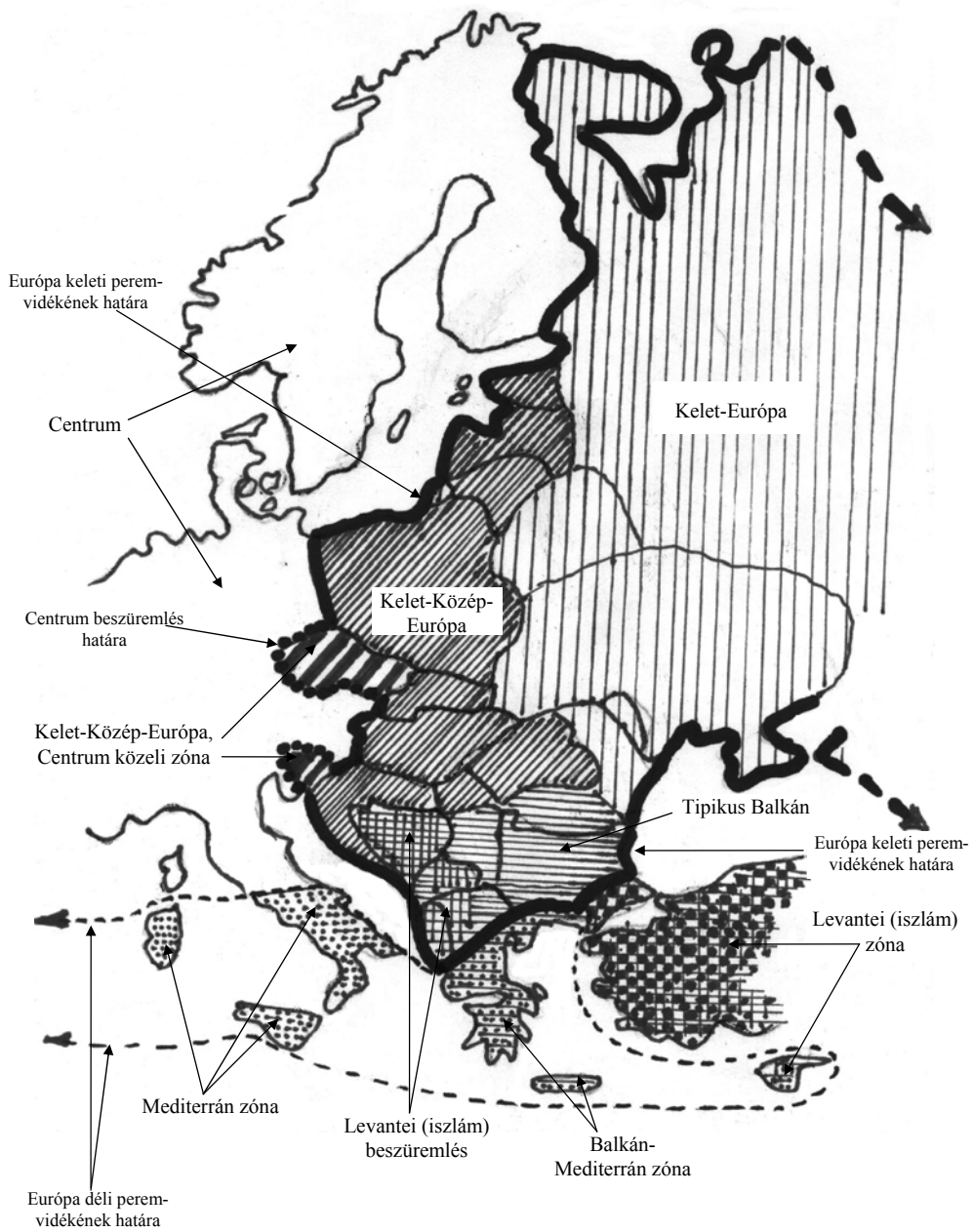
Európán belül, illetve környékén több, egymástól eltérő gazdasági és kulturális jellemű félperiferikus zóna helyezkedik el. (Lásd a 3. ábrát.)

Az egyik félperiferikus zónát a 2. ábrán „nyugat-európai és mediterrán” zónának nevezem, bár Írországot és a Levante-környéket nehéz egy kalap alá venni. Valójában ez az európai Centrumot körülvevő peremvidéknek az a része, amely nem vett részt a XX. századi szocialista kísérletben, és ez az egyetlen közös bennük. E zóna tehát magában foglalja az ízig-véríg nyugat-európai jellegű, de mostoha történelme folytán a fejlődésben lemaradt Írországot, valamint a szűkebb értelemben vett perifériát, azaz Spanyolország Katalónia nélküli hányadát, Portugáliát, Dél-Olaszországot („Mezzogiorno”), továbbá a Mediterráneum keleti medencéjének határán fekvő, mediterrán, balkáni és levantei elemeket magában foglaló Görögországot és Ciprust, valamint az iszlám kultúra és gazdaság olyan levantei változatait, mint Törökország és Libanon, s végül a sehová be nem sorolható Izraelt, amely a lakosság szellemi adottságait tekintve közelebb áll a Centrumokhoz, mint a Félperifériákhoz, egyéb paraméterei azonban inkább ez utóbbihoz sorolják. Ez a csoport tehát össze nem tartozó elemek egyike. Tagjainak alig van közös jellemzője.

2. ábra. Félperiferikus zónák a Világban

3. ábra. Félperiferikus zónák Európa keleti felén

Jelentős nagy csoport a „kelet-európai”, amely nem sokkal homogénebb. Ezek az országok a XX. század második felében – más ázsiai és amerikai, valamint afrikai országokkal együtt – részt vettek a szocialista kísérletben. Ez a körülmény számos elemet vitt be gazdaságukba, társadalmi szerkezetükbe, gondolkodás- és cselekvésmódjukba. Mélyebb történelmi hagyományokat tekintve azonban nagyon is különböznek egymástól.

Első csoportjuk a balkáni jellegű zóna, amelynek országai történelmileg a bizánci jellegű társadalmak közé tartoznak, mintegy négyszázéves (az oszmán uralom okozta) lemaradással. Legtisztább képviselőik Szerbia–Crnagora és Bulgária, ezeknél erősebb iszlám „nyomok” jellemzik Albániát, Macedóniát, Koszovót, valamint Bosznia-Hercegovinát. A balkáni típushoz sorolható – határesetként – Románia déli része (Havasalföld).

A második csoport a szó legszorosabb értelmében vett kelet-európai zóna, amelyet – egyik alapvető kulturális jellemvonása alapján – „pravoszláv zónának” is lehet nevezni. Ennek magja Oroszország európai része (az északi tajga–tundra-övezet kivételével), valamint Szibéria nyugati része a Bajkálig (ugyancsak a szubpoláris vidékek nélkül), Észak-Kazahsztán iparvidékei, valamint a Kaukázus országai közül Grúzia és Örményország (noha ez utóbbi vallásilag nem pravoszláv), ezenkívül e zóna részét képezi Ukrajna, Belorusszia és Moldávia. Számos, igen jelentős gazdasági és kulturális jellemvonása a Kárpátokon túli Észak-Romániát (Moldova, Bukovina) is ide sorolja.

A harmadik csoport az a sáv, amely a Finn-öböltől a Kotori-öbölön át Európa derekát: ez kulturális szempontból Nyugat-Európa tartozéka, gazdasági tekintetben azonban jelentősen – noha nem egyenletesen – elmaradt az európai Centrumtól. Ide sorolható a három balti országon kívül Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Horvátország, Szlovénia, valamint Románia erdélyi és Jugoszlávia vajdasági területei. (A 3. ábrán Csehországot és Szlovéniát megkülönböztettem. E két ország ugyanis sok tekintetben közelebb áll az európai Centrumhoz, mint a kelet-közép-európai Félperifériához, bizonyos szempontok azonban indokolttá teszik a Centrumhoz sorolásukat.)

Látszólag pusztán tipológiáról van szó: bizonyos térbeli és időbeli ismérvek csoportjairól, amelyek alapján jellegzetes csoportokat képezhetünk a Félperifériaként meghatározott országokról. Ennek önmagában is van jelentősége: a múlt és a jelen számos jelenségére más szögből enged rá látni, ennek következtében váratlan szempontokat vihet be a fejlődési forgatókönyvek jövőt firtató sorába. Itt azonban ezúttal másra kívánom használni: valamiféle „háromszögelési” kísérletre. A Centrum, a Periféria és különösen a Félperiféria társadalmainak ezen szempontból sarkított összehasonlító vizsgálatával azt firtatom, hogy éppen a magyar gazdaság és társadalom milyen reményekkel ostromolhatja a nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszer hierarchikus rendjét. Ez több mint egyszerű helyzetfeltárás, illetve piaci prognózis. Bizonyos – a magyarországihoz hasonló vagy éppen az attól eltérő – jelenségek, összefüggések más „helyértéket” nyernek a nemzetközi gazdasági háló egészének összefüggéseiben. Nem állítom, hogy e módszer csodaszere, de mindenesetre olyan módon sarkítja az önvizsgálatot és prognózist, amely kiszabadítja az elmét a „bennszülött” csőlátásmódjából. Azt, hogy e Centrum–Periféria–Félperiféria összehasonlító szemlélet milyen hipotézisekre, következtetésekre vezet a magyar „falkabeli” helyzetet és lehetőségeket illetően, külön eszmefuttatás tárgya lehet.

SUMMARY

In first part of the study the hierarchy determined by the international economic-political power relations is called „World Pack” by the author. The alpha-entities of this pack are the Centres and the economies constituting the parts of these cores, respectively. Opposite to them there are the national economies of the Periphery with all of their enfeeblement and defencelessness. The Semi-Periphery includes groups of national economies or large regions being much more advanced than those of the Third World and striving in most cases in vain to achieve the level of the Centre. The author analyses the spontaneous and deliberate forces exerting countereffects towards these efforts and presents the main semi-peripheral zones of the present world economy.

The second part of the study includes a brief history of the formation of Hungary’s semi-peripheral situation as compared with the Czech Republic and the countries of the Balkans. The study closes with indicating some basic characteristics of the economic strategy to be followed.

TÖRTÉNETI DOLGOZATOK

BUDAPEST VÁROSFEJLŐDÉSE AZ EGYESÜLÉSTŐL NAPJAINKIG*

NOVOTNYNÉ PLETSCHER HEDVIG

Budapest története a messzi múltba nyúlik vissza. A mai fővárost alkotó, korábban önálló települések kialakulásában, fejlődésében, országos központtá válásában kiemelkedő szerepet játszottak a kedvező természeti földrajzi adottságok. A hegyvidék és a síkság találkozásánál, az egymástól eltérő gazdasági jellegű térségek érintkezésénél, a történelmi Magyarország természetes középpontjában helyezkedik el. Itt futnak össze a fontos vízi és szárazföldi utak, itt található legjobb dunai átkelőhely.

A XVIII. század végének és a XIX. század első felének nagyszabású építkezései már jelezték a későbbi nagyváros kibontakozását, Buda lassan az ország közigazgatási központjává, Pest pedig legfontosabb ipari és kereskedelmi városává fejlődött. 1848-ban Buda és Pest országos események színhelye lett, s az abszolutizmus korában is a nemzeti ügyet szolgáló mozgalom centruma volt. A fővárosi jelleg a kiegyezés után bontakozott ki teljes mértékben, itt koronázták 1867-ben Ferenc Józsefet magyar királlyá, s azon túl itt székelt a kormány és az országgyűlés mindkét háza. Történetében korszakalkotó az 1872. évi XXXVI. tc., mely Buda és Pest szabad királyi városokat, Óbuda mezővárost és a Margitszigetet „Budapest főváros” néven egyesítette.

A következőkben a tényleges fővárossá, nagyvárossá, majd világvárossá válás körülményeinek, Nagy-Budapest létrejöttének, végül is annak az útnak az áttekintése a cél, amely a városegysítéstől napjainkig vezetett. Igyekeztem képet adni a városszerkezet, a beépítettség alakulásáról, a városkép, a város arculatának változásáról, természetesen nem a szakember – az építész vagy a városszépítő – igényességével, hanem inkább csak a város lakó, a város fejlődését érdeklődéssel szemlélő által is érzékelhető jelenségekre kívántam felhívni a figyelmet.

A fővárossá, illetve nagyvárossá válás mozzanatai

A XIX. század elején a 74 európai várossal rendelkező Pestet – az akkori második legnagyobb magyar várost – 64, Budát pedig 66 város előzte meg a lélekszám szerinti rangsorban. Európai szinten tehát nem tartoztak a legjelentősebb városok közé, az akkori Magyarország települései között azonban mind szerepkör, mind gaz-

* A KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóságának „A főváros 120 éve, 1873–1993” c. kiadványa alapján.

dasági erő tekintetében kiemelt helyet foglaltak el. A századforduló után Pest jelentősége egyre nőtt: a század első felében lélekszáma több mint háromszorosára, Budáé ugyan-ezen idő alatt nem egészen másfélszeresére növekedett. Óbuda mindvégig megtartotta mezővárosi jellegét, népessége Budáénál is kisebb mértékben gyarapodott.

A három város egyesítésének gondolata ekkor már „benne volt a levegőben”. A reformkor nagyjai, közöttük is elsősorban gr. *Széchenyi István* előtt nyilvánvaló volt, hogy a nemzet felemelkedésének egyik feltétele az országhoz méltó főváros kialakítása. Buda és Pest az 1840-es években már közösen gyakorolta a fővárosi funkciókat, s a városeyüttes összeforrottsága a Lánchíd megépítésével teljessé vált. A jogi rendezés egyre sürgetőbben vetődött fel. 1849. június 24-én *Szemer Bertalan* belügyminiszter elrendelte „a testvér két főváros” Budapest néven való egyesítését, s egyúttal Óbuda „bekebelezését”. Ez azonban csak később valósulhatott meg, mert a szabadságharc bukása után az abszolutista kormányzat csak Buda és Óbuda egyesítését erősítette meg.

Az 1848-as forradalom – veresége, majd az országra nehezedő elnyomás ellenére – utat nyitott a polgárosodás előtt. A közlekedés forradalma Pest fejlődésének különösen nagy lendületet adott. A legyezőszerű, Pesten összpontosuló vasúthálózat kiépítésével a város szerepe az ország gazdasági vérkeringésében a korábnál is hangsúlyozottabbá vált, a kereskedelmi tőkefelhalmozás gyorsulása pedig megvetette a nagyobb arányú iparfejlődés alapjait.

A gazdaságfejlődés jelentősen megnövelte a város népvonzó erejét. Az 1850–1860. közötti években Pest polgári népessége csaknem megkétszereződött. Buda és Óbuda népességgyarapodása szintén felgyorsult. A három település alkotta városeyüttes egyre előbbre került az európai városok rangsorában: a század közepére az 50 évvel korábbi 40. helyről a 30.-ra lépett elő, 1870-ben pedig már a 16. volt a lélekszám szerinti sorrendben.

A nagyarányú fejlődés ellenére ebben az időben a város még nem öltött nagyvárosi jelleget. A pesti oldalon kelet és dél felé nagyjából a jelenlegi nagykörút vonalában húzódott a viszonylag sűrűn beépített terület határa, ezen túllépve csak a városból kifelé vezető főútvonalak mentén terjeszkedett. A város északi irányban nem tudott kibontakozni, a Lipótvárosnak a Váci út két oldalától kiinduló továbbfejlődését ugyanis a Duna felé az Újépület ormótlan tömbje gátolta, a Terézváros felőli beépülésnek viszont a későbbi Nyugati pályaudvar vágányhálózata állta útját. A jobb parton Óbuda belső része, valamint a Németvölgy és a Gellért-hegy által határolt terület alkotta a tulajdonképpeni várost. Az Alagút megépítése és a Déli pályaudvar kiépítése magával hozta ugyan a Krisztinaváros gyorsabb kifejlődését, falusias utcásorai azonban a mai Margit körút, Török utca folytatásaként a Bécsi út vonalán túl általában nem terjeszkedtek. A Hegyvidékre a város nem terjedt ki, csak elszórtan jelentek meg villák és nyaralók a szőlők, kertek, erdők lombjai között. A Budához Újlak falusias, országút menti házsoraival kapcsolódó Óbuda még szintén csak középkori városmagjában élt. A teljes területet figyelembe véve 1870 elején egy négyzetkilométerre (a Duna területe nélkül számítva) átlagosan csak 1449 polgári lakos jutott, ezen belül Pesten 2310, Budán 728, Óbudán 648.

Az elmaradottság jeleit tükrözte az épületállomány összetétele is. Az egyesítés előestéjén a földszintes épületek aránya Pesten 73 százalék volt, de ezen belül igen nagy szélességek húzódtak meg. Az átlagot csak a Terézváros képviselte, a Belvárosban és a Lipótvárosban az épületeknek mindössze 22-23 százaléka volt földszintes, a Józsefváros-

ban, a Ferencvárosban és Kőbányán ugyanakkor 90-91 százalék. Budán, a Várat kivéve, mindenütt túlsúlyban voltak a földszintes épületek: hányaduk a budai oldalon átlagosan 83 százalék, ezen belül Óbuda-Újlakon 95 százalék volt. (A földszintes házak aránya ugyanebben az időben Bécsben már csak 17, Párizsban 8, Berlinben 5 százalék volt.)

A város történetének új korszakát az 1867-es kiegyezés nyitotta meg, amely a magyarországi tőkés viszonyok kialakulásához a korábbiaknál lényegesen kedvezőbb feltételeket teremtett. A magyar gazdasági életben Budapest súlya, jelentősége egyre kiemelkedőbbé vált, s ezzel egyidejűleg népességének növekedése olyan méreteket öltött, amilyent abban az időszakban kevés európai város mondhatott magáénak. Az egyesítés kérdése egyre sürgetőbbé vált, s megvalósulásának a megváltozott politikai viszonyok már nem álltak útjában. A három város és a Margitsziget egyesítését a főrendiház 1872. december 17-i ülésén fogadta el, s Ferenc József december 22-én szentesítette aláírásával. A törvény a december 23-i kihirdetéssel lépett hatályba. Az 1873-as év a fővárosi szervezet megalkotásának éve volt. Az egyesítés végrehajtását a törvény a három város küldötteiből alakítandó 34 tagú bizottságra, valamint a városok közgyűlésére ruházta. A 34-es bizottság februárban alakult meg, s a hó végére elkészült a városi igazgatás szerkezetét, hatáskörét, ügymenetét 110 paragrafusban összefoglaló alapszervezeti szabályzat. Legelőször a választó- és közigazgatási kerületeket kellett kialakítani. A fővárost nagyjából a történetileg kialakult városrészek szerint 9 választókerületre osztották fel. Buda három kerületre tagozódott: az első kerülethez tartozott a Vár, a Tabán, a Krisztinaváros, valamint az akkor jórészt lakatlan Hegyvidék és Dél-Buda; a második a Vízivárost és Országutat, a harmadik Óbudát és Újlakot fogta össze. Pesten 6 választókerület alakult ki: a Belváros és a Lipótváros önálló egység maradt, a Terézvárost a Király utca vonalában két részre osztották (a Király utca és a Rákóczi út közé eső rész kapta az Erzsébetváros nevet), külön választókerületet képezett a Józsefváros, s végül a Ferencvároshoz csatolták – csekély számú választópolgárára való tekintettel - Kőbányát. Ugyanezen az alapon alakították ki a közigazgatási kerületeket is, azzal az eltéréssel, hogy Kőbányát a lakosság kérésére külön kerületté szervezték, s ide csatolták a korábbi józsefvárosi külterületet. Így jött létre végül 10 közigazgatási egység.

Az új főváros születését baljós előjelek kísérték. Kiújult az 1872 őszen kezdődött kolerajárvány, mely elsősorban a legszegényebbek által lakott, legsűrűltabb városnegyedekben – a Terézváros belterületén, a Király utca környékén, a külső Józsefvárosban és a külső Ferencvárosban – szedte áldozatait. A járványnak márciustól novemberig 2000 halottja volt. Pénzügyileg is súlyos helyzetbe került a város: már az egyesítés heteiben stagnálásra kényszerítette erőit a gazdasági válság, s csak az 1880-as évek közepén mutatkoztak jelei a konjunktúrának, amely az évtized végétől meginduló nagy fellendülésben folytatódott. Végül a sok nehézség ellenére a század folyamán Budapest az Osztrák–Magyar Monarchia magyarországi felében tényleges fővárossá vált. Az időnként Budapestten tartózkodó királyi udvar, az Országgyűlés, a minisztériumok, a felső bíróságok (a Tábla és a Kúria), országos szakigazgatási főhatóságok egyre bővülő és az élet mind több területét átfogó hálózatának kiépülése révén Budapest mindazon funkciók központja és az ezeket ellátó intézmények székhelye lett, melyek egy polgári állam fővárosához szükségképpen hozzátartoznak.

Budapest a fejlődés során mind több vonatkozásban Magyarország középpontjává vált.

Nőtt a szerepe az ország vasúti közlekedésében. A befutó fő vonalak 1873-ig nagyjából kiépültek, de 1882-től gyors egymásutánban nyíltak meg az újabb döntő fontosságú kapcsolatokat jelentő vonalak, s kiépültek a szárny- és helyi jelentőségű vonalak is. A század végére teljessé vált a várost körülvevő vasúti gyűrű, rendező-, átrakó- és teherpályaudvarokkal, nagy gyárak és ipartelepek leágazó vágányaival. Budapest ezek révén immár külsejében is modern nagyvárosi forgalmi központtá vált. A Duna szabályozásának, illetve a rakpartok kiépítésének eredményeképpen tovább növekedett a hajóforgalom is.

A közlekedési kapcsolatok bővülése rendkívüli fontossággal bírt a gazdaság, elsősorban a kereskedelem fejlődése szempontjából. A vezető szerepet továbbra is a terménykereskedelem játszotta, ehhez az is hozzájárult, hogy az 1880-as évek elején megépültek a budapesti közraktárak. A kereskedelmi központtá válásban nagy szerepe volt az 1864-ben alapított – s éppen az egyesítés heteiben, 1873-ban új, reprezentatív, Duna-parti palotájába költöző – Áru- és Értéktőzsdének. A fővárosi hitelintézetek a század végén már nemcsak a helyi igények kielégítésére voltak alkalmasak, hanem a kilencvenes évek elejétől megindították önálló terjeszkedésüket az ország gazdaságában.

Az 1890-es évekre Budapest jelentősen megnövelte súlyát az ország gyáriparában, s a növekedés számszerűleg is igen figyelemreméltó volt. A városegysítés idején a város peremén még csak éppen hogy alakuló gyárnegyedek kezdtek határozottabb profilt nyerni. Az ipartelepülés hagyományos irányai nem változtak. Észak-Pesten már Újpestet is elérte az iparvidék: a Duna-parton hajógyárak, Újpesten bőrgyárak, szeszgyárak és kisebb asztalos üzemek települtek. Keleti irányban részben a nagy téglagyárak, sörgyárak tömörültek, a vasúti fővonalakhoz közel pedig nagy vasúti műhelyek és a vagongyár talált helyet. Délen a Duna és a Soroksári út közötti keskeny sáv az élelmiszeripar – malmok, vágóhidak, húsfeldolgozó gyárak – hazája, s egyre jelentősebbek a vegyipari üzemek. Dél-Budán ebben az időben még csak a budafoki nagy pincékre alapozott szesz-, sör- és pezsgőgyárak, valamint az albertfalvai fatelepek üzemeltek. Óbuda élénk fejlődést mutatott: a hajógyár mellett a textiliparnak, a téglagyártásnak és mészégetésnek adott otthont. A környék a gyáripari fejlődésbe a millenniumig csak kevésbé kapcsolódott be, kivételt csak Újpest és Budafok képezett.

A beépített területek gyors növekedése nem kedvezett a mezőgazdaságnak. Hosszú távon életképes ágazatnak csak a zöldség- és a virágkertészet bizonyult, s fejlődtek Buda gyümölcsösei, a filoxéra következtében gyakorlatilag kipusztult szőlők helyét is jórészt gyümölcsfákkal telepítették be. Budapest ellátásában az elővárosi övezetnek is jelentős szerepe volt.

A gazdasági élet, főként az ipar fejlődése kihatott a város társadalmára, az urbanizációra és a várospolitikára is. A népesség száma a századfordulóig rendkívül erőteljesen és egyre gyorsuló ütemben nőtt. Ennek döntő oka: a munkaalkalom Budapesten bővült, a paraszti gazdaságok eltartóképességének fejlődése viszont megállt, folytatódott az elvándorlás a falvakból. A lélekszám 1870 és 1900 között több mint 2,5-szeresére emelkedett.

A népesség területi eloszlása az egyesülés idején igen aránytalan volt. Az egyesüléskor létrejött főváros 194,44 négyzetkilométernyi területet foglalt el. A pesti oldal jóval sűrűbben épült be, mint a budai, s a következő időszakban az arányok még inkább Pest javára tolódtak el: itt a századfordulón már háromszor annyi lakos élt, mint három évtizeddel korábban, ugyanakkor a jobb parti városterületen mindössze 70 százalékkal nőtt a népesség száma.

A korszak kezdetén a Teréz-, az Erzsébet- és a Józsefváros már népesebb volt az akkori második legnagyobb magyar városnál, Szegednél. (A Király utca 7600 főnyi népességével önmagában felülmúlta Lőcse vagy Szombathely lélekszámát, a Dob utcában 5400-an éltek, többen, mint Bártfán vagy Késmárkon.) A pesti történelmi városmag, a Belváros már ekkor közel állt a telítettséghez, népességszáma a század folyamán – a városrendezésből következően – valamelyest fogyott. A második legsűrűbben lakott kerület, a Józsefváros népessége azonban továbbra is erőteljesen nőtt, s a század végére már igen zsúfolttá vált. A még viszonylag ritkábban beépült Teréz-, Erzsébet- és Ferencváros is megháromszorozta népességét, s jelentős fejlődésnek indult Kőbánya is. A budai kerületi adatok nem mutatnak különbséget – hiszen az I. és a III. kerület igen vegyes területeket ölelt fel –, de itt is szélsőséges volt a beépítettség. Az I. kerületben a Vár – a pesti Belvároshoz hasonlóan – az egyesítés idejére teljesen kiépült, városias jellege volt a Krisztinavárosnak is, a kerület többi részét képező külső területeken azonban még bőven volt villanegyedek kialakítására alkalmas terület. A század végéig leginkább ezeken a helyeken gyarapodott a népesség.

A nagyszabású városrendezési, városépítési tevékenység nyomán a századfordulóra a régi városrészek modernizálódtak, az elavult házakat lebontották, helyükbe új, emeletes épületek kerültek, sok volt az emeletráépítés, s a korábban csak szórányosan lakott területeken új, magasbeépítésű városrészek keletkeztek. Az épületek száma 1870 és 1900 között 7 ezerrel gyarapodott. Legnagyobb számban és arányban – több mint tízszeresére – a magas, három- és többemeletes épületek száma nőtt. Ugyanakkor igen sok földszintes ház is épült, ezek állományának növekedése azonban arányait tekintve elmaradt az emeletes házakétól, így hányaduk számottevően csökkent.

1. tábla

Az épületek magasság szerint

Megnevezés	1870.	1900.	1870.	1900.*	1900. év az 1870. év százalékában
	évben szám szerint		évben százalékos megoszlás		
Földszintes	7 243	9 169	77,5	56,5	126,6
1 emeletes	1 358	2 708	14,5	16,7	199,4
2 emeletes	550	1 835	5,9	11,3	333,6
3 emeletes	182	2 181	1,9	13,4	1 198,4
4 és több emeletes	18	333	0,2	2,1	1 850,0
<i>Összesen</i>	<i>9 351</i>	<i>16 254**</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>173,8</i>

* Az ismeretlen magasságú épületek nélkül számítva.

** 28 ismeretlen magasságú épülettel együtt.

A városkép az egyesítés óta eltelt időszakban minőségi változáson ment keresztül. A pesti oldalon a meghatározó látvány kétségtelenül a már erősen kiépült, illetve épülő Duna-part volt. Az Akadémia palotájától északra húzódó házsor néhány keresztutcányira volt még csak kiépítve, itt kaptak helyet az impozáns bérpaloták között a nagy vasúttársaságok székházai. Az Akadémiával szemben, a tér túlsó oldalán állt a Lloyd-palota. Ettől déli irányban már elkészült a pompás Duna-korzó, a feltöltött Duna-partra klasszicista házsor épült. A pesti plébániatemplom mögött még látszott a később lebontott városháza

négyszögletes tornya. Továbbhaladva dél felé a még ki nem épített rakpartot öreg házak szegélyezték, de a házsor végén már állt a Vámház-palota.

A budai oldalra a Lánchídon áthaladót az Alagút fogadta, innen rövid úton el lehetett jutni a Déli vasúthoz; az 1870-ben megépült Siklón pedig a Várba érkezhettek, aki a királyi palotára vagy Pest panorámájára volt kíváncsi. A palota kiugró középső épületből és két oldalszárnyból állt. A Szent György teret kis paloták vették körül. A lakónegyed a Dísz tértől kezdődött, lakóházai között néhány múlt századi nagy hivatali épülettel. A polgárházak és az arisztokrata családok kisebb-nagyobb palotái között két templom – a Nagyboldogasszony, népies nevén a Mátyás-templom és a Magdolna-templom – tornyai magasodtak. A Vár legészakibb részén, a Bécsi kapu környékén volt a katonai negyed, laktanyákkal, raktárakkal, lakóépületekkel. A Várat téglafalú bástya övezte.

A város az egyesülés után már a polgári állam fővárosi funkcióihoz szabott léptékben, az 1870-es évek elejének igényei szerint kidolgozott tervek szerint fejlődött tovább. A városrendezésre még 1871-ben pályázatot írtak ki. *Lechner Ödön* díjnyertes munkája nyomán (1873-tól 1905-ig *Podmaniczky Frigyes* elnökletével és hatékony irányításával) a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) 1872-ben elkészítette a pesti oldalt, majd 1876-ban Buda és 1883-ban Óbuda rendezési tervét.

A pesti oldalon a rendezés lényegében négy fő feladat megoldását jelentette. Ezek egyike volt a közraktárak kiépítése (1879–1883). Az Országház építése (az 1880. évi LXIII. tc. rendelte el) az északi Lipótváros átalakítását indította el, az Országház környéke egy gyorsan fejlődő városrész magja lett. A Keleti pályaudvar megépítése (1884) együtt járt a Baross tér kialakításával, s magával hozta a környék fejlődését. Az Erzsébet híd (építését a Ferenc József hiddal együtt az 1894. évi IV. tc. rendelte el) pesti vonalvezetése a Belváros korabeli magjának lerombolását tette szükségessé, a rendezés csak a belvárosi plébániatemplomot kímélte meg. A pesti oldal külső része nem okozott nehézségeket, a Hungária körút kialakítására csak 1890 körül történtek az első kísérletek.

A budai–óbudai rendezési terv fő célja a pesti oldallal való szerves összeköttetés biztosítása volt, lényegében csak a belterületet és Kelenföldet ölelte fel. Óbudán csak a túl szűk utcák kiszélesítését tervezték. Országút–Újlak rendezése a Margit híd budai továbbvezetését oldotta meg. Érintetlen maradt a Vár és a sűrűn beépített Víziváros, s kisebb módosulásokkal a Krisztinaváros is. Lényegesebb újítást a Duna-parti út kiszélesítése, a Gellért-hegyi sziklacsoport és a Tabán rendezése, valamint az Ördög-árok Dunába torkollásánál kialakítandó tér jelentette. A Ferenc József híd megépítése a Sáros fürdő lebontását követelte, s kialakult a Gellért tér. A legizgalmasabb feladat a még lakatlan Kelenföld főbb vonalainak kialakítása volt, ezeket az akkor még csak tervezett hidakhoz, illetve a Kelenföldi pályaudvarhoz szabták.

A város külső megjelenésében a millennium évében erősen különbözött a városegysítéskori Pest-Budától. A várost kettészelő, a városképet meghatározó Dunát a korszak kezdetén még csak egy híd, az 1849-ben elkészült Lánchíd kötötte össze. Az egyesítés évében kezdték el építeni az 1876-ban átadott Margit hidat. A korszak végén a Belváros képét délen a millenniumra megépült új híd, a Ferenc József híd zárta le.

A legjelentősebb változást a pesti oldalon két új főforgalmi út kiépítése jelentette. A Sugár út gondolatát *Andrássy Gyula* gróf vetette fel 1868-ban, a Szépítési Vegyes Bizottság megnyitó ülésén. Kiépítése még a városegysítés előtt megkezdődött, s bár az 1873. évi válság lassította a munkálatokat, az FKT már 1884-re, az építési kedv fellendülésé-

nek kezdetén átadhatta a fővárosnak. Nem volt ugyan főforgalmi jellege, de díszes épületeivel, modern, esztétikus, nagyvárosias stílusával a városkép egyik meghatározó eleme lett. A másik fő útvonal, a nagykörút az egykori Duna-ág vonalában húzódik, természetes iránya a sugárutak összeköttetésének, másrészt a csatornázási lehetőségeknek. Kiépítése kissé vontatottan haladt, a munkák csak 1884 után kezdődtek és 1896-ban fejeződtek be.

A Sugár úttal és a nagykörúttal egyidőben kezdődött a kiskörút szabályozása és kiépítése. Ennek a mai Bajcsy-Zsilinszky úti, Károly körúti és Múzeum körúti része már a Hild-féle pesti városrendezési terv (1805) nyomán kialakult. A Margit híd megépítése a nagykörút kiépítésének szerves része volt, Pesten elősegítette a város észak felé terjeszkedését, Budán a Víziváros legelavultabb részének áttörését, délen pedig megépült a Duna első vasúti hídja.

A korszak építkezései révén új súlypontok keletkeztek. Kiépült a Duna-korzó palotásora, felépült számos reprezentatív középület – az Opera, a királyi palota krisztinavárosi szárnya, új minisztériumi, bírósági, egyetemi épületek, múzeumok, kórházak, templomok – magánpalota és bérház. Megváltozott a Vár képe is: a cél a Vár erődítményjellegének megszüntetése, a palota, a koronázó főtemplom és környékének kialakítása volt.

Budapestre – ahol eddig a klasszicizmus volt jellemző – ebben a korszakban nyomtára bélyegét az eklektika, ami a legújabb időkhöz az egyetlen olyan építészeti stílus, mely utcasorokat, egész városrészeket, építészeti együtteseket alkotott. Legkiválóbb mestere *Ybl Miklós* volt. A század végén új építészeti törekvések jelennek meg. Az új irányzatok képviselői közül Lechner Ödön munkásságának van a legnagyobb jelentősége. Jellemzőek épületei homlokzatán a speciális burkolóanyagok, elsősorban a Zsolnay gyárból származó pirogránit (például a millenniumi ünnepekre megnyitott Iparművészeti Múzeumon).

Az új főváros életének első korszakát 1896, a millennium éve zárja. Az ünnepek és az ezredéves kiállítás keretében szolgáló Budapest ekkorra ízig-vérig modern várossá vált. A városligeti kiállítás célja Budapest fejlődésének és perspektíváinak bemutatása volt, és a ma is álló történelmi épületcsoport ideiglenes változatában ezer év történelmét szimbolizálta. Az ünnepek keretében avatták fel az új Múcsarnokot, s kibővítették az 1885-ben épült Iparcsarnokot. A Parlamentből még csak a főbejárat, a díszlépcső és a kupolaterem készült el, de már alkalmas színhelye volt ünnepi eseményeknek.

A város e korszakbeli fejlődése európai összehasonlításban is páratlan: Budapest az 1870. évi 16., az 1880. évi 14., az 1890. évi 11. helyről a századfordulóra a 8. helyre lépett az európai városok lélekszám szerinti rangsorában. A magyar vidéki városok fejlődése ezzel az ütemmel nem tudott lépést tartani.

A világváros útján

Az egyesüléstől a millenniumig terjedő közel negyedszázad alatt megvalósultak mindazok a tervek, melyeket hosszú távú feladatként tűztek ki. Ugyanakkor kiderült az is, hogy a városfejlődés végére ért azoknak a lehetőségeknek, melyeket az induláskor adott keretek biztosítottak. A millenniumtól az első világháborúig eltelt évekre a fejlődés lelassulása volt jellemző, bár az eredmények ebben a korszakban is számottevők voltak. Budapest továbbra is központi szerepkört töltött be az ország életében, s a gazdaság szintje minden területén a modernizálás érvényesült.

A városfejlődésben korábban meghatározó szerepet játszó közlekedési kapcsolatok már nem bővültek, s ettől kezdve a szerepek felcserélődtek: most már a város fejlődése támasztott követelményeket a vasúttal szemben, kezdeményezve – a megnövekedett forgalomnak megfelelő, az átmenő forgalom meggyorsítását lehetővé tevő – műszaki–építészeti–szervezeti megújulást. A vasútnál is nagyobb arányú volt a már villamosított helyi érdekű vasúti vonalak forgalmának növekedése. A helyi érdekű vonalak bővülése Budapest vonzaskörzetének kiterjedését hozta magával. Egyre növekedett a hajóforgalom is, az első világháborúig Budapest – az áruforgalmat tekintve – a legnagyobb dunai kikötő lett. A két világháború között jelentős kikötőmedence-építkezésekre, valamint a belterületi rakodás áttelepítésére került sor.

Budapest továbbra is megtartotta a kereskedelemben kialakult vezető szerepét. A termény- és állatexport-kereskedelem hanyatlott ugyan, s a tőzsde hatóköre is szűkült, de a főváros továbbra is az ország legnagyobb áruja maradt. Hagyományosan kialakult kapcsolatai révén megtalálta a nagykereskedelmi funkciók új formáit: kiszélesedett a vevérképviselési rendszer, megjelentek az első igazi nagyáruházak, létrejötték a vásárcsarnokok.

A budapesti nagy hitelintézetek tovább erősítették országos vezető szerepüket. Az 1896-tól kibontakozó válság a főváros hiteléletét csak kevésbé érintette. Budapest a fiánctőke fővárosának számított, ez az időszak volt a budapesti tőkekoncentráció fénykora. A bankok egyre jelentősebb tényezőkké váltak a városfejlődésben.

A fővárosi gyáripar az első világháborúig megerősödött, Budapest – noha túlsúlya csökkent – továbbra is az ország legnagyobb és legkomplexebb iparvidéke volt. A világháború után a gazdasági életben a háborúvesztés minden következménye megmutatkozott, de 1926-tól a budapesti ipar fejlődése újabb lendületet vett. Az 1930. évi gazdasági válság súlyosan érintette ugyan, néhány év múlva azonban már ismét mérsékelt növekedés volt megfigyelhető, s a gyártmánystruktúra-váltás szinte valamennyi iparágan belül sikeres volt. A gyáripar területileg jórészt továbbra is a század elejére kialakult ipari negyedekbe koncentrált. A budapesti ipartelepítésben már az első világháború előtt is nőtt az elővárosok és a környező falvak szerepe. A háború után jellemző volt a mamutvállalatok kialakulása. Városépítési és ipartelepítési szempontból is nagy jelentőségű volt a Csepeli Nemzeti és Szabadkikötő megépítése (1926). Közvetlen szomszédságába raktárak, olajfinomítók, feldolgozó üzemek települtek, melyek kedvezően hatottak a dél-pesti peremtelepülések iparának fejlődésére.

A városfejlődés, illetve a gazdasági élet változása a mezőgazdaságot sem hagyta érintetlenül, meggyorsultak a városegyesítés óta megfigyelhető átalakulási folyamatok. A mezőgazdaság mindinkább kiszorult a város területéről, ugyanakkor egyre intenzívebbé vált, s fejlődött a kertészkedés. Zugló nagy kiterjedésű kertészetei Rákosszentmihály felé terjeszkedtek, de megvoltak még Angyalföld kertészetei is, s a Duna túlsópartján, Óbuda dűlőit is a kertészek vették birtokukba. A mezőgazdaság egyre kijebbe szorult, megerősödött a Budapest körüli külső konyhakerti gyűrű. Így az elővárosok és a tágabb környék a nagyváros differenciált igényeinek hatására az ország agrotechnikailag egyik legfejlettebb területévé vált.

A századfordulót követően a népességfejlődés üteme jelentősen visszaesett. A népességgyarapodás fő forrása továbbra is a bevándorlás volt, de a főváros vonzereje csökkent, illetve a környező településekre tevődött át. Az elővárosi övezetben a lélekszám

növekedése az 1910-es években már nagyobb volt, mint a fővárosban, s ekkor vált önálló községgé például Rákosliget, Pestújhely, Pestszentlőrinc, Rákosszentmihály. A város körüli néptömörülés egyre jelentősebbé vált, és megváltozott az elővárosok szerepköre is. Az egyesítéskor a fővárosiak számára elsősorban mint nyaralótelepek jöttek számításba, később azonban a lakáshelyzet arra készítette a budapesti lakosokat, hogy kihúzódjának – főleg a pesti oldalon – a környező településekre, és itt találtak lakóhelyet a budapesti munkavállalási céllal felköltöző vidékiek is.

Az első világháború után az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, az ország területének csökkenése és a gazdaságszerkezet átalakításának szükségessége új helyzetet teremtett, s a gazdasági káoszából való kilábalás jó néhány évet vett igénybe. Az 1929–1933-as válságot követően ismét háborús konjunktúra érezte hatását, az ipari fellendülés megélné, a népességszám növekedési üteme felgyorsult. Budapest lélekszáma 1930-ban túllépte az egymilliót, s a következő évtizedben a népességnövekedés abszolút értelemben nagyobb volt, mint – a XIX. század utolsó évtizedét nem számítva – bármikor. A környék népesedése az 1920-as években volt a legkiemelkedőbb, ezt követően valamelyest mérséklődött, de még mindig igen jelentős volt.

A főváros népességszáma a század első négy évtizedében nem egészen 60 százalékkal növekedett. Az agglomeráció ugyanebben az időszakban már hatalmasra duzzadt. A város vonzáskörzetében jól megkülönböztethető volt egy belső és egy külső (a várost 30–40 kilométeres körben övező) gyűrű. A belső kör lényegében a később Budapesthez csatolt peremtelepülésekből állt, az ezen a területen élő népesség száma több mint négyszeresére emelkedett. Az ezzel megnagyobbított várost az 1920-as években kezdték Nagy-Budapestnek nevezni. A közigazgatási határ módosításának szükségessége már ekkor felvetődött, és igen sok vitát váltott ki. Áthidaló megoldásként újabb és újabb – a valóságban már a főváros szerves részét képező – peremtelepüléseket emeltek önálló városi rangra, így került sor Kispest, Pestszenterzsébet, Rákospalota, Budafok, Pestszent-lőrinc megyei várossá szervezésére.

Az egyes városrészek, illetve kerületek népességfejlődése tekintetében a századforduló után fordulat következett be. A megelőző évtizedekben Pest népességszaporulata messze meghaladta a túlparti városrészt, a gazdaság fejlődésének hatása itt érvényesült a legintenzívebben. A XX. század elején azonban Buda – miután az új Duna-hidak révén közvetlen kapcsolatba került Pesttel, s a közlekedés nehézségei is lényegesen csökkentek – kezdett vonzóvá válni. Ugyanakkor Pest népességfejlődése lelassult. Ennek oka főként az volt, hogy a gazdasági válságok miatt a pesti munkásnegyedek népességét nem növelték a korábbi mértékben a vidékről felvándorlók.

1930-ban a fejlődés szükségessé tette a közigazgatási határok módosítását. Budán az I. kerületből kivált a XI. és a XII. kerület; Pesten szintén két új kerület született: a XIII. és a XIV., eredeti határait csak a IV., VIII., valamint – a Szabadkikötő 1930-ban hozzácsatolt, akkor lakatlan területétől eltekintve – a IX. kerület őrizte meg. Budán így már konkrét adatok alapján is megfigyelhető a fejlődő Hegyvidék, valamint Kelenföld és Lágymányos benépesedése: ezeken a területeken a népességszám az 1930-as években mintegy 40 százalékkal növekedett. Pesten Zugló, valamint Kőbánya mutat az átlagost jóval meghaladó (36, illetve 28 százalékos) népességfejlődést. Az eltérő léptékű népgyapodás és közigazgatási átszervezés azonban mit sem változtatott azon a tényen, hogy a legnépesebb kerületek 1941-ben is a VII. és a VIII. kerületek voltak, akárcsak az egyesü-

léskori és a század eleji Erzsébet- és Józsefváros. Buda dinamikusabb fejlődése következtében a két parton elterülő városrészek közötti különbség számottevően mérséklődött, de még mindig igen jelentős volt: 1941-ben egy négyzetkilométeren Pesten 9530, Budán 2536 ember élt.

A millennium óta nemcsak a beépítettség, hanem a sokemeletes házak száma is jelentősen növekedett. A magasabb épületek száma és aránya a század elején még igen kicsi volt. 40 év alatt az épületállomány kétszeresére, ezen belül a négy- vagy többemeleteseké közel nyolcszorosára nőtt. Legnagyobb számban ugyanakkor földszintes házak épültek, ugyanis különösen a húszas-harmincas években lendületet vett a külterületek beépítése. (Ekkor még külterületnek minősült az egész X., XIII., XIV. kerület és a külső Ferencváros, valamint az I. kerületet kivéve minden budai kerület jelentős – a városmagot körülölelő – része.) Ezekben még 1930-ban is alacsony volt a beépítés, többemeletes épület pedig alig – egyes kerületekben egyáltalán nem – fordult elő. A legtöbb magas – háromemeletesnél magasabb – épület a Lipótvárosban épült, az 1930-as években arányuk 44 százalékról 55 százalékra nőtt, ugyanakkor a földszintes épületeké 15 százalékról 10 százalékra csökkent. 1941-ben az épületek több mint fele, Óbudán, Kőbányán és Zuglóban mintegy négyötöde földszintes volt. Budán a magas beépítés sehol sem volt jellemző, Pesten is csak a Belvárosban és a Lipótvárosban. A pesti Teréz- és Erzsébetvárosban a középmagas épületek domináltak.

A század folyamán legnagyobb arányú emelkedés az 1 és 2 lakásos épületek számában tapasztalható. Az 1930-as évek nagyarányú családiház-építkezéseire jellemző, hogy ez eredményezte a lakóházak számában bekövetkezett növekedés 64 százalékát.

2. tábla

Az épületek magasság szerint, 1941

Kerület	Épületek száma	Ezen belül			
		földszintes	emeletes		
			1	2–3	4 és több-
I.	788	17,3	38,7	29,8	14,2
II.	2 599	36,5	33,6	21,5	8,4
III.	4 388	80,2	13,6	5,6	0,7
XI.	3 115	55,0	25,1	13,9	6,0
XII.	3 535	53,7	31,6	11,2	3,5
Budai oldal együtt	14 425	57,0	25,5	12,9	4,6
IV.	532	1,5	5,3	52,6	40,6
V.	1 205	10,2	5,0	30,0	54,8
VI.	1 545	7,1	16,6	63,3	13,0
VII.	1 587	5,2	16,2	61,3	17,3
VIII.	2 040	26,5	15,6	45,6	12,3
IX.	1 469	40,7	14,3	32,5	12,5
X.	2 523	78,9	13,3	6,2	1,6
XIII.	2 066	70,2	17,2	11,6	0,9
XIV.	6 449	78,0	12,8	8,6	0,7
Pesti oldal együtt	19 416	51,2	13,6	25,5	9,7
<i>Összesen</i>	<i>33 841</i>	<i>53,6</i>	<i>18,7</i>	<i>20,1</i>	<i>7,6</i>

A városrendezési tevékenység a millennium után töretlenül folytatódott. Ezek közül legjelentősebb a belvárosi városmagnak az Erzsébet híddal összefüggő rendezése volt. Az Erzsébet híd 1903-ban nyílt meg. A pesti hídfőnél a századfordulóra már eltűnt a régi városmag, a rendezés csak a Belvárosi templomot kímélte meg, melyet 1910-ben műemlékké nyilvánítottak. A lerombolt évszázados épületek helyére részben ma is álló hatalmas bérpaloták kerültek. A lebontott Újépület helyének beépítése is befejeződött, itt kaptak helyet a Tőzsde, az Osztrák–Magyar Bank és különböző nagyvállalatok székházai. A korszak másik nagyobb arányú szabályozása részben szintén az Erzsébet híddal függ össze: a budai oldalon a hídfőből kiindulva folytatódott a Tabán újjárendezése. A Ferenc József híd megépítése pedig Lágymányos és Kelenföld korábbi rendezési tervének revízióját tette szükségessé. Az átdolgozás nyomán a kerületben új súlypontok jelentek meg: a Kelenföldi pályaudvar és a majdani (mai) Petőfi híd hídfőjénél levő nagy terek, a Feneketlen-tó melletti park s az első világháborúig felépült műegyetemi épülettömb. A mai Bartók Béla út mentén, a mai Karinthy Frigyes út vonaláig rohamos gyorsasággal indult meg a terület beépítése, megszorodtak a Gellért-hegy déli lejtőjén a villák. Jelentős esemény volt a város életében, hogy a kormány 1908-ban József főhercegtől megszerezte a Margitszigetet, s megkezdte nyilvános parkká alakítását. A főherceg cserében megkapta az Országház közeli, valamint a Margit híd hídfője alatti és feletti, a Duna-szabályozás révén nyert telkeket. Ezeken felépültek az ún. Palatínus-házak, s ez nagy lendületet adott az Újlipótváros kiépítésének.

A városépítéssel kapcsolatos tervek – *Bárczy István* polgármester szavaival élve – „torzók” maradtak, az eredmény azonban így sem lebecsülendő. Az első világháború kitörésekor a sűrűn – ha nem is zártosra – beépített területek határa már a Lipótvárosban is túlnyúlt a körúton, s a mai Lehel tértől egészen a mai Dózsa György útig húzódott, majd a Thököly út vonalától Kőbánya felé haladt, és eljutott a Haller utcáig. A VII. kerületben a millenniumi konjunktúra hatására még szédítő gyorsasággal épült a Rottenbiller–Damjanich–Dózsa György–Rákóczi és Thököly utak közötti területen a „Csikágó” házrengetege. A budai oldalon a már folyamatosan beépített terület határa a Vörösvári–Bécsi út volt, a Szemlő-hegy alján fel a Vérhalom térig, majd innen Budagyöngyéig terjedt. Ez az inkább villákkal beépített övezet a Városmajor túloldalán, a Csörsz utca vonaláig folytatódott, de már túlnyomórészt zártosra, többemeletes beépítéssel, innen, a Gellért-hegyet megkerülve, a mai Karinthy Frigyes út vonalán ért le a Dunához.

A harmonikus, derűs képet nyújtó város dinamikus fejlődését az első világháború és az azt követő évek nyomorúsága megszakította. A városképet a két világháború közötti építkezések alapvetően nem változtatták meg, az 1920–1930-as évek fejlődését elsősorban a városterület beépülése jellemezte. A pesti Duna-part Margit híd és Boráros tér közötti szakaszának beépítése kissé módosult. A klasszicista épületeket még nem tekintették műemléknek, több ilyen házat lebontottak, hogy helyükbe új házak épüljenek. Északon új városrész keletkezett, az Újlipótváros. A budai oldalon a Lukács és Császár fürdőkomplexum új épületekkel egészült ki, ettől északra megkezdődött az újlaki Duna-part beépítése. A Belváros keveset változott, néhány foghíjtelek beépítésével és emeletráépítésekkel. A főútvonalakon szintén nem volt jelentősebb építkezés. A budai városmag viszont ez időben nyert nagyvárosias arculatot. A Vár és a várnegyed országos igazgatási központ volt, jelentős idegenforgalmi vonzerővel. 1931-ben építették újjá a Bécsi kaput, ehhez csatlakozóan került sor a bástyasétány kiépítésére. Az 1930-as évek elején sor ke-

rült a Tabán lebontására, csak a Duna-parti házsor, a két műemlék értékű templom és a Szarvas tér műemlék értékű együttese maradt meg.

Budán a legnagyobb fejlesztést a mai Petőfi (akkori nevén Horthy Miklós) híd felépítése indította el: ekkor indult meg gyors ütemben a Lágymányos modern városrészének beépítése.

A város terjeszkedését a két világháború között elsősorban a nagy iparvállalatok területi elhelyezkedése befolyásolta. Az új üzemek mindinkább az olcsó munkaerőbázist jelentő peremtelepülések felé törekedtek, a telekárak növekedése is mind kijebb szorította a központ közelében elhelyezkedő üzemek egy részét. A korszakra jellemző mamutvállalatok kialakulása városépítési szempontból is jelentős, ezek felépítették saját lakótelepeiket, szociális létesítményeiket, ami hatással volt a környező városrészek fejlődésére. Így alakultak ki Újpest, Angyalföld, Rákospalota, Kőbánya, Csepel, Óbuda munkáslakótelepei, munkáslakta városrészei.

A századforduló az építészetben stílusváltást hozott. Az első években létesült művek azonban még az előző kor stílusában fogalmazódtak: 1902-ben fejeződött be *Steindl Imre* tervei alapján a neogót Országház építése, 1905-ben készült el a királyi palota bővítése, *Hauszmann Alajos* tervei és az uralkodó kívánsága szerint, neobarokk stílusban. Új stílust hordoz a harmadik súlyponti építmény, a *Schulek Frigyes*-féle neoromán Halászbánya. Ekkor nyerte el végső formáját a Hősök tere, 1906-ban nyitotta meg kapuit a Szépművészeti Múzeum *Schickedanz Albert* és *Herczog Fülöp* tervei szerint, s ugyancsak *Schickedanz* tervei alapján 1929-ben készült el a félkör alakú, eklektikus stílusban megépített ezredéves emlékmű. Végül ide számítható a régi, lerombolt városmag helyén épített épületegyüttes, a belvárosi két Klotild-palota, a Belvárosi Takarékpénztár, a Kossuth Lajos és a Szép utca sarkán álló volt Cziráky-palota, a Szabadság téren a Tözsdepalota és az Osztrák-Magyar Bank, a New York-palota, a Széchenyi fürdő stb.

Az új irányzatok követői közül *Lechner Ödön* már a múlt század végéig elkészült alkotásaival megfogalmazta az igényt a funkcióknak megfelelő építészeti formákra, s egyúttal elismertette a magyaros építési stílust. Ezzel kezdeményezőjévé vált azoknak a törekvéseknek, melyek a kor jellegzetes irányzatához, a szecesszióhoz vezettek. Az új stílus jegyében született például a Zeneakadémia, a Gresham-palota. *Lechner*hez és a szecesszióhoz kapcsolódva alakult ki az a magyaros változat, melynek legkiválóbb képviselője *Kós Károly* volt; az erdélyi népművészet motívumaival átszótt, modern magyar építőművészet szellemében építette a budapesti állatkert pavilonjait, a városmajori iskolát. Az új stílus elemei az új, nagyszabású iskolaépítkezéseken éppúgy feltűnnek, mint a *Wekerle*-telep munkásházain vagy a Városliget környékén, a Rózsadombon, a Gellérthegyben ebben az időben kiépülő villanegyedekben. Az első világháború előtt pedig már megjelentek az új technikai lehetőségeket kihasználó, a felesleges díszítőelemeket mellőző legmodernebb épületek is. A legfrissebb irányzat *Lajta Béla* munkásságában jelentkezett, ennek jegyében épült például a Vas utcai iskola, az Erzsébetvárosi Takarékpénztár (ma Gázművek) Rákóczi úti székháza és az ún. Rózsavölgyi-ház a Szervita téren.

Az első világháború az építészetben törést jelentett. A *Lechner* és követői által képviselt irányzat nem tudott beilleszkedni a modern építészetbe, *Lajta Béla* és társai háború előtti épületeit nem követték hasonló jellegű alkotások. A középületek nagy része az elkésett eklektika, elsősorban a neobarokk jegyében épült. Egyik irányzata, a romantika újraéledése viszonylagos átmenetet jelentett a modern építészet felé. Ide sorolható például

a Rákóczi úti Guttmann-ház és a Madách tér beépítése. A modern lakóház-építkezés a Pasaréti úti kislakásos mintalakótelep (1931) építésével vette kezdetét. A harmincas évek közepétől kezdve a bérlakásépítésben a modern építészet általánossá vált, ekkor alakult ki az új budapesti bérház típusa (hall, utcai zárt és nyitott erkély, a földszinti luxus előcsarnok). Az új irányzat meghatározta néhány új városrész – Újlipótváros, Lágymányos – arculatát, s sor került néhány utcator (Krisztina körút, Margit körút egy-egy szakasza, Szent István park) modern egységes beépítésére is. A közintézmények közül érdekes módon csak a templomépítésekénél jelenik meg a modern építészeti stílus (Pasaréti és Városmajori templom).

A két világháború közötti modern építészetet a viszonylag egyszerű, zárt tömegalakítás jellemzi. A feladatok kisebb léptékűek, az építőipar ebben az időben kevésbé fejlett, mint Nyugat-Európában, ugyanakkor számos építész ízlése, kompozíciós készsége a kor építészetében sokkal magasabb színvonalú volt, mint amit az adott körülmények között várni lehetett.

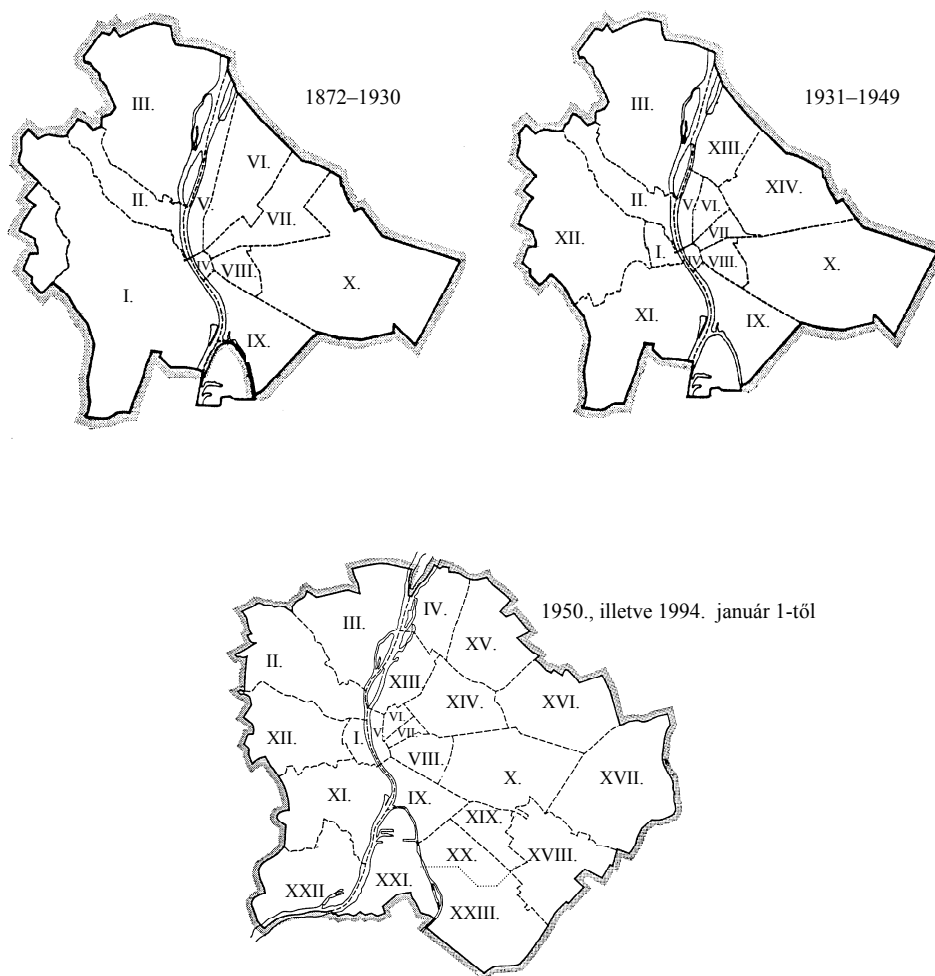
Nagy-Budapest kialakulása és fejlődése napjainkig

A második világháború után a város tragikus képet nyújtott. A hidak felrobbantása megbénította a város két része között a kapcsolatot, az élet megindulása érdekében mindenekelőtt az átkelést kellett biztosítani. A szovjet hadsereg először a Csepel-szigeten keresztül létesített hidat, hadihíd épült továbbá a Margit hídtól északra, valamint a Gellért térnél és a Boráros térnél. Ezeket már 1945. április elején átadták a forgalomnak. 1946 januárjában elkészült a Batthyány tér és a Kossuth Lajos tér közötti Duna-szakaszon a Kossuth híd, amelyet ideiglenesnek szántak ugyan, de 15 éven át szolgált. Ugyanez év tavaszán felépült a Margit híd helyettesítő ideiglenes „Manci híd”, a Boráros tértől északra felállított pontonhíd, végül a Petőfi tér és a Döbrentei tér között a Petőfi pontonhíd, amelyet a köznyelv „Böske híd” néven emlegetett.

Az ostrom pusztításai Budapesten a Várat és a várnegyedet sújtották legerősebben. A palota kupolája beomlott, az épület teljesen kiégett, födémek, lépcsőházaik leszakadtak. Elpusztultak vagy súlyosan rongálódtak a Szent György tér és a Dísz tér épületei. Beomlott a Mátyás-templom, a Helyőrségi templom, kiégett az Illetményhivatal – az egykori jezsuita kolostor – műemléképülete. A várnegyed lakóházainak 17 százaléka megsemmisült, 83 százaléka súlyos sérüléseket szenvedett. Hasonlóan súlyos károk érték a Dunapartokat és környezetüket. A Dunába omlott hidak és a pesti oldalon a két épület kivételével megsemmisült szállodasor szomorú látvány volt. Gyakorlatilag elpusztult a Vigadó és a Lloyd-palota (ezt 1948-ban életveszélyes állapota miatt le is bontották). A Margit híd pesti hídfőjétől délre fekvő háztömb kiégett, az Eskü tér és a Váci utca közötti tömb csaknem teljes egészében beomlott. A budai oldalon a Lánchídtól délre fekvő Duna-parti házsor egy épület kivételével megsemmisült, a Clark Ádám tér négy épülete közül csak egy maradt meg, a Gellért Szálló romokban állt. Nem volt jobb a helyzet a Belvárosban sem. A Vigadóval együtt kiégett a Vörösmarty téri Haas-palota. Az Erzsébet tér környéke súlyos károkat szenvedett, elpusztult a Városháza Károly körúti szárnya, részben megsemmisültek a Bazilika és a Deák tér közötti épületek. Romhalmazzá vált a Martinelli (ma Szervita) tér, beomlott a mai Bajcsy-Zsilinszky úton az Angol–Magyar Bank székháza, a Kálvin tér számos Ybl tervezte épülete, a Nemzeti Múzeum mögött a

Lovarda, kiégett az ugyancsak Ybl tervezte Károlyi-palota. A reprezentatív középületek károsodása szerencsére olyan mértékű volt, hogy helyreállításukra eredeti architektúrájuk szerint kerülhetett sor.

Budapest területének és közigazgatási beosztásának változása

Általában az egész város a pusztulás jeleit viselte magán. Kis-Budapest területén a lakóházaknak csaknem 4 százaléka megsemmisült, 23 százaléka súlyosan megsérült, s a közel 40 ezer épületből mindössze 26 százalék maradt épen. Az 1945. márciusi összeírás szerint a megsemmisült lakások száma megközelítette a 14 ezret, közel 19 ezer lakás vált teljesen lakhatatlanná, és csaknem 48 ezer volt a részben lakhatatlan lakások száma. Jelentős volt az anyagi kár a városkörnyéki településeken is: a lakóházak több mint fele sé-

rült meg. Az 1945-öt követő időszak fő feladata az újjáépítés, a háborús sebek eltüntetése volt. Az újjáépítés nem volt teljes körű, gyakorlatilag csak a lakhatóság, illetve az életfeltételek megteremtésére törekedtek. Az elpusztult épületek helyén keletkezett foghíjak helyenként még napjainkban is megtalálhatók, vagy csak nemrég épültek be.

A háborús veszteségek a népességszámban még az évtized végén is érzékelhetők voltak. Budán az I. és a III. kerület népessége csökkent, a pesti oldalon viszont Zugló kivételével valamennyi kerület népességszáma jóval elmaradt az 1941. évi mögött. Budapesten 1949-ben 107 ezerrel (9 százalékkal) éltek kevesebben, mint 1941-ben. A legnagyobb arányú csökkenés az I., valamint a legzsúfoltabb VII. kerületben mutatkozott.

Az 1950. év új fejezetet nyitott a város történelmében: január 1-jei hatállyal hozzácsatoltak 23 települést, s ezzel megalakult Nagy-Budapest. A közigazgatási határ módosulásával a főváros területe mintegy két és félszeresére, népességének száma pedig másfélszeresére növekedett. A város topográfiai arculata alapvetően megváltozott: a pesti oldalon jóval nagyobb területeket csatoltak a városhoz, mint a budain, így a bal parti város-terület kétszerese lett a jobb partinak, jóllehet korábban a jobb parti volt a nagyobb. A népességben a változás nem okozott ilyen nagyságú súlyeltolódást. Az újonnan idekerült területeken a népsűrűség Budán fele sem, Pesten negyede sem volt a régi városterületen tapasztalhatónak.

A fővároshoz csatolt 6 városból és 14 községből 8 új kerület alakult, 3 község pedig a budai oldalon a már meglévő kerületekbe olvadt. Ezzel a kerületek száma 22-re növekedett. Ezen túlmenően a régi városterületen belül jelentős átrendezésre, a kerülethatárok módosítására került sor. Az új kerületek – beleértve azokat is, amelyek újabb területekkel gyarapodtak – igen heterogén képződmények voltak, hiszen az egy közigazgatási egységet alkotó települések nagyon eltérő fejlettségi színvonalon álltak. Kivételt csak azok a kerületek jelentettek, amelyek egy-egy városból alakultak (Újpest, Kispest).

A budai oldalon a legjelentősebb területnövekedés déli irányban következett be, ahol megalakult a XXII. kerület, s kitolódtak a XI. kerület határai is. Északon a III. kerülethez csatolták Békásmegyert, a II. kerülethez pedig Pesthidegkutat. Ugyanakkor a belterületen is módosultak a régi kerülethatárok, ennek során jelentősen nőtt az I. és csökkent a XII. kerület területe. Pesten a régi városterületet félkör alakban, teljesen zártan veszik körül az újonnan alakult kerületek. Ezek kialakításakor az egy kerületbe rendezett településegységek eredeti határait vették figyelembe. A belterületen a legszámottevőbb változást a régi V. kerület kettéosztása jelentette: a körúton belüli részét a Belvároshoz csatolták, ez lett az V. kerület, az Újlipótváros pedig a XIII. kerülethez került. A további kerülethátár-igazítások következtében jelentősen csökkent a VI. és a X., ugyanakkor nőtt a VIII. kerület népességszáma. Az új kerületeken belül nagy különbségek tapasztalhatók, a városi rangot elnyert vagy a városiasodás útján megindult települések sokszor tipikus mezőgazdasági jegyeket mutató falvakkal alkottak egy kerületet. A szélsőséget jól példázza Pestszenterzsébet és Soroksár esete: Pestszenterzsébeten 5776, Soroksáron 477 ember élt egy négyzetkilométeren.

Nagy-Budapest – a háborús károktól eltekintve – lényegében a háború előtt kialakult adottságok alapján kezdte meg életét. Az új városrészek együttese igen heterogén képet mutatott. A pesti oldalon a városközpont magva, a Belváros, a mai V. kerület; itt helyezkedtek el a legfontosabb igazgatási, idegenforgalmi és kereskedelmi intézmények. Az ezt körülvevő VI., VII., VIII. és IX. kerületnek az ipari övezetig terjedő része a város legzsú-

foltabban beépített területe volt, de igen eltérő műszaki színvonallal. A Terézváros nagyvárosias jelleggel, a belső Erzsébetváros jóval egyenetlenebb módon épült be. A belső Józsefvárost a magasabb építészeti színvonalú egyházi intézmények, palotaszerű épületek jellemezték, külső részét és a Ferencvárost ugyanakkor a silány épületállományú munkásnegyedek. A pesti városmagnak a nagykorúton kívül eső területén lényegében csak az Újlipótvárosban, a Városliget környékén és a külső Józsefvárosban folyt városépítési szempontból jelentős építési tevékenység. A budai városmagot a pestihez viszonyítva nagyobb tagoltság és az egyes városrészek beépítési módjának, hangulatának különbözősége jellemezte. A városias, zárt sorú beépítés a terepadottságoknak megfelelően a völgyek irányába alakult ki. A Vár és a várnegyed az ostrom pusztításai következtében elvesztette korábbi funkcióját. A Víziváros modernizálásának terve a háború miatt már nem valósulhatott meg, Újlak nagyvárosias kiépítése is csak a háború előtt kezdődött, s félbe is maradt. A Krisztinaváros súlypontja, a Krisztina tér és környéke Buda leginkább urbanizált területei közé tartozott, de a háború igen súlyosan érintette. A Gellért-hegytől délre eső városrész, a Lágymányos beépítése egyházi intézmények idetelepítésével kezdődött. A mai Bartók Béla út és a Műegyetem körüli tömbök egy része körülépített udvarokkal, zsúfoltan épült be, csak a harmincas évek végén tértek át a keretes beépítésre és a Bocskai úttól délre eső terület lazább, előkertes kialakítására.

A városmagon kívüli területek fejlődésének mértéke és jellege alapvetően eltért a belső városmagot jellemzőtől. Míg a központi városrészekben elsősorban az urbanizálódás, az intézmények építése, a nagyvárosiasodás fokozódása volt a meghatározó, addig a külső területek fejlődését a lakásépítés és – helyenként – az ipar letelepedése szabta meg. Pest északi külvárosa, Angyalföld csaknem egészében rendezetlen, vegyesen beépített terület volt, ipari üzemek mellett soklakásos munkásházakkal. Zugló a két világháború között kedvelt építési hely lett, a Városliget és a Nagy Lajos király út közötti területen, a Thököly és az Erzsébet királyné út mentén főleg családi házas lakónegyedek alakultak ki. A terület nagy része még beépítetlen maradt. Kőbánya Budapest legnagyobb munkáskerülete volt, fővárosi szükséglakótelepek, MÁV-lakótelep, kislakásos lakótelep határozták meg arculatát, s lassan fejlődésnek indult a családi házas lakóterület. A budai oldal külső városrészei teljesen más jegyeket hordoztak. Óbuda mindvégig megőrizte önálló jellegét. Külső területei viszonylag jobban fejlődtek. A Szépvölgyi út kiépítése nyomán családirház-építkezés indult meg; a Római-part már a háború előtt a főváros kedvelt vízisportterületévé vált, a Szentendrei út és a Nánási út közé pedig családi házak épültek. A budai hegyvidék, Rózsadomb, Pasarét villanegyedei elsősorban a vagyonos polgárság építési területe volt, a Farkasrét környékén, a Hármashatár-hegy alján, a Kis-Sváb-hegyen, a Sas-hegy lejtőin inkább a polgárság középrétegei települtek. A külső völgyekben a legvagyonosabb családok nagytelkes nyaralóházai állottak. A háborút követő években ezek népessége jórészt kicserélődött, sok esetben a villák funkciója is megváltozott. Kelenföldet főútvonala, a Fehérvári út két részre osztotta: a Duna felőli oldalon ipari üzemek helyezkedtek el, a nyugatra fekvő rész pedig vegyesen épült be; a mai Bartók Béla út mentén ipari üzemek és bérházak sorakoztak, az északi részen villanegyed, délen családi házas lakóterület alakult ki. Az Etele út környéke vizenyős, beépítetlen terület volt.

A régi közigazgatási határ városiaság tekintetében éles választóvonalat jelentett. Kis-Budapest külső területei általában rendezetten épültek be, a peremtelepülések rende-

zési terveinek készítése csak 1937 után indult meg, amikor a Közmunkatanács hatáskörét a környékbeli településekre is kiterjesztették. A környék rohamos népességnövekedését éppen a kevésbé szigorú építési szabályok és természetesen az olcsó telekárak tették lehetővé. A színvonalbeli különbségre jellemző, hogy 1930-ban a vályogból, illetve sárfalazattal épült házak aránya Kis-Budapest területén a 4 százalékot sem érte el, ugyanakkor az idecsatolt városokban és községekben arányuk meghaladta a 7, illetve a 25 százalékot.

A peremtelepülések egymástól is jelentősen különböztek. Újpest ipari külváros jellegű volt, üzemei részben lakóterületek közé ékelődve helyezkedtek el. Főútvonalai városiasan, zárt sorosan épültek be, észak felé pedig családi házas terület alakult ki. Rákospalota földszintes, részben zárt sorú, részben szabadon álló családi házas területe a régi település zsúfolt, elavult, falusias magját zárta körül, ezt a településrészt már korábban lebontandó területnek nyilvánították. Pestújhelyen a MÁV-lakótelep merev beépítésű épülettömegei váltak el a családi házas területektől.

A Kerepesi út menti községek közül Rákosszentmihály, Mátyásföld, Sashalom családi házas, Cinkota falusias jellegű volt. A Külső-Rákosok közül Rákoskeresztúr központi része a mezőgazdasági település formáját őrizte, a terület többi része családház telep volt. A dél-pesti peremvárosok, Kispest, Pestszentlőrinc, Pestszenterzsébet családi házas területekkel kiegészült külvárosok voltak. Kispesttől jellegében elvált a közművesített Wekerle-telep. Soroksár falusias jellegű maradt. Különös helyet foglalt el a peremtelepülések között Csepel. A Weiss Manfred Művek rohamos fejlődése és a kikötőépítés folytán népessége gyorsan növekedett, de Csepel maga nem városiasodott, sőt, az ebben az időszakban betelepült Királyerdő Csepel legrendezetlenebb területe volt. A dél-budai peremtelepülések közül Budafok kisvárosias magját laza beépítésű családi házas területek övezték, de megmaradtak még a barlanglakások is. Nagytétény a mezőgazdasági jellegű falu emlékét őrizte. Pesthidegkút, akárcsak Csillaghegy Budapesthez csatlakozó része, a régi falusias terület maradványaitól eltekintve családi házas terület volt, Békásmegyér viszont megtartotta falusias jegyeit.

Nagy-Budapest megalakulása új irányt szabott a fejlődésnek, a városfejlesztési tennivalók sokasodtak, elsősorban a régi városterület és a hozzácsatolt, elmaradott városrészek közötti színvonalbeli különbségek miatt. Az azóta eltelt időszakban a fejlődés meglehetősen ellentmondásos és minden tekintetben szakaszos volt. Az iparosítás révén megnövekedett munkaerő-szükséglet következtében az 1950-es és 1960-as években a bevándorló vidékiek nagymértékben megnövelték Budapest népességét. A növekedés üteme az 1970-es évtizedben jelentősen mérséklődött, majd a népességszám napjainkig – a város történetében egyedülálló módon – csökkent. A főváros 1997. évi lélekszáma (1886 ezer fő) 296 ezerrel haladta meg az 1949. évit, az 1980. évinél azonban 173 ezer fővel alacsonyabb volt. Nagy-Budapest létrehozásakor és még a következő évtizedben is a belső kerületekben élt a lakosságnak közel 70 százaléka. Ez az arány a későbbiekben a külső kerületek javára módosult, miután ott erőteljesebb volt a népességszaporulat, illetve a népességszám a külső kerületek összességét tekintve még az 1980-as évtizedben is emelkedett, a népszaporulat csak az 1990-es években mérséklődött, illetve egyes kerületekben a népességszám növekedését fogyás váltotta fel. A belső kerületekben – a III. és a X. kerületet kivéve – az 1970-es évekhez képest fogyás tapasztalható.

A népesség területi elhelyezkedését legjelentősebb mértékben a nagyobb szabású állami lakótelep-építkezések módosították, ennél fogva a fejlődés – az egyes kerületeket

tekintve – hullámzó volt, s a súlypontok időnként eltolódtak. Az időszak folyamán a demográfiai tényezők is mindinkább érvényesültek. Az 1950-es években még nőtt a háború alatt jelentős veszteséget szenvedett belső kerületek lélekszáma is, a következő évtizedekben azonban a mindinkább előregedő belső városrészek lélekszáma fogyásnak indult. Az egész korszakra vonatkozóan a népességnövekedés arányait tekintve általában azt lehet mondani, hogy a városmagot közvetlenül körülvevő gyűrűbe tartozó kerületek kiemelkedő mértékben, a peremkerületek pedig csak mérsékeltebben fejlődtek. Budapesten 1997-ben négyzetkilométerenként átlagosan 3592-en éltek, 564-gyel többen, mint 1949-ben. Az egyes városrészek eltérő beépítési módjából adódóan a kerületenkénti népsűrűség még mindig igen tág határok között mozog, sőt számos, elsősorban a budai, illetve a modern lakótelepeket magukba foglaló kerületekben kerületrészenként is jelentősen különbözik.

A Nagy-Budapest megalakulása óta eltelt időszak lakásépítkezései alapvetően megváltoztatták a városterület beépítettségét.

3. tábla

A lakásállomány alakulása kerületenként

Kerület	1949.	1960.	1970.	1980.	1990.	1997.
	évben					
I.	10 750	12 844	15 259	16 133	16 405	16 536
II.	22 254	26 721	33 120	38 478	42 540	45 466
III.	21 018	24 332	26 369	41 097	54 131	55 595
IV.	21 529	24 422	26 533	29 351	39 810	41 990
V.	15 542	19 429	20 596	20 277	19 736	19 761
VI.	23 905	27 090	27 814	27 121	26 253	26 139
VII.	34 147	37 166	37 973	36 884	35 473	35 480
VIII.	39 804	43 485	43 269	41 663	39 974	40 319
IX.	25 232	26 709	33 718	33 057	33 122	33 841
X.	16 202	19 264	22 547	31 207	34 465	34 941
XI.	24 347	31 067	47 286	60 092	68 027	69 179
XII.	15 465	18 417	24 225	29 324	31 596	32 965
XIII.	38 547	43 638	49 084	51 842	57 930	59 217
XIV.	27 043	35 075	45 085	58 370	60 295	62 199
XV.	17 604	18 976	20 243	36 060	35 944	36 132
XVI.	13 296	15 410	19 256	24 234	25 142	26 528
XVII.	10 513	12 094	15 761	18 254	25 293	27 278
XVIII.	17 317	20 037	28 199	31 693	35 042	37 632
XIX.	19 288	20 383	21 615	22 300	27 035	27 153
XX.	27 489	31 216	35 566	36 908	28 116	28 540
XXI.	13 503	17 001	21 499	25 749	31 692	32 144
XXII.	9 422	10 979	12 824	16 597	18 635	19 744
XXIII.*	.	.	.	.	7 108	7 986
<i>Összesen</i>	<i>464 217</i>	<i>535 855</i>	<i>627 841</i>	<i>726 691</i>	<i>793 764</i>	<i>816 765</i>
Ebből						
belső kerület	314 256	365 337	426 345	485 545	519 947	531 638
külső kerület	149 961	170 518	201 496	241 146	273 817	285 127

* Az adatok 1980-ig a XX. kerület adataiban szerepelnek.

A lakásállomány növekedése – arányait tekintve – a külső kerületekben volt a legjelentősebb. Az 1990-ig elért mintegy 330 ezres lakásszaporulat azonban kétharmad részben a belső kerületekben – vagyis nagyjából a régi városterületen – jelentkezett, jórészt a városmagot övező kerületek azon részén, ahol közművesített vagy könnyen közművesíthető területek álltak rendelkezésre. A lakásszaporulat döntő részét – 67 százalékat – a tömeges lakásigény kielégítésére hivatott lakótelepi építkezések tették ki, az egyes kerületek fejlődését tehát – időben is és a lakásállomány gyarapodásának mértékét tekintve is – alapvetően az határozta meg, hogy területükön folyt-e ilyen jellegű építkezés. A legtöbb, illetve a legnagyobb lakótelep a III., a IV., a X., a XI., a XIII., a XIV., a XV. és a XXI. kerületben épült fel, ezekben növekedett kiemelkedő mértékben a lakásállomány. Nagy „lakásépítő” kerület volt még Budán a II. és a XII. kerület, valamint Pesten a külső, XVI.–XVIII. kerületek. Egyes kerületekben a lakótelepi építkezéseket hatalmas méretű lakásszanalások előzték meg. Ez az esetek egy részében (például VIII., X., XIX., XX. kerület) abból adódott, hogy az építkezés lényegében tömbrehabilitációt, városközpont-rekonstrukciót jelentett, másutt (például IV., IX., XV. kerület) elavult, részben rendezetlen kerületrészek bontására került sor.

Az 1949. óta épült lakótelepi lakások aránya legmagasabb (59%) a III. kerületben, de a IV., X., XV., XXI. kerületben is mintegy felét, a XIV. és a XIX. kerületben is több mint 40 százalékát teszi ki a lakásállománynak.

A lakótelep-építkezések „fénykora” az 1970-es évtized volt, ekkor épült fel az 1949–1989. években létesült lakótelepi lakások fele (113 571). A nagy lakótelep-építkezések sorát az 1950-es években a Nagy Lajos király úti, a Thälmann utcai, a Lágymányosi és a József Attila-lakótelep nyitotta meg. Az 1960-as évtized közepén kezdődött – a blokkos és a házigyári paneles építési technológia felhasználásával – a Kelenföldi, az évtized végén az Óbudai, a Füredi úti, az Újpalotai és a Leányka utcai telepek építése. A nagy, áthúzó munkák mellett az 1970-es évtizedben megindult az építkezés – csak a nagyobbakat említve – Békásmegyeren, a Józsefvárosban, Kőbánya-Újhegyen, Órmezőn, a Fehérvári úton, az Újlipótvárosban, a Váci–Gyöngyösi úton, a Szegedi–Országbíró utcában, a Frankovics utcában, Sashalmon, Rákoskeresztúron, Pestszentlőrincen, Kispesten, Csepelen, Budatétényben, s ekkor került sor Újpest, Kőbánya, Budafok városközpontjának rekonstrukciójára. Hasonló méretű lakótelep-építkezések az 1980-as években már sokkal kisebb számban kezdődtek, ilyen még a Kaszásdűlői, a Gazdagréti, az Újpesti, a Káposztásmegyeri, a Vizafogó úti, a Pestszenterzsébeti és a Szentlőrinci úti, valamint a Csepeli lakótelep. Ekkor már előtérbe kerültek – például a „Rákosokon” – a kisebb lakásszámú, telepszerű építkezések. „Mamutlakótelep”-építkezések az 1990-es években már nem indultak, csak a korábban megkezdettek folytatódtak.

A gazdaság ugyanis nem bírt el nagyobb méretű beruházásokat, a költségvetés nem volt képes nagyobb állami támogatást nyújtani a kedvezményes hitelekre. Az 1990-es években a recesszió felerősödött, az állami és a magán-tevékenység egyaránt visszaesett, az önkormányzati lakásépítés és -felújítás gyakorlatilag megszűnt, az évi átlagos lakásszaporulat felét sem érte el az elmúlt évtizedben tapasztalhatónak.

*

A Nagy-Budapest megszületése óta eltelt idő alatt a város képe – megtartva történelmileg kialakult gyűrűs szerkezetét – jelentősen átalakult. A lakóterületek kiterjedése és

beépítettsége nőtt, s a főváros egyes övezeteinek arculata, jellege szembetűnően módosult. A tömeges lakásépítések nyomán az összefüggő, magas beépítésű lakóterületek mind kijebb húzódtak. A bal parton észak felé Káposztásmegyerig terjed a nagyvárosias beépítés. Ugyancsak ilyen jellegű beépítést találunk Budán Lágymányostól csaknem Budaörsig, a pesti oldalon Zuglón át Rákosszentmihályig, dél felé Pestszentlőrincig. Az új épületek átlagos magassága sok helyen meghaladja a város régi központjának magasságát, így módon Budapest morfológiai alkata megváltozott, léptéke megnövekedett.

Budapest területének mintegy egyharmada lakóterület. Ennek 15 százaléka tömör városias, 21 százaléka laza városias, 64 százaléka pedig családi házas beépítésű terület. A város – a beépítés jellegét és a terület funkcióját tekintve – jól elkülöníthető zónákra tagolódik.

A *belső zóna* tömör, városias beépítésű, nagy laksűrűségű terület. A pesti oldalon északi irányban a Róbert Károly körútig, keleten a Fiumei útig, délen a Haller utcáig terjed, Budán pedig nagyjából a Margit körút–Alkotás utca–Bocskai út–Október 23-a utca által határolt Bel-Budát öleli fel. Épületállománya nagyrészt a századforduló körüli évtizedekből származik, középületei, a főbb útvonalakat szegélyező lakóépületei a városképben fontos elemet, építészeti, kulturális és anyagi szempontból kiemelkedő értéket képviselnek. Lényegében ez a zóna hordozza Pesten is, Budán is a történelmileg kialakult nagyvárosi karaktert. Funkciója elsősorban lakóterület, de itt található az országos jelentőségű intézmények túlnyomó többsége is. A terület rangja a korszak folyamán csökkent, az épületek állaga leromlott. A rendszerváltozással fordulat következett be, az ingatlanpiaci mechanizmusok visszanyerték korábbi jelentőségüket. Az új vállalkozások legdinamikusabb, legelittebb elemei a magas nivójú helyeken koncentrálnak. A zónán belül kiemelt helyet foglal el az V. kerület. Állapota szintén hanyatlott, különösen elhanyagolttá váltak a mellékutcák. Helyzete már az 1980-as években számottevően javult, ekkor vette kezdetét a rekonstrukciós tevékenység. Mára a foghíjak beépültek, s feltámadóban vannak a mellékutcák. A „city” elsősorban a kerület déli harmada felé terjeszkedik.

Az ún. *átmeneti zóna* a város legheterogénabb térsége. A pesti oldalon gyűrűszerűen veszi körül a belső zónát, északon és keleten a külső peremkerületek határolják, délen pedig ide tartozik még a XIX. kerület belső része. Budán csak foltokban helyezkednek el az ide tartozó területek; nagyjából Dél-Buda belső része – a Budaörsi út–Balatoni út és a Fehérvári út közé eső terület, délen Albertfalvával bezárólag –, valamint a III. kerület Bécsi út és Szentendrei út által határolt területe, északon az Arany-patak, illetve az Újpesti vasúti híd vonaláig. Az elmúlt időszakban az itt elhelyezkedő ipari területek veszítettek súlyukból, városképi és környezetvédelmi szempontból pedig kritikus állapotba kerültek. Infrastrukturális ellátottságuk viszont jobb, mint a külső kerületeké, így jelenleg potenciálisan – alacsony telekárakkal, szabad területeikkel – a városfejlesztés legfontosabb szinterei. A fejlődés gyakorlatilag megkezdődött, néhány jelentős objektum már megjelent ebben az övezetben, s a Hungária körút látványos kiépítése is jelentős lépés a terület feltáráshoz. A kibontakozás feltétele a ma még hiányzó Duna-hidak megépítése.

Az *elővárosi zóna* a külső, általában síkvidékű peremkerületeket öleli fel. Jellemzője a kertvárosi beépítés, de szigetszerűen itt vannak az 1950 után épült nagy lakótelepek. Az ide tartozó városrészek lazább beépítésűekkel, valamint a még meglévő üres telkekkel jelentős tartalékot képeznek a magánépítkezések számára. A városi alapellátással rendelkező vagy kedvező természeti környezetben levő területeken meg is indult a fejlődés. A térségnek jelenleg is van egy-egy összefüggő ipari területe, a szabad helyek és az M0-ás autópálya közelsége – az infrastruktúra hiányosságai ellenére is – vonzzák a vállalkozói tőkét.

A *budai hegyvidéki zóna* elsősorban domborzati viszonyai következtében alakult a város többi részétől eltérő, sajátos arculatú térséggé. Villanegyedek, családi és társasházak területek jellemzik, s számos zöldbe ágyazott intézménye is van. Itt található a főváros legértékesebb lakóterületei. Az újabb építkezések az 1930–1940-es években kialakult átlagnál zsúfoltabb beépítést eredményeztek. Az 1960-as években megkezdődött a környezetből kiemelkedő magasházcsoportok és társasházak építése, ami igen előnytelenül változtatta meg a látképet, és a zöldterületeket jelentősen csökkentette. A legutóbbi években épült villák azonban – ha építészeti értékük néha vitatható is – már a legmagasabb igényeket is kielégítik.

Kiemelt jelentősége van a város életében a *Duna menti térségnek*. Itt található az idegenforgalom célpontjainak jelentős része, a védettséget igénylő szigetek és a világörökség részeként nyilvántartott terület is. A budapesti városképben kiemelkedő Duna-part és a Vár sokáig nem nyerte vissza régi arculatát. Az Erzsébet hidtól a

Lánchídig terjedő szakasz újjáépítésére 1964-ben irtak ki pályázatot. A pesti szállodasor pótlása az 1960-as évek végén, az akkori Duna Inter-Continental Hotel (most Budapest Hotel Marriott) megépítésével vette kezdetét, a régi szépségében újjáépített Vigadó 1980-ban készült el.

Nagyobb, összefüggő zöldterületek Pesten a városmag szélén, az átmeneti zónában (Városliget, Kerepesi temető, Népliget), a szigeteken, a Római-parton, a budai hegyvidéken, valamint a régi városhatár mentén alakultak ki. A beépített területek terjeszkedésével a zöldterületek növekedése nem tudott lépést tartani, s így módon nem alakult ki megfelelő egyensúly a művi és a természetes környezet között.

A városszerkezet fejlődésében különleges szerep jutott a központrendszernek, vagyis olyan csomópontok létesítésének, ahol az intézményi ellátás összpontosul. A cél a belső zónában található főközpont tehermentesítése. Az 1970-es években megkezdték a lakótelepekhez kapcsolódva az alközpontok kialakítását. Az átmeneti zónában tervezett 7 központ részben már kiépült, az agglomerációs gyűrűből Budapest felé irányuló, kereskedelmi forgalom egy részét máris képesek megállítani. A modern világvárosi arculat kialakításához nagyban hozzájárult a közlekedés fejlődése, ezen belül is a gyorsvasúti hálózat kiépülése. A kelet–nyugati metróvonal 11 állomásából 6, az észak–déli vonalon 20 állomásból 16 gyalogaluljáróhoz csatlakozik. A metróépítéssel egyidejűleg nagyszabású felszíni városrendezési munkákat is végeztek, alul- és felüljárók, új tömegközlekedési csomópontok épültek.

Az építészet – mint városképet alakító meghatározó tényező – szerepe az 1945 óta eltelt időszakban igen sokat változott. A háború utáni építkezéseken az egyedi tervezés hosszú ideig elvesztette létjogosultságát. 1945 után általánossá kezdett válni a modern formák alkalmazása, az 1950-es évek első felében azonban a szovjet építészeti irányzat hatására a formailag klasszicizáló, anyagában és szerkezetekben hagyományos jellegű építészet kerekedett felül. Ez 1955 után helyet adott a gazdasági szempontokat, majd az üzemi előregyártási lehetőségeket figyelembe vevő modern építészetnek. Az egyéni építések feladatkörét a tervezőintézetek vették át. Első munkáik rendelőintézetek, szakszervezeti székházak, oktatási épületek voltak. A lakótelepi építkezéseket sematizmus jellemezte, s a társasházak 1960-ban kezdődött építése sem igényelt igazi tervezést. A középület-építés a későbbiekben lényegében irodaház-építést jelentett. Az 1970-es években még mindig az ún. „gyufaskatulya-szindróma” érvényesült. Az évtized vége felé, 1977-ben áttörést jelentett a Budapest Hilton Szálloda, mely a régi és az új építészeti formákat szerencsésen ötvöző tömegével jellegzetes egysége a várpanorámának. Az új stílust képviselő szállodák sorát a pesti Duna-parton 1981–1982-ben a Fórum Szálloda (most Hotel Inter-Continental Budapest) és az Atrium Hyatt Budapest Szálloda bővítette.

A Belváros legfrekvenciáltabb pontjain éktelenkedő foghíjak beépítése a legutóbbi években vett lendületet, s ez bizonyos stílusváltást hozott az építészetbe. Az új létesítmények közül kiemelkedik a Korona Hotel és a Grand Hotel Corvinus Kempinski, amelyek 1990-ben, illetve 1992-ben készültek el, vagy az Erzsébet tér és Bajcsy Zsilinszky út sarkán emelkedő üzleti központ. Sorolni lehetne a bank- és irodaépületeket, melyek már az új Budapest helyszínei, egy új réteg újfajta életformájának közegei. Az új létesítmények között megtalálhatók a posztmodern építészet jellegzetes hazai változatát képviselő épületek, s általában elmondható, hogy – a legmodernebb és a hagyományos formákat elegyítő homlokzataikkal, eleganciájukkal, az alkalmazott anyagok nemességével – kiemelkednek környezetükből, s jellegzetes elemei a mai városképnek.

A közelmúltban felújított középületek felidéznek valamit abból a korból, amikor születtek, egy-egy megújuló épület – Parlament, Operaház, Vígyszínház, Múcsarnok, Vásárcsarnok – a régi várostervezők örökségének továbbvitelét jelzi. A műemlék-helyreállítási tevékenységen belül kiemelt jelentőségük van a Budavári Palota és környékének újjáépítésével kapcsolatos munkálatoknak, amelyek több mint négy évtizede folynak. A Várkert Kioszk 1992-ben visszanyerte eredeti szépségét, de a Várkert Bazár a pusztulás képét mutatja, sorsa még nem dőlt el. A legutóbbi években szembetűnő a külső, előregedett vagy még ki sem épült bevezető főutak: a Váci út, a Budaörsi út, a Fehérvári út, valamint a „holnap körútja”, a Hungária körút kezdődő színeváltozása. Az ottani ipari épületek, szegényes lakóházak, rendezetlen üres területek helyén elegáns irodaépületek, üzletházak, lakóházak jelennek meg, s a nagyvárosias kép kialakításához jelentősen hozzájárul a közlekedési infrastruktúra fejlődése. Ez azt jelenti, hogy a főváros már a határtáblától kezd városias arculatot ölteni.

TÁRGYSZÓ: Budapest városfejlődése. Történeti statisztika.

SUMMARY

On the occasion of the 125th anniversary of the uniting of Pest, Buda and Old Buda the study presents the phases of the development of Budapest in the period from the unification till our days.

Giving a historical background the study outlines the main stages of the development of Budapest becoming a large city through the data on the number of inhabitants and the building stock. In addition to the description of changes in the cityscape it also gives a comprehensive account of the development of the infrastructure and of the individual periods of the urbanisation of Budapest.

MAGYAR SZAKIRODALOM

DR. KOZMA FERENC:

KÜLGAZDASÁGI STRATÉGIA

Aula Kiadó. Budapest. 1996. 566 old.

„Nem tanítok, csak úgy elmondom.” (*Montaigne*.) Ez a mottója a Külgazdasági stratégia című könyvnek, mely Szerző bevallása szerint, saját szakmai élettapasztalatának summázata. Azonban a korábbi kutatások antológiába szerkesztése helyett egy „vadonatúj” és korszerű könyvet vehet kezébe az olvasó. *Kozma Ferenc* a külgazdasági stratégiáról szóló közlendőjét úgy mondja el a mának, hogy közben arra biztat: tessék közelebről megnézni a tárgyat, forgatni, molekuláira szedni, másképpen összerakni.

A több mint félezer oldal felölelő mű tulajdonképpen négy könyv, amely egészében a magyar külgazdasági stratégiáról szól négy tételben. A négy rész, amellet, hogy önálló mondanivalója van, külön-külön is felfogható, lényegében a magyar külgazdasági stratégia négy különböző mozzanatát tartalmazza. A „kvadron hatás” azonban csak a négy könyv egyidejű „megszóltatásával” érhető el.

Az első rész a Közgazdasági alapvetés összefoglaló címet viseli. Azt vizsgálja, hogy a mai világ-gazdaság szerkezeti viszonyai között milyen támpontok között tud tájékozódni (kell tájékozódnia) egy nemzetgazdaság. Az elemzés középpontjában a nyitott gazdaságok kapcsolódásainak előnyös vagy hátrányos jellege áll, amely az oligopol szerkezetű piacból van levezetve és az indukált és transzferált jövedelmek komplex szemléletében áll össze.

A második fő rész módszertani jellegű. Arról szól, hogy a gazdaságpolitikai műhelymunka rejtelmei között hogyan valósulnak meg, üresednek ki vagy buknak el a potenciális nemzetijövedelem-növekedés hosszú távú feltételei. A külgazdasági stratégia formálása és irányítása itt Metodológiaiaként van jelölve, de a könyv teljes átolvasása után bizonyossá válik, hogy a magyar irányító műhelymunka

„esettanulmányait” dolgozza fel: a néhol sikeres „rá-érzésből” vagy illeszkedésből, máskor a „csőlátásból” adódó külgazdaságpolitikai mikrolépések tömegeiből származó tapasztalatokat osztja meg velünk a Szerző.

A harmadik rész (Komparatistikai vázlatok I.) a mai világgazdasági viszonyokat létrehozó történelmi fejlődés tipikus modellvariációit taglalja. Ha a könyv koncepcióját és szerkezetét megértjük, akkor teljesen világos, hogy nem gazdaságtörténeti „aprómunkára” vállalkozik a szerző. Az egyes országok (inkább régiók) fejlődési modelljeinek vázolása pontosan mutatja azokat a jellegzetes különbségeket, melyek nélkül a magyar külgazdasági stratégia áttekintése csupán egy „társasági rovat” eseményeinek gyűjteménye is lehetne.

Minderről szó sincs. A „centrum-közeli periférián megkísérelt önerős kitérés modell”-ből levezetett magyar külgazdaságpolitika szigorú gondolati sémához igazodik a negyedik részben. Ugyanis nem annak kimutatása irányítja az elemzését, hogy a magyar külgazdaság irányultságáról és szerkezetéről döntési pozícióban lévők milyen paranoiákkal küszködtek, hanem, hogy a világgazdasági környezet mozgási tendenciái milyen (kényszer-) pályákat határoztak meg, és erre mennyire sikerült rátapadni, vagy a fejlett centrumtól leszakadni.

A Külgazdasági stratégia című könyv nem egyszerűen Kozma Ferenc (oldalszámban is kifejezhető) óriási méretű munkásságának egyik önálló darabja, hanem az „átmenet külgazdaságpolitikájának” elmélete.

A Szerző a nyugat-európai regionalizmus vizsgálatával kezdte kutatásait a 60-as években, amely jó viszonyítási pontnak bizonyult a keleti blokkon belüli együttműködés valós tartalmának kibontásához: az összehasonlító elemzés a szerkezeti-működési jellemzők leírásán túl a keleti együttműködési kísérlet legmélyebb összefüggéseit, és egyúttal a nyugati modelltől való minőségi különbségeit tudta feltárni. Ezt követően a hatvanas években felértékelődött ke-

let-nyugati kapcsolatok elemzésével foglalkozott: milyen hatással és kitérés potenciállal szolgálhatnak a két blokk közötti kapcsolatok az elszigetel(ődöt) keleti blokk országai számára. Innen már csak egy lépés volt a Kelet-Nyugat irányú együttműködésben Magyarország elhelyezése és a külgazdasági kapcsolatainak a két pólusú világból való levezetése ilyen szempontú vizsgálata.

Ez a bevezetés azért nagyon lényeges, mert számomra úgy tűnik, hogy a magyar illeszkedés lehetőségeinek vizsgálata a *kétpólusú világ keretei között* a Szerző szemszögéből a következőképpen vetődik fel, hogy *miképp lehetséges a nemzetgazdaságnak „mindkét Európához” alkalmazkodni; kicsit sarkítva: hogy lehetnének Nyugat részei úgy, hogy Keleten maradunk.* A külgazdasági stratégiai kérdések ennek a problémának az elméleti vetületeként is értelmezhetők.

Annak ellenére, hogy a mai nemzetközi viszonyokat már nem a bipolaritás keretei határozzák meg, a fenti kérdés tisztázása a mai, „átmeneti” kor megértéséhez nélkülözhetetlen, a könyv olvasásával választ is kapunk a „kétoldalú alkalmazkodás” tartalmára.

A nemzetgazdaság kétoldalú alkalmazkodása semmiképpen sem jelenthette a térség „finnlandizálását”. A volt Szovjetunió fejlődésének „bipoláris jellegű kimenetele” a kelet-közép-európai térség „modernizációs forrásaira” is épített. A COCOM-lista gazdaságtana arról szól, hogy az eszméihez viszonyítva eltorzult társadalmi berendezkedés modernizálása instabil nemzetközi viszonyokat eredményez. Más szóval a „befelé piacorientáció, kifelé szovjet külpolitika” típusú rendszernek Közép-Európában nem voltak meg a politikai-társadalmi funkciói.

Nem jelenthette a kétoldalúság mindkét térség „lerablását”. Van olyan értelmezése a külgazdaságpolitikának, amely a nemzetgazdaság szempontjából előnyös illeszkedést azonosítja az egyoldalú előnyökre figyeléssel. Kétségtelen, hogy a „puha árukemény áru” küzdelemnek volt ilyen tartalma, ahogy a kőolajnak Nyugat-Európába való „átjuttatása” technológiáért jellegű próbálkozásoknak is. A kétoldalú külgazdasági kapcsolódási pontok keresése azonban döntően semmiképpen sem lehetett ez.

A mindkét pólushoz való alkalmazkodás nem jelenthette a kettő vegyítését sem. A tervgazdaság és piactudományok keverése (az 1968-as reformnak is volt ilyen értelmezése) teljesen érthetően a gazdaság „immunreakcióit” váltja ki. A külgazdasági kapcsolatrendszer ezért nem azt a cél szolgálta (vagy kellett volna szolgálnia), hogy a nyugati értékrendszer egyes „sejtjeit” megpróbálja átültetni a

tervgazdasági „szervezetbe”, hiszen az sem hatásfokában, sem tovagyrúzó, generáló jellegében nem elégséges.

A könyv sorai között olvasva úgy tűnik, hogy a magyar külgazdaságpolitikának Kelet-Nyugat kapcsolatokra felfűzése a stratégiai távolbalátás és a rugalmasság kettősségéről szólt. A nemzetgazdaság „mindkét Európához” való alkalmazkodása ebben az olvasatban azt a politikai szerkezetet fejezi ki, miszerint még a bipoláris világtrend viszonyai között is csak földrajzilag különül el a két blokk, de az értékrendszerek képviselőit tekintetében semmiképpen. Tény az, hogy domináns jellegük szerint is elkülönülnek az országcsoportok. A külgazdasági stratégiának pedig ezt a kettősséget kell kifejeznie.

Kozma Ferenc írásában ennek a szerkezetnek nagyon fontos következményei vannak a mai, (ideológiailag) egypólusú világra. A Külgazdasági stratégia című könyv számomra arról szól, hogy *miként lehet a közönség alapvető érdekeit előtérben tartani úgy, hogy a vállalati önállóság ne sérüljön*, ez a tartalma a stratégiai távolbalátás és a rugalmasság egyidejű kettősségének.

A könyv alapvető sajátossága, hogy a külgazdasági stratégia lényegét nemcsak általában fogalmazza meg, hanem az egész megközelítés a „kis ország szempontja a rendszerváltásban” szemléletet tükrözi: értékállósága mellett aktuális, és emiatt nem lesz a könyv antológia. A kis ország szempontja „át-süt” az elemzésen. A metodológiai rész végére rendszerbe foglalt külgazdasági stratégiai alapvariánsoknak van egy közös vonásuk: valamennyi alkalmazkodó stratégia. Nem arról szól a könyv, hogy a világgazdaság fejlett centrumainak milyen lehetőségei vannak a világpiachoz való alkalmazkodás közepette annak tudatos alakítására, az indukált és transzferált jövedelmi potenciálok irányainak és arányainak befolyásolására. Ezek a könyv során a „nemzetközi piac fejlődése”, illetve a „külső feltételek pályája” fogalmakban jelennek meg, lényegében mint adottságok.

A könyv igazi aktualitását a rendszerváltozás adja. Az átmenetiség ugyanis az első és egyetlen olyan időszak, amikor az ún. tervgazdaság (annak bármilyen reformált, illetve finomított változatával) és az ún. piactudományok intézményrendszere és működési jellege frontálisan, egy arénában ütközik. Ezzel együtt elvileg ütközik a két integrációs mechanizmus is: a tervgazdaságnak az az utópiája, hogy az irányításához és a prognózishoz szükséges információtömeg integrálható (ezt nevezi *Hayek* „végzetes önhittség”-nek) és a piacnak mint intézménynek az alapvetően „rövidlátó” jellege (ti. a pillanatnyi és fizetőképes igényeket képes a jelenlegi kapacitásokkal

és termelési szerkezettel összehangolni). Ez a közvetlen konfrontációt megjelenítő korszak alkalmas annak a kimondására, ami – véleményem szerint – a könyv szűkebben vett, fő tétele: *a tervgazdaságban rendszeridegen a piaci mechanizmus, de a piaci viszonyok között nem rendszeridegen a tervezés*. A különbség annyi, hogy nem a piac felett tervez egy Hivatal, hanem éppen a piaci mechanizmuson keresztül válik lehetővé a stratégiai távolbalátás, amelynek aktuális elemeit valóban a gazdaságpolitikai vezetésnek kell közvetíteni. Kozma Ferenc ezt úgy írja, hogy „...az állam gazdaságpolitikája nem »beavatkozás«”. Lényegében arról van szó, hogy a tervező állam egy „privatizált gazdaságpolitikai szerv”, ahol a privatizáció úgy jelent magánosítást, hogy az ágazati arányok (itt: külgazdasági stratégiai irányok) a magánszféra meghatározott köréhez vannak rendelve, így az egyéni rendelkezés a közösségin keresztül érvényesül.

Míndez azonban távolról sem azonos az altruizmussal. A könyv legerősebb és legelőreutatóbb gondolata az, hogy a közgazdasági alapvetést és a külgazdasági stratégiai variánsokat az oligopol szerkezetből bontja ki. Az oligopol piaci szerkezet, jól tudjuk, csak egy a sokféle piaci forma között. Mégis, ennek jelentősége (noha a könyv ezzel kezdődik, és ebből magyaráz mindent) nem abban áll, hogy ez a típus a legjellemzőbb. Úgy tűnik, sokkal inkább abban, hogy az oligopol szerkezet cél is, amit lehetőség szerint létre kell hozni és fenn kell tartani (megfelelő arányban persze a többi formával). Az oligopol piaci struktúra ugyanis a verseny és kooperáció (mint politikai, diplomáciai forma) világméretű rendjének gazdasági szerkezete. A hosszú távú stabilitáshoz szükség van a fentebb említett közösségi érdekre, ami nem más, mint az újratermelési folyamat fenntarthatósága. Míndezt azonban az egyéni hatékonyságon keresztül kell kialakítani.

A munkamegosztásban elkülönült termelőegységeknek folyamatosan kettős feladatnak kell eleget tenniük. Egyrészt az egzisztencia biztosítása, ami (tisza versenyviszonyok között) a vállalati tevékenység társadalmi hasznosságának (azaz valós és helyes szükségletet elégít ki) és hatékonyságának (azaz a „rábízott” erőforrásokkal felelősséggel gazdálkodik) bizonyítéka, ez az „elvárt haszon” fogalma. Másrészt a termelési szervezeti rendszer, a fogyasztói közösség, sőt az állandóan korlátokat állító államigazgatás fenntartása. Egyfelől a két feladat együttes megvalósítása nem jelent „önmegtartóztatást”. Nem attól lesz társadalmilag hasznos a vállalat, ha szociális érzékenységre hivatkozva „vattaembe-reket” foglalkoztat, vagy termékeit, jótékonyan, ingyen osztogatja. Másfelől az egyszerre hatékony és

igazságos vállalat működését nem „tudathasadás-ként” kell felfogni. Nem arról van szó, hogy Dr. Jekyll vállalata: jószándékú non-profit vállalat, amely termelési költségein viszi piacra a termékeit; Mr. Hyde-é pedig kizsákmányolja és becsapja a fogyasztókat. Inkább azt jelenti a hatékonyság és a közösség fenntartásának együttese, hogy a termelőegység által a munkamegosztás rendszerében „vállalt”, társadalmilag hasznos tevékenység ellátásában (végtülis ettől „vállalat”) ő a legjobb. Ez fejezi ki talán legjobban a verseny és a kooperáció ellentétes egységének tartalmát.

A fenti gondolatmenet azonban csak a (nemzetközi) vállalati szinten próbálta megragadni az oligopol szerkezet célszerű jellegét. Valójában e kiindulásnak a legelőreutatóbb jellege abban állna, hogy meghatározza a könyv alapkérdésének, azaz Magyarország külgazdasági kapcsolódásának (integrálódásának) módját.

A szerző könyvében, határozottan elvetette a magyar külgazdasági stratégia „bolgár útját” a kelet-európai együttműködésben (egyoldalú orientáció, lényegében majdnem „feloldódás” a vonzási centrumban). Ez a mai viszonyokra vetítve a külgazdasági kapcsolatrendszer újrendezésének mélyebb elemzési szintjének szükségességét hangsúlyozza. Félreértés ne essék: nem a nyugat-európai, atlanti orientációtól való elfordulásról beszélek, még csak valamiféle kiegyensúlyozottabb (a keleti külgazdasági relációból az értékeset megőrző) partnerkapcsolatokról sem; kizárólag arról, hogy az integrálódás nem a nemzetgazdasági karakter alternatíváját, annak feloldódását, hanem éppen a globális viszonyok közötti (alárendelt) megőrzését jelenti.

A globális és nemzetgazdasági jelleg viszonyát fejezik ki lényegében a Nyitás–zárás mozgatórugói című fejezetek (I–IV.). A nyitottság az egypólusú jellegnek a külgazdasági tükre, ami tartalmilag annyit tesz, hogy minden ország azonos értékrend és mérce szerint vesz részt és méretetik meg a nemzetközi kapcsolatokban. (A bipoláris világban is megvolt az ideológiák, értékrendek – azaz az egy pólusra törekvés – harca, ezért is volt alapvető a KGST zárt jellege és Magyarország kétoldalú kapcsolódási próbálkozásai.) A zártság és a protekcionizmus eszközrendszere a munkamegosztás nemzetgazdasági kereteit erősíti. Nem a protekcionizmus maga a nemzeti jelleg meghatározója és mozgatórugója, hanem annak csak külgazdasági indikátora. A nyitottság és zártság egyidejű megjelenítése így nem önellentmondó, hanem a külgazdasági stratégia nyelvén fejezi ki a nemzetgazdasági viszonyulást, az új világrend szerkezetéhez: el kell fogadni a világot vezénylő (nem önpusztító) értékrendet, ezzel együtt a vi-

lágpiac jelzéseit és intézményeit, de azt az ország egyéni jellegében kell befejezésre juttatni. Külgazdasági fogalmakkal: az ország feladata az egyéni ágazati szerkezet külgazdasági megjelenítése (exportorientált ágazatok) és ezen szerkezet létrehozásához és/vagy mindenkori átalakításához szükséges ún. mélységi iparvédelmi rendszer felmutatása (ez a gondolatmenet lényegében rokon azzal, hogy a világgazdaságban az ország az általa vállalt exportstruktúra ellátásában – adottságaihoz viszonyítva – legjobb, ami más szóval versenyképességet jelent és a nemzetijövedelem-növekményben realizálódik.

Ezért fontos a nemzetgazdaság optimális nyitottsága mint egyik külgazdaságpolitikai vezérelv. A külgazdasági fogalomtárban ez fejezi ki a legpontosabban a Magyarországnak valóban kedvező, nemzetközi (euroatlanti) kapcsolódási módját. A könyvet is a nyitás–zárás kérdéskör teszi aktuálissá és figyelemre méltóvá.

Az optimális nyitottság gondolata nem új. A nyolcvanas évek elején óriási vita zajlott erről a *Külgazdaság* c. folyóirat hasábjain. A hetvenes évek végén gazdaságpolitikai programmá vált a „nyitás”, és ebbe a légkörbe bombaként robbant az optimális nyitottságba beletartozó „túlnyitottság”, esetlegesen a „zárás” fogalma. A kilencvenes évek végéről visszatekintve azonban úgy tűnik, nem arról volt szó, hogy a nemzetgazdaság jövedelmének maximalizálása érdekében zárnunk kell (jövedelem-lecsapolás elkerülése), hiszen a szerkezeti és kereskedelempolitikai nyitottság megkülönböztetése is mutatja, hogy nem csupán matematikai optimalizálási feladat várt megoldásra. Sokkal inkább az, hogy milyen módon kapcsolódjon Magyarország a világgazdasághoz, milyen szerepet vállaljon a kelet-nyugati kapcsolatokban.

Kozma professzor könyve végén azt kéri olvasójától, hogy mondjon le a következtetésekről, prognózisokról, avagy a mai helyzetre vonatkozó álláspont kifejtéséről. Mindazonáltal nem maradunk útmutató nélkül. Aki alaposan tanulmányozza az olvasmányos, izgalmas könyvet, pontos képet kaphat a szerző elképzeléseiről.

Gáspár Tamás

SIPOS ANDRÁS:

VÁROSPOLITIKA ÉS VÁROSIGAZGATÁS
BUDAPESTEN, 1890–1914

Várostitörténeti tanulmányok. Budapest Főváros Levéltára. Budapest. é.n. 276 old.

A Budapestről szóló gazdag irodalomban az utóbbi tíz évben megszorodtak a városigazgatással

és -politikával foglalkozó, az elsősorban a múlt század végére kialakuló lakásnyomor, lakáshiány felszámolására irányuló megoldási kísérleteknek, a szociális indíttatású lakás-, iskolaépítés szervezeti gyökereinek feltárását célul tűző tanulmányok. Az 1970-es évek második felében, a lakásellátottság és a lakáshoz jutás anomáliáinak vizsgálatakor, egyes kutatók szükségszerűen jutottak el a jelenbeli problémák megoldási módozatainak kereséséhez a múlt vizsgálatához. Akkoriban a századelő szociális érzékenységű liberális várospolitikájáról szólni csaknem annyit jelentett, mint a jelen gyakran elhibázott kísérleteit bírálni. A társadalomkutatók számára világossá vált, hogy a jelenbeli rendszer működési zavarainak feltárásához megkerülhetetlen a múlt vizsgálata, melynek eredményei nemegyszer a felfedezés erejével hatottak. A múltat olykor fel kell mutatni, hogy a jelen önmagára ismerjen benne.

Ezért fontos *Sipos András* könyve, mely az 1990-es évek vége felé, az újra életre hívott városi önkormányzatok második választási ciklusa végén, utánajár annak, hogy nyolcvan-száz esztendővel ezelőtt hogyan jött létre és miként működött a fővárosi önkormányzata. Napjainkban, amikor újra szembe kerülünk azokkal az alapkérdésekkel, hogy melyek is a városi önkormányzat feladatai, és hogyan lehetséges az egyre erősebben felgyülemelő társadalmi-szociális problémák megoldásában részt venni, miként lehet a közpénzekkel okosan (jövedelmezően) és tisztességesen (szociálisan érzékenyen) gazdálkodni, feltétlenül aktuális egy alapos (alapbizonylatokig visszanyúló) leíró elemzés a századelő fővárosának városigazgatásáról.

A piaci mechanizmusok, az öntörvényű gazdaság újraélesztése és minél életképebbé tétele idején a szerző könyvének, A várospolitikai változó funkciói a századfordulón c. bevezető fejezetében egy olyan korszakról ír, amikor „A századfordulóra a városok polgári vezető rétegei körében meggyökeresedett az a felismerés, hogy a piaci mechanizmus öntörvényű működése alkalmatlan arra, hogy az urbanizált életmód megfelelő kereteit a nagyvárosi népesség zöme számára megteremtse”. (9. old.) E felismerés következtében „... mind nagyobb szerepet kap a különféle szolgáltatások hatósági szervezése, a magánszférából a közszférába utalása”. A klasszikus liberalizmus válsága mindenképpen összefüggött a beavatkozó állam megerősödésével. Egyes kutatók szerint az európai fővárosok, azaz „A 19. századi város ... hatalmas laboratórium volt, amely megmutatta a piaci mechanizmus hatékonyságának határait, és próbára tette a javak és szolgáltatások termelése más módozatainak működését” – idézi a szerző *R. J. Morris* brit kutatót.

Budapest sajátos helyet foglalt el a gyorsan fejlődő európai nagyvárosok között. Néhány évtized késéssel, ám annál gyorsabb ütemben indult meg és zajlott le a világvárossá válás. Ez a fejlődés együtt járt a „tudatos, városteremtő igyekezet” munkálkodásával, mely „közben tartotta” a város fejlődését. Ily módon itt „... a stabil urbánus életkörülményeket a lakosság egésze számára biztosítani képes helyhatósági beavatkozó politika jóval később került napirendre”. Ez – a szerző véleménye szerint – az 1890 utáni időszak lett, amikor „... az igazgatás szakszerűsödött, kiberebélyesedett a sokrétűen tagolt, élethivatásszerű városigazgatási bürokrácia”. (10. old.)

A szerző kutatásának forrásanyagaként vizsgálódásaiban a városi költségvetéseket használja fel. Forrásanyag-választását a következőképpen indokolja: „Mindaz az újítás, ami a szolgáltatóorientált városigazgatás kibontakozása során ténylegesen megvalósult, valamilyen módon lecsapódott a városi költségvetésekben. Ennél fogva azok igen alkalmas forrásanyagot kínálnak annak felmérésére, hogy a folyamat az egyes városokban meddig jutott el, és milyen jellegzetességekkel bírt. Ez indokolta, hogy vizsgálatunk középpontjába helyezzük a városi költségvetések és általában a városi gazdálkodás kérdéseinek elemzését”. (11. old.)

A II. fejezetben a városeejesítést követően kialakult intézményrendszert és döntési mechanizmust mutatja be a szerző. Rámutat arra, hogy a nagyvárossá fejlődés során egyrészt miként bővültek a városigazgatás funkciói, és így miként alakították egyre közvetlenebbül, mind több oldalról a városban élők életkörülményeit, másrészt, hogy a sajátos városi problémák miként mozgósították egyre szélesebb társadalmi rétegeket a problémák megoldását segítő társadalmi aktivitásra. Mind e közben a városigazgatás egyre jobban szakszerűsödött, és kialakult a hivatásos, növekvő létszámú és differenciált bürokrácia. Bemutatja az intézményes kereteket alapvetően meghatározó 1870-es évek törvényeit, elsősorban az egyesítést megalapozó, a főváros új szervezetét leíró 1872. évi XXXVI. tc.-t., melyről megállapítja: „... sajátos elegye a várost mindenekelőtt tulajdonosok és adófizetők gazdasági érdekközösségeként szemlélő klasszikus liberális felfogásnak, és a nemzet politikai önvédelmi eszközeként felfogott önkormányzatizást a dualista rendszer hatalmi realitásaival összhangba hozni igyekvő jogászai büvészkedésnek”. (14. old.) Úgy véli, a létrejött fővárosi autonómia csak a nagypolgárság és a vezető bürokrácia számára biztosított önálló mozgásteret, bár ezek a jogok nemritkán egybeestek az egész lakosság érdekeivel is. Ez különösen szerencsésen alakult így az első világháborút megelőző időszakban, amikor a városi bürokrácia

kulcspozícióit egy radikális szociálreformer csoportosulás foglalta el.

Ezt követően megismerhetjük az 1870. évi X. tc.-ben létrehozott Fővárosi Közmunkák Tanácsát és működési területeit. Ez az intézmény a kormány és az érintett városok (majd az egységes főváros) egyenlő számú képviselőjéből állt, tevékenységi köre a városfejlesztés alapvető döntéseire terjedt ki, ezzel mintegy korlátozva a városi autonómiát a döntő területeken. Megjegyezzük, hogy *Rakovszky Iván*, a testület elnöke a Közmunkatanács fennállásának 60. évfordulója alkalmából megjelent *Siklóssy László*: *Hogyan épült Budapest? (Fővárosi Közmunkák Tanácsa. Budapest. 1931.)* c. művéhez írt előszavában, ezt írta: „... nemcsak összetételében önkormányzat a Közmunkatanács, hanem működésében is. Kiegészíti a székesfővárosi autonómia működését... Közmunkatanács nélkül fontos művészi képzelőerőt igénylő ügyek sokasága intéződnék el felsőfokon egy-egy minisztériumi hivatalszoba referadahangulatú levegőjében, akkor tudjuk valóban megbecsülni azt az értéket, amit ezeknek az ügyeknek testületi bürokráciától ment, a kormány és a székesfőváros közös akaratát kifejező elintézése jelent”.

A továbbiakban Sipos konkrét és a főváros fejlődésében alapvető várostervezési, -szabályozási és -építési munkálatok révén mutatja be az állami és a városi költségvetési kereteket, illetve a főváros legalábbis a pénzforrások felhasználása terén kialakult „álfővárosi autonómiáját”. Alapos elemzése betekintést enged a fővárosi párt- és érdeklöbbyk csatározásaiba az egyes döntések során. Rámutat a képviselők és a gazdasági csoportok század végi tömörüléseire, érdekcsoportjaikra, a törvényhatósági bizottság érdekalapú összetételére. Az olvasó megismerheti a főbb pártok részvételét a közgyűlés életében, valamint a testület működését, belső felépítését, szerveit, intézményeit. „A pártosodás kezdetei” alcímet viselő részben a különböző irányzatok, pártok részvételét elemzi a városi igazgatásban, és leírja azt az utat, amely az 1900-as évek első évtizedében *Bárczy István* polgármesterré választásához vezetett.

Érdekes része a könyvnek *Bárczy István* karrierjének elemzése, melynek éppúgy összetevője a különböző érdekcsoportok részvétele, mint a főpolgármester tehetsége. A belső érdekharcok ok-okozati feltárásával világít rá a *Bárczy*-féle várospolitika kialakulásának körülményeire. E bonyolult időszak összefoglalásaképpen megállapítja: „A nagyszabású reformpolitikát egy rendkívül szűk társadalmi bázissal rendelkező, szociális háttérrel és jórészt jellegadó személyiségeit tekintve is változatlan összetételű közgyűlés közreműködésével sikerült keresztülvinni”. (89. old.)

A könyv III. fejezete a Városgazdálkodás és közszolgáltatási politika címet viseli. Az elemzések alapja mindenkor a zárszámadások be- és kifizetések tényleges teljesítését tükröző lerovási rovatának adatai. Kilenc statisztikai táblában adja közre az 1890-től 1913-ig terjedő időszakra vonatkozóan a székesfővárosi kiadásokat és bevételeket, főbb csoportok szerint. Az adatokat elemzi és egyúttal bemutatja a mögöttük meghúzódó tényeket. Külön elemzi az adókimutatásokat, miközben a bizottsági ülések jegyzőkönyvei alapján nyomon követi a költségvetési és beruházási vitákat. A fejezet Összegzésében Sipos András kimutatja, hogy a korabeli városi lét miként követelte a várospolitikai kiterjesztését egy új típusú intervencionista politikára, amely azonban a városi jövedelemforrások kialakult szerkezete mellett nem volt megoldható. Azaz az adóbevételre mint legfőbb forrásra alapozott gazdálkodás akkor nem volt már tartható, és e téren jelentett fordulópontot Bárczy István kölcsönre alapozott gazdaságpolitikája, nem hagyva figyelmen kívül a jövedelmező beruházásokat sem, azaz olyan monopolisztikus jellegű üzemek működtetését, melyek kitermelték a kölcsöntörlesztés fedezetét. Mindez együtt volt képes megalapozni a Bárczy-féle politika másik súlypontját, a szociális lakásépítési akciót és az iskolaépítést.

A könyv IV. fejezete a Környezetalakítás és szolgáltatások címet viseli, és sorra áttekinti a városrendezési vállalkozások legfőbb területeit, a város új

szabályozási tervét, a peremkörnyékekkel való kapcsolat kiépítését, a város fizikai-topográfiai képeinek alakítását egészen az első levegőszennyezés elleni intézkedéskísérletig. Tanulságos áttekinteni az egészség és a tisztaság, a lakáshelyzet, a szociálpolitika és a kultúra terén kidolgozott programokat és megvalósításukat.

A záró V. fejezet Községi szocializmus? címe újra elméletibb jellegű eszmefuttatásra utal. Európai (főleg bécsi) összehasonlításban elemzi a szerző Bárczy polgármester és munkatársai tevékenységét és hatását. Rámutat a kor liberális, polgári demokratikus köreivel való kapcsolataikra, és elsősorban *Harrer Ferencnek*, a városrendezési ügyosztály vezetőjének gondolatait felidézve azt mutatja be, hogy egyesek „Természetesnek vették a társadalmi konfliktusok létét, sőt radikálisabb képviselőik azt a fel fogást is hajlamosak voltak elfogadni, hogy a várospolitikai az osztályharc egyik terepe”. (258. old.) A Harrer és követői által vallott községi szocializmus programja jó időben találkozott össze azzal az illúzióval, hogy megfelelő képzettséggel képesek kidolgozni a konfliktusok kezelésének szakszerű, racionális technikáit.

A könyv gazdag forrás- és irodalomjegyzékkel zárul, mely nagymértékben segítségére lehet mind az érdeklődő olvasónak, mind a kutatóknak.

Visi Lakatos Mária

SZEMÉLYI HÍREK

Kitüntetések. *Göncz Árpád*, a Magyar Köztársaság elnöke – a miniszterelnök javaslatára – kiemelkedő köztisztviselői munkássága elismeréseként

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ÉRDEMREND
KÖZÉPKERESZTJE
(polgári tagozat)

kitüntetést adományozta *dr. Katona Tamásnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének;

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁGI ÉRDEMREND
TISZTI KERESZTJE
(polgári tagozat)

kitüntetést adományozta *Helt Ferencnek*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettesének.

Elnöki dicséret. *Dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke *Ferencz Józsefnét*, az Informatikai főosztály titkárát és *Kópházi Józsefet*, az Informatikai főosztály főosztályvezető-helyettesét a gazdasági szervezetek regisztere információs rendszerének kifejlesztése érdekében kifejtett magas színvonalú szakmai munkájuk elismeréseként, valamint *Horváth Józsefnét*, a Szolgáltatásstatisztikai főosztály statisztikai tanácsadóját; *Obermayer Editet*, az Informatikai főosztály tanácsosát és *Végyvári Jenő*t, a KSH ny. elnökhelyettesét a kiskereskedelmi és szálláshelyi összeírásban és a kiskereskedelmi regiszter kidolgozásában végzett kimagasló teljesítményükért;

a Köztisztviselők napja alkalmából *Barnafti Jánosné*t, a KSH Komárom-Esztergom Megyei Igazgatóság főelőadóját a szociális és kulturális adatgyűjtés területén végzett kiemelkedő tevékenységéért; *Dobos Jánost*, a KSH Veszprém Megyei Igazgatóság főmunkatársát a mezőgazdasági statisztika területén végzett több évtizedes kiemelkedő szakmai munkájáért, *Donkáné Verebes Évát*, a KSH Csongrád Megyei Igazgatóság igazgatóhelyettesét a tájékoztatási munka magas szakmai színvonalú műveléséért, *Ercsei Zsófiát*, az Iparstatisztikai főosztály statisztikai

tanácsadóját az iparstatisztikai adatgyűjtés területén nagy felelősségérzettel s hivatástudattal végzett szakmai tevékenységéért, *dr. Lakatos Juditot*, az Életszínvonal- és emberierőforrás-statisztikai főosztály főosztályvezetőjét a közszolgálatban végzett kiemelkedő szakmai és vezetői munkája elismeréseként, *dr. Miklós Endrénét*, a KSH Heves Megyei Igazgatóság főmunkatársát a népmozgalmi statisztika területén nagy szakmai igényességgel, odaadó szorgalommal végzett munkájáért, *Miskolcziné Bánnyai Katalint*, a Pénzügyi főosztály főosztályvezetőjét a Hivatal szakmai munkája pénzügyi háttérének biztosítása érdekében végzett kimagasló tevékenységéért, *Nagy Orbánt*, a Népszámlálási főosztály szakfőtanácsosát, a közszolgálatban, a népszámlálások terén végzett több évtizedes kiemelkedő munkájáért, *Oroszné Czipri Évát*, a KSH Budapesti és Pest Megyei Igazgatóság főelőadóját, az árstatisztikai program kidolgozásában, továbbfejlesztésében nyújtott szakmai munkájáért, *Pampuch Istvánnét*, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóság főmunkatársát az építőipari, beruházási és lakásstatisztikai adatgyűjtések területén végzett magas színvonalú tevékenységének elismeréseként, *dr. Papp Zoltánt*, az Informatikai főosztály vezetőjét, a közszolgálatban, a számítástechnika területén hosszú időn keresztül végzett vezetői és szakmai munkájának elismeréseként, *Pék Péternét*, a Szolgáltatásstatisztikai főosztály főelőadóját, a számítástechnikai szolgáltatások statisztikai megfigyelése terén kifejtett kiváló munkája elismeréseként; *Tóth Bélánét*, az Adatgyűjtés- és módszertani koordináló főosztály ügykezelőjét, a közszolgálatban végzett példamutató munkájáért, *Végh Zoltánt*, a KSH Békés Megyei Igazgatóság igazgatóját, a közszolgálatban végzett kiemelkedő munkájának, vezetői tevékenységének elismeréseként *elnöki dicséretben* részesítette.

Felmentés-megbízás. *Dr. Katona Tamás*, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke – nyugdíjba vonulására tekintettel – 1998. július 13. hatállyal

visszavonta *dr. Szilágyi Györgytől* a Tájékoztatói főosztályon betöltött főosztályvezető-helyettesi tisztré adott megbízását.

Dr. Pukli Péter, a Központi Statisztikai Hivatal elnökhelyettese, *Schindele Miklóst*, 1998. július 1-jei

hatállyal – az Iparstatisztikai adatgyűjtési és elemzési osztály vezetésére adott megbízásának változatlanul hagyásával – megbízta az Iparstatisztikai főosztályon a főosztályvezető-helyettesi feladatok ellátásával.

SZERVEZETI HÍREK – KÖZLEMÉNYEK

Az EU-tagállamok nemzeti statisztikai hivatali vezetőinek ülését idén 1998. május 28. és 29. között Stockholmban rendezték meg. *Yves Franchetnek*, az EUROSTAT főigazgatójának kezdeményezésére ezúttal első alkalommal kaptak meghívást a csatlakozandó országok statisztikai hivatalainak vezetői is. Az értekezleten elhangzott előadások első sorban a statisztikai tevékenység minőségének javítását és az ezzel kapcsolatos feladatokat elemezték.

Az EU-csatlakozás kérdéseivel foglalkozó ülésen három felkért előadás hangzott el. Ezek között szerepelt *dr. Katona Tamásnak*, a Központi Statisztikai Hivatal elnökének A magyar statisztika új feladatai – úton az Európai Unió felé c. tanulmánya.

A Hivatal elnökét *Pál Sándorné*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezető-helyettese kísérte el külföldi útjára.

A XII. Nemzetközi ÁKM-konferenciát 1998. május 18. és 22. között tartották New Yorkban. A Nemzetközi Input–Output Társaság (International Input–Output Association – IIOA) általában háromévente rendez nagyszabású világkonferenciát. Ezúttal a Társaság elnöksége úgy döntött, hogy a jövőben a növekvő érdeklődésnek megfelelően, kétévénként hívnak össze ilyen tanácskozást.

A konferencia ülései egy-egy reprezentatív bevezető előadással kezdődtek. Az első napon ezt *W. Leontief*, e tudományterület Nobel-díjas megalapítója tartotta.

A résztvevők négy párhuzamos szekcióban folytatták munkájukat. A fontosabb témakörök a következők voltak:

- energetika és környezeti modellek,
- regionális ÁKM-ek (például a kelet-ázsiai régió),
- az ÁKM és a nemzeti számlák kapcsolata (például az ESA'95-nek az ÁKM-mel kapcsolatos kérdései).

A konferencián a Központi Statisztikai Hivatal részéről *dr. Forgón Mária* osztályvezető és *dr. Ligeiti Csák* főosztályvezető vett részt. Közösén írt előadásukban a magyar ÁKM-elemzésekről számoltak be.

Regionális konferencia Belfastban. A Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical

Institute – ISI), a Hivatalos Statisztikával Foglalkozók Nemzetközi Szövetsége (International Association for Official Statistics – IAOS), a Regionális és Városstatisztikusok Állandó Bizottsága (SCORUS) és az Ulsteri Egyetem 1998. június 8. és 11. között a városi és regionális statisztika időszerű kérdéseivel foglalkozó konferenciát rendezett az észak-írországi Belfastban.

A regionális és városstatisztika módszertani kérdései között a résztvevők az életminőség mérésével, a statisztikusok képzési lehetőségeivel, a regionális kutatás és a statisztika kapcsolatával, az új regionális egyenlőtlenségekkel, a városi jelzőszámokkal, a piaci környezet változásainak a statisztikára gyakorolt hatásaival és a statisztikai hivatalok tevékenységének jelentőségével foglalkoztak. A konferencián mintegy 30 ország 120 szakembere vett részt. Magyarországot *dr. Hajnal Béla* kandidátus, egyetemi docens, a KSH Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Igazgatóságának igazgatója képviselte.

Emléktábla-avatás. A Janus Pannonius Tudományegyetem Baráti Társasága a XXI. Egyetemi nap 1998 rendezvény záró eseményeként felavatta *Abay (Neubauer) Gyula* akadémikus emléktábláját, aki az m. kir. Erzsébet Tudományegyetem jog- és államtudományi karának professzora, 1946/1947. évi dékánja volt. Az ünnepségen *dr. Vargha Dezsőnek*, a Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület helytörténeti szakosztályvezetőjének köszöntő szavai után *dr. Sipos Béla*, az egyetem rektorhelyettese méltatta a professzor munkásságát. Ezt követően *dr. Tóth József*, az egyetem rektora leplezte le az emléktáblát, majd *dr. Kengyel Miklós* dékán a jog- és államtudományi kar nevében, *Abay Gyula* leánya pedig a család nevében helyezte el a táblán az emlékezés virágait.

Az MTA Statisztikai Bizottsága Nemzetközi Albizottságának 1998. június 3-án tartott ülésén *dr. Ligeiti Csák*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője tartott előadást A nemzetközi összehasonlítások a KSH tájékoztatásában címmel. Referátumában ismertette az összehasonlítható adatbázis megteremtésére tett erőfeszítéseket, foglalkozott a

Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiban közölt forrásanyaggal, mely a hazai és a külföldi adatok összehasonlítását teszi lehetővé. Ezt követően a hazai és a nemzetközi szervezetek által készített összehasonlító elemzéseket tekintette át. Az előadás korreferense *Tűű Lászlóné dr.*, a KSH ny. osztályvezetője volt, aki elsősorban a múltbeli sokoldalú és kétoldalú nemzetközi összehasonlításokat ismertette.

Az előadásokat több hozzászólás és élénk vita követte.

A KSH bemutatkozása a londoni STATEXPON. Az Európai Unióhoz csatlakozni kívánó államok statisztikai szolgálatai közül egyedül a Központi Statisztikai Hivatal vett részt az ezúttal Londonban 1998. június 10. és 12. között rendezett STATEXPON. A szakmai fórumot az EU-tagállamok szakmai szervezete az EUROSTAT támogatásával szervezte azzal a céllal, hogy a nemzeti statisztikai szolgálatok bemutassák szolgáltatásaikat és publikációikat a szakmai érdeklődőknek. Hivatalunk több könyvvel, szóróanyaggal, valamint CD-ROM kiadvánnyal jelent meg a kiállításon, továbbá speciális, a rendezvényt köszöntő Internet-honlap is készült ez alkalomra. Mind a STADAT-rendszer, mind a CD-ROM kiadványok tetszést arattak a szakemberek körében.

Angol nyelvű különszám. A *Statisztikai Szemle* Szerkesztőbizottságának döntése alapján 1998 októberében angol nyelvű különszám jelenik meg, mely a magyar hivatalos statisztika és a statisztikai tudomány legújabb eredményeit reprezentáló tanulmányokat adja közre.

A tartalomról:

Belyó Pál: The hidden economy in Hungary;

Benet Iván: Agricultural policy lessons;

Éltető Ödön – Lakatos Judit – Rédey Mária: State responses to poverty and unemployment in Hungary: Results from a microsimulation experiment concerning child-related benefits;

Faragó Tamás: The past reaching the present (Migration in Hungary during the eighteenth century);

Harcsa István: Social care provided by local governments;

Kozma Ferenc: The problems of the perception of quality signs in macroeconomic processes;

Nyitrai Vera: The role of the satellite accounts in the SNA;

Kiss Tibor – Sipos Béla: REGAL, Expert system for multivariate linear regression analysis;

Szalai Júlia: Public opinion surveys in Hungary, 1980–1997;

Szilágyi György: Statistical approach to core inflation;

Szivós Péter – Tóth István György: Welfare support and poverty in Hungary, 1992–1997;

Tűű Stefánia: Adaptation of EU-harmonized activity and product classifications in Hungary.

STATISZTIKAI IRODALMI FIGYELŐ

KÜLFÖLDI STATISZTIKAI IRODALOM

A STATISZTIKA ÁLTALÁNOS ELMÉLETE ÉS MÓDSZERTANA

STROHM, W.:

AZ EURÓPAI UNIÓ
HIVATALOS KONJUNKTÚRA-STATISZTIKÁJA

(Amtliche Konjunkturstatistik im Europäischen Rahmen.) – *Allgemeines Statistisches Archiv*. 1998. 1. sz. 53–65. p.

A szerző részletesen ismerteti a német Szövetségi Statisztikai Hivatal rövid távú statisztikai (konjunktúra-) jelzőszámait, ezek publikálásának kereteit, és a Hivatal „Konjunktur aktuell” című összefoglaló kiadványát. A nemzeti statisztikai hivatalok bizonyos átmeneti idő után az Európai Unió harmonizált mutatóinak közlésére térnek át, és ez megfelelő fejlesztéseket igényel a német hivatalos konjunktúra-statisztikában is. Az EU keretében létrehozott központi bank például konkrét havi, illetve negyedéves statisztikai mutatókat igényel a tagországoktól, ezen belül a „kereslet”, a „termelés”, a „munkaerőpiac” alakulásáról.

A cikk vázolja az ismertté vált újabb igények kielégítésének három alapfeltételét: 1) hogyan érhető el és milyen adatokkal rendelkeznek az adatgyűjtésben érintett megkérdezettek; 2) hogyan alakulnak a konjunktúra-statisztika jogi és szervezeti keretei; 3) milyen személyi és anyagi erőforrásokat igényel az adatigények rendszeres kielégítése.

A hivatalos statisztika több tényező összehangolásával készülhet fel az új feladatokra, és úgy kell eljárnia, hogy az igényeket

- a hatályos jogszabályok keretei között,
- az adatvédelem és a titoktartás követelményeit érvényesítve,
- a rendelkezésre álló szűkös erőforrásokkal,

– az adatszolgáltatók minimális terhelésével

legyen képes kielégíteni, teljesíteni.

A szerző részletesen kifejti a hivatalos statisztika által szolgáltatott információkkal szemben támasztott általános követelményeket. Ezek szerint az információk legyenek átfogók, de terjedjenek ki a szükséges részletekre is, feleljenek meg a pontosságra és az aktualitásra vonatkozó (egymásnak sok esetben ellentmondó) követelményeknek, és rugalmasan igazodjanak az új követelményekhez. A cikk vizsgálja az adatgyűjtések szervezési kérdéseit, valamint a válaszok minőségét befolyásoló tényezőket. A német tartományok és a szövetségi statisztikai tevékenység sajátos kapcsolata is befolyásolja, hogy a felhasználók igényei miként elégíthetők ki. Végig kell futtatni a vizsgált EU-harmonizálási rendeletet a jogalkotás konkrét (részben tartományi) folyamatain.

A szerző részletesen ismerteti (az 1997. júniusi tervezet alapján) az EU konjunktúra-statisztika rendelet-tervezetének pontjait. A jogszabály meghatározza, hogy milyen gazdasági tevékenységekre (ágazatokra, szakágazatokra) terjed ki az információközlés, mit kell statisztikai egységnek tekinteni (az egész gazdasági szervezetet, annak helyi üzemait, szakosodott egységeit). Az EU rendelete részletesen leírja a megfigyelt termelési, értékesítési, rendelés-beérkezési, munkaügyi és más mutatókört. Az országok adatközlési formájára a rendelet szerint előírható például az eredeti adatok, az indexek, a naptári és a szezonális kiigazítással számított adatok szolgáltatása. A közléseket havi vagy negyedéves gyakorisággal kell teljesíteni, az adott mutatókőre vonatkozó részletezéssel, a megadott EU-statisztikai osztályozásokat követve. Az EU-rendelet megszabja, milyen

Megjegyzés. A *Statisztikai Irodalmi Figyelő* rovatot a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat állítja össze. A rovat minden hónapban *Külföldi Statisztikai Irodalom* fejezetet (külföldi statisztikai és demográfiai könyvek és cikkek ismertetését), páratlan hónapban *Bibliográfiát* (a könyveket az MSZ 3423/2–84, az időszakos kiadványokat az MSZ 3424/2–82 szabvány szerinti feldolgozásban), páros hónapokban *Külföldi folyóiratszemlét* tartalmaz.

határidővel továbbítsák az országok adatait az EUROSTAT-hoz, és külön pont tárgyalja a bizalmas adatkezelést, az adatok (anonim jellegű) továbbításának szabályait. A közölt eredmények pontosságára, az adatok minőségére is tartalmaz előírásokat a rövid távú statisztikai mutatókra vonatkozó EU-jogszabály.

Az EU jogszabály-tervezete (ún. pilot study formájában) lehetőséget ad bizonyos gazdasági ágazatok, illetve kiegészítő mutatók pótlólagos megfigyelésére is, olyan felhasználói igények, amelyekre az EU konjunktúra-statisztika nem terjed ki, azonban csak nemzeti keretekben érvényesíthetők. Ez a tagországokban kötelező belső jogszabállyá váló EU-rendelet hatályba lépése után kétségtelenül igen szűk mozgásteret hagy a nemzeti hivatalos statisztikák számára.

A cikk három megoldási változatra hívja fel a figyelmet:

- az EU rendeletéhez igazodva kötelező adatgyűjtést rendelnek el;
- felhasználnak más statisztikai forrásokból szerzett (másodlagos) adatokat, feltéve, hogy azok pontossága, minősége megfelel az EU-rendelet előírásainak;
- a hiányzó adatokra becsléseket készítenek, feltéve, hogy a megfigyelt változók minőségét ez nem rontja számottevően.

Az EU konjunktúra-statisztikai programja az iparra (A-modul), az építőiparra (B-modul), a kiskereskedelemre (a járművek kereskedelme nélkül, C-modul) és későbbi megvalósítással egyéb szolgáltatásokra (D-modul) vonatkozik. Az első 3 modulba nem tartozó gazdasági ágakra (elsősorban a nagykereskedelem, a közlekedés, a hírközlés, a hitel- és biztosító intézeti tevékenység, az ingatlan- és lakásügyek, az üzleti szolgáltatás, az oktatás, az egészségügy stb. szakágazataira) tanulmányok, kísérleti programok alapján alakítják ki a végleges előírásokat. Az EU-vázolt programja nem terjed ki a mezőgazdaságra, az erdőgazdálkodásra, a halászatra, a közigazgatás, a védelem, a társadalombiztosítás szakágazataira, a háztartásokra, a területen kívüli szervezetekre és testületekre.

Az „Ipar” (A modul) megfigyelése a NACE Rev. 1 tevékenységi osztályozás C, D és E nemzetgazdasági ágaira terjed ki, vagyis a bányászat, a feldolgozóipar, valamint az energia- és vízellátás tevékenységeire. A megfigyelési egység ebben a körben a szakosított egység, azonban meghatározott esetekben (ha elég homogén tevékenységű) a gazdasági szervezet egésze is megfigyelhető.

Az adatközlésnél a termelői árindexek eredeti értékét továbbítják, a többi mutatót a szezonális változásoktól megtisztítva, a termelési mutatókat mun-

kanapok szerint is kiigazítva adják meg. A rendeletben nem írnak elő egy meghatározott eljárást az idősorok elemzésére.

A rendelettervezet átadási határidőket a következőképpen szabályozza. Eszerint a tárgyidőszakot követő hetekben az árindexekre 5, a termelésre 6,5, az új rendelésre 7, az értékesítésre 8, a munkaügyi adatokra 8,5 hét az előírás.

A szerző felsorolja az önkéntes kísérleti programok tárgyköreit, ide tartoznak például a következő rövid távú iparstatisztikai mutatók:

- az exportértékesítés és az új exportrendelések (az EU keretein belül és azon kívül);
- a gazdasági szervezetek alapítására, megszűnésére vonatkozó rövid távú adatok;
- a munkaügyi adatok havi gyakoriságú átadása;
- a rendelések állománya;
- a készletek állománya;
- a tárgyieszköz-felhalmozás (beruházás) rövid távú információi.

A B-modulba tartoznak az építőipari tevékenységek, amelyek statisztikai egysége (az iparstatisztikával egyezően) a szakosított egység. Az A-modulban felsorolt mutatók közül nem kell megadni az „értékesítést” de azokon túlmenően két adatot kell közölni, ezek

- az építési költségek (ezen belül az anyag- és munkaköltségek),
- a kiadott építési engedélyek (ezen belül a lakások száma és hasznos területe, négyzetméterben).

A C-modulba tartoznak a kiskereskedelmi tevékenységek, a gépjárművek, motorkerékpárok kereskedelme (NACE Rev. 1 osztályozás 52.1 – 52.6) alágazatok nélkül. A statisztikai egység (az előbbi két modultól eltérően) a gazdasági szervezet. Havonta kell közölni az értékesítést, valamint a kiskereskedelmi árindexet, és negyedévente a foglalkoztatottak számát. Az értékesítés és a foglalkoztatottak száma eredeti adatain túlmenően a szezonális változásoktól megtisztított mutatókat, az értékesítésre pedig a munkanapok szerint kiigazított adatokat is meg kell adni. A rendeletben nem írnak elő egy meghatározott eljárást az idősorok elemzésére. Ebben a nemzetgazdasági ágban is meghatározták az önkéntes kísérleti programok (pilot study) mutatóit.

A cikk ismerteti a D-modullal kapcsolatos előkészítő vizsgálatokat, amelyek alapján 2002-ig meghatározhatóvá válik, hogy a többi szolgáltatás (a tevékenységi osztályozás G-K, valamint O nemzetgazdasági ágaiból) milyen körben vonható be az EU akkor már megvalósult konjunktúra-statisztikájába. A tervek szerint a harmonizált megfigyelés a gazdasági szervezetek értékesítésére, valamint foglalkoz-

tatottjaik számára vonatkozna. A hivatalos statisztika eredményeit negyedévente, indexek formájában adják át, egyrészt az eredeti, másrészt a szezonális változásoktól megtisztított (a munkanap szerinti kiigazított munkaügyi) adatokkal.

A cikk bemutatja a konjunktúra-statisztika egyéb jogszabályait is, amelyek az EU rendelettervezetét meghaladó feladatokat adnak a tagországok statisztikai hivatalainak. Felvázolja az EU nemzeti számláiban (ESA 1995) előírt, a vizsgált kérdéskörhöz kapcsolódó adatigényeket, továbbá a külkereskedelmi áruforgalom statisztikájára vonatkozó (EEC 3330/91 és EC 1182/95 számú) rendeletek hatását a rövid távú statisztikai mutatókra.

A német Szövetségi Statisztikai Hivatalban felmérték a felkészüléshez szükséges átmeneti időszak feladatait. Mivel az eddigi német rövid távú statisztikai mutatók köre megfelel a rendelettervezetben meghatározott adatigények összetételének, a nehézségek inkább csak abból adódnak, hogy a nemzeti számlákban a koncepciót érintő újításokat, bővítéseket érvényesítették, továbbá nőttek a minőségi követelmények.

A német iparstatisztika eddigi „ipartelepi” megfigyelési egységei helyett a „szakosodott egységek” adatgyűjtésére kell áttérni, és ez az adatszolgáltatók

körét bizonyos mértékben megnövelheti. Számolnak az iparon kívüli gazdasági szervezetek ipari tevékenységet folytató szakosodott egységeinek belépésével is. Hátrányosnak tartják, hogy az éves iparstatisztikai megfigyelés gazdasági szervezetenként gyűjtött adataival nehezebb lesz összehasonlítani a szakosodott egységek szerinti eredményeket. Eddig a 20 vagy több főt foglalkoztató statisztikai egységek adatait gyűjtötték, az új előírások elvileg a teljes körre (az összes egységre) kiterjedő mutatókat igényelnek. Külön említi a tanulmány az „építőipar” (B-modul) és az „egyéb szolgáltatások” (C-modul) rövid távú mutatói új megfigyelésének módszertani problémáit.

A szerző – a nemzeti számlákkal foglalkozó statisztikusként – pozitív hatásúnak minősíti azt a rendszerszemléletet, ahogy a rendelettervezet egységesíti az EU tagországainak korábbi és a jövőben készítenő konjunktúra-statisztikáit, azok kiegészítéseit is igényelve. Egységessé válik például a „statisztikai egység”, a tevékenységi osztályozás (a NACE Rev. 1), a termékosztályozás és a statisztikai regiszter (ez utóbbi az EU Tanács 2186/93 sz., 1993. VII. 22-i rendelete szerint).

(Ism.: *Nádudvari Zoltán*)

GAZDASÁGSTATISZTIKA

ARVEMO-NOTSTRAND, K. – OLLSON, A. K.:

BELÉPÉS A MUNKAERŐPIACRA

(Transition to the labour market. – Immigration and working life.) – *Statistical Journal of the United Nations ECE*. 1997. 3. sz. 305–320. p.

Svédország 25–64 év közötti lakosságának 15 százaléka külföldön született. Iskolázottsági szintjüket a Svédországban születettekével összehasonlítva a különbség elenyésző, mivel az előbbi csoportba tartozók 22 százaléka, az utóbbiak 26 százaléka rendelkezett magasabb iskolai végzettséggel 1995-ben, míg az egyetemet végzettek aránya mindkét esetben 12 százalék volt. Nemek szerint a különbség már lényegesen nagyobb, az első generációs bevándorlók közül a nők jóval nagyobb arányának van csak alapfokú végzettsége, mint a svéd születésűeknek. A végzettség szerinti megoszlás erősen függ a származási országtól. Az Oroszországból, Kínából, az Egyesült Államokból és Egyiptomból érkezettek közül lényegesen többen rendelkeznek diplomával, mint például a Libanonból, Vietnamból, Törökországból, vagy Jugoszláviából származók. Az 1990-

es évek elején – döntően a különböző helyi háborúk és politikai okok miatt – Svédországba menekültek esetében a diplomások aránya magasabb volt, mint a Svédországban születettekének. A hasonló iskolázottsági szint ellenére a bevándorlókra jellemző foglalkoztatottsági szint csak 50 százalékos volt, szemben a Svédországban születettek 78 százalékos arányával.

Az iskolai végzettség és az aktivitás e szembe-tűnő különbségének jobb megértése érdekében a Svéd Statisztikai Hivatal elvégezte a kötelező oktatásból 1988-ban kiléptek longitudinális vizsgálatát. A kérdőíves kikérdezésre 1992-ben és 1995-ben került sor. Az elemzés emellett felhasználta az oktatási regiszter adatait is. A longitudinális vizsgálat a külföldi háttérű diákok teljes sokaságát átfogta, míg a svéd születésűek közül reprezentatív mintát vettek. A kérdések az aktivitásra irányultak (státus, foglalkozás, munkáltató adatai stb.) és minden 6. hónap jellemzőit feljegyezték.

Az oktatási regiszter többek között információkat tartalmazott arra vonatkozóan, hogy a szülők melyik országból érkeztek és megadták a lakcímet is. 1988-ban külföldi származású diák 7080 volt az ak-

kor végzett 110 ezerből. A vizsgálat során két csoportra osztották őket: a Svédországban, de bevándorló szülőktől és a külföldi országokban születettek. Azok között, akik még az iskolaköteles kor elérése előtt érkeztek Svédországba, a legnépesebb csoportot (29%) a skandináv országokban, ezen belül is a Finnországban születettek alkották, míg az idősebb korban bevándoroltak között az Ázsiából érkezők voltak többségben.

A vizsgálat szerint a bevándorlók gyermekei kisebb arányban tanultak tovább középfokon és még kisebb arányban fejezték be ott sikeresen tanulmányukat, mint a svéd születésűek (az előbbi csoportra 96, illetve 83, az utóbbi csoportra 99, illetve 90 százalék a jellemző mutató). 7 év múlva a kötelező iskoláit 1988-ban befejező bevándorlók 37 százalékának még mindig ez volt a legmagasabb iskolai végzettsége, szemben a második generációsokra jellemző 23 százalékkal és a svédnek 16 százalékos arányával.

A kötelező iskolákat befejező bevándorló fiatalok 7 év múlva a svéd születésűekkel azonos arányban voltak jelen a munkaerőpiacon, de kevesebben rendelkeztek közülük munkahellyel. Különösen a csak alacsony végzettséggel rendelkezők tudtak nehezen beilleszkedni, 36 százalékuk volt 1995-ben foglalkoztatott és 30 százalék munkanélküli. A továbbtanulók 49 százaléka egyetemi tanulmányokat folytatott, így alacsony arányban voltak jelen a munkaerőpiacon. A szakképzésben részt vettek 78 százaléka belépett a munkaerőpiacra, ezen belül 51 százalék mint foglalkoztatott, ami a legnagyobb arányt jelentette az iskolai végzettség szintje szerinti csoportokon belül. Kiugróan nagy arányban, 59 százalékban váltak foglalkoztatottá az egészségügyi szakirányú oktatásban részt vettek.

Sajnos ma már egy fiatalnak sem vezet egyenes út az iskolapadtól a munka világába. Az 1990-es évek válsága az ifjúsági munkanélküliség megjelenését hozta magával. Az 1988-ban végzett bevándorló fiatalok munkanélküliségi rátája 7 évvel később 19, a többieké 13 százalék volt. A munkanélküliségi ráta fordított arányban állt az iskolázottsági szinttel, valamint a Svédországban töltött évek számával. Azok esetében, akik 11–15 éves korban érkeztek az országba, a vizsgálat magasabb munkanélküliségi rátát állapított meg, mint összességében a csak alsó középfokú iskolai végzettséggel rendelkezőknél. Az 1995-ben éppen tanulók 50 százaléka már volt korábban munkanélküli, s különösen azok esetében volt kiugró ez az arány, kik az építészethez kapcsolódó tanulmányokat folytattak. A svéd és a bevándorló fiatalok között nem volt különbség abban a tekintetben, hogy hányszor váltak munkanélkülivé, az utóbbiak esetében azonban a munkanélküliség átlagos időtartama hosszabb volt.

1995-ben az alapfokú iskoláit 1998-ban befejezett bevándorló fiatalok mindössze 50 százaléka látott esélyt arra, hogy valamikor állandó munkához jut, szemben az átlagos 60 százalékkal.

A képzettség és a betöltött állás összefüggésére irányuló kérdésre legalább középfokú szakirányú végzettséggel rendelkező fiataloknak kellett válaszolniuk. A bevándorlók esetében a megfelelés ritkább volt, mint a svéd születésűeknél, s a két szélsőséget itt is az egészségügyi és szociális szakmák és az építőipariak jelentették, mivel a közzszféra lépülése kevésbé volt jellemző az 1990-es évekre, mint a magánszektor recessziója. Így az előbbi típusú szakképzést választó foglalkoztatottak esetében a megfelelés 80, az utóbbiaknál viszont csak 43 százalék volt. A nem svéd háttérű építőipari végzettségű fiatalok különösen kis arányban dolgoztak ennek megfelelő munkaterületen, visszaesés esetén ugyanis (ami itt különösen jellemző) először ők esnek áldozatul a létszámleépítésnek.

A bevándorlók csoportjából arányaiban jóval többen vélték úgy, hogy képzettségük magasabb, mint amit a betöltött munkakör megkíván. Ugyanakkor a különbség származási háttér szerint kisebb, mint a nemek szerinti.

(Ism.: *Lakatos Judit*)

BARTUNEK, E.:

A MUNKAERŐFELVÉTEL MUNKANÉLKÜLISÉGGEL KAPCSOLATOS ADATAI

(Daten der Arbeitskräfteerhebung zur Arbeitslosigkeit.) – *Statistische Nachrichten*. 1998. 3. sz. 192–200. p.

A munkanélküliség az EU évenkénti munkaerő-felmérésének egyik központi témája. E felmérés Ausztriára vonatkozó 1997. évi eredményei már rendelkezésre állnak, tehát mód nyílik arra, hogy ezen éven belül bármely időszak adatait az előző év megfelelő időszakával összehasonlítsák. A szerző tanulmányában az 1997 márciusi adatokat veti egybe az egy évvel korábbi információkkal. A felmérés egyöntetűen a „labour force” koncepciót alkalmazza, vagyis azokat minősíti munkanélkülinek, akik állást keresnek, és annak elfoglalására legfeljebb két héten belül rendelkezésre állnak.

Ez a meghatározás tartalmilag és nagyságrendileg is lényegesen eltér az Osztrák Munkaerő-piaci Szolgálat (AMS) nyilvántartásában szereplő munkanélküliek állományától, az eltérés a munkanélküliségi rátában is kifejezésre jut.

A munkaerő-felmérés 1997 március havi adatai az egy évvel korábbi helyzethez képest a munkanélküliek számának némi mérséklődését (201,7 ezer főről, 192,9 ezer főre) mutatják. Külön említést érdemel, hogy e csökkenés kizárólag a férfiakat érintette, míg a női munkanélküliség változatlan maradt. A férfiak körén belül is főleg a középső korosztály (a 30–49 év közöttiek) munkanélkülisége enyhült.

Kedvezőtlen jelenség viszont, hogy a tartós munkanélküliség növekedett. A huzamosabb idő óta munkanélküli személyek aránya egy év alatt mindkét nem vonatkozásában nagyobb lett.

A lakossági felméréshez viszonyítva az AMS rendszerében regisztrált munkanélküliek többlete mind 1996-ban, mind pedig 1997-ben 70-80 ezer főt tett ki. E jelentős létszámtöbbletet az magyarázza, hogy a regisztráció alapját nem a lakosság kikérdezése, hanem a Munkaerő-piaci Szolgálat irodáiban állást keresőként megjelenőkről rendelkezésre álló információk alkotják, amelyek nem veszik figyelembe a lakossági felvételnél alkalmazott kritériumok rendszerét.

Amennyiben a „labour force” definícióval szemben a hagyományos szemléletet vesszük alapul, amelynek értelmében az adott személy alapvető státusa az irányadó, a regisztrációhoz képest kimutatható differencia minimálisra csökken. A hagyományos felfogás szerint ugyanis a munkanélküli státust nem módosította a jelentéktelen, heti néhány órára kiterjedő munkavégzés. Ezért a munkanélküliek hagyományos száma 1997-ben csak 8 ezer fővel volt alacsonyabb az AMS regisztrációban szereplő létszámnál.

A regisztrációban szereplő létszám változása tehát bizonyos mértékig a hagyományos értelmezés szerinti munkanélküliek számszerű alakulásával is azonos tendenciát követ.

Tény, hogy a hagyományos értelemben vett munkanélküliek állománya a jelzett időszakban szintén visszaesett (279 ezerről 262 ezerre). A csökkenés itt is a férfiaknál következett be, de a munkanélküli férfiak száma 1997-ben is jóval magasabb volt, mint a nőké.

Fel kell hívni a figyelmet a regisztráció és általában a lakossági felvételek között fellelhető sajátos különbségekre, amelyek leginkább a fiatalok és a huzamosabb idő óta munka nélkül lévő személyek esetében ölthetnek nagyobb méreteket. A pályakezdő munkanélküliek ugyanis eleinte gyakran nem regisztráltatják magukat, azok az állást keresők pedig, akiket a közvetítő szervezetek hosszabb ideig nem tudnak elhelyezni, végül feladják a reményt, hogy a közvetítő hálózat segítségével álláshoz juthatnak, és ily módon kikerülnek a nyilvántartásból.

A munkanélküliek iskolázottság és korábbi foglalkozás szerinti összetételéről általában a lakossági felvételek adhatnak képet.

Az iskolázottságot illetően megállapítható, hogy a legkedvezőtlenebb helyzetben a csak kötelező (alapfokú) iskolai végzettséggel, valamint a szakmunkás-képzettséggel rendelkezők vannak. A férfiak között azonban 1997-ben – az előző évhez képest – némileg javultak az alacsonyabban képzetek elhelyezkedési esélyei. A nők munkanélkülisége iskolázottsági szint szempontjából hátrányosabb volt a férfiakénál, mert viszonylag sok középfokú és felsőfokú végzettségű nő sem kapott munkát, és náluk az 1997. évi eredmények sem jeleztek érdemi javulást.

A korábbi foglalkozás szerinti struktúra részben alátámasztja az alacsonyan iskolázott, illetve képzetlen munkaerő elönytelen helyzetét. Különösen sokan veszítették el állásukat az alacsonyan kvalifikált építőipari tevékenységeket végzők közül. Az irodai, ügyviteli dolgozók (főleg a nők) csoportjában szintén számottevő a munkanélküliség. A kereskedelem és a vendéglátóipar területén állásukat veszítők nagy része is a nők közül került ki.

A munkanélküli férfiak többsége – a lakossági felvétel 1996. évi és 1997. évi adatai szerint egyaránt – csak teljesidejű állást fogadna el. Ezzel szemben a nőknek kisebb része ragaszkodik ahhoz, hogy teljes munkaidőben dolgozzon, többségük részidejű tevékenységet is hajlandó elvállalni vagy kizárólag részidejű munkavégzést vállalna. Mind a férfiak, mind a nők általában alkalmazottként helyezkednének el, és csak igen kevesen gondolnak önálló tevékenységre.

A munkaerő-felmérés alapján számított munkanélküliségi ráta egy év alatt 5,3-ről 5,1 százalékra csökkent, ami összhangban áll a munkanélküliek számának alakulásával. Nemenkénti részletezésben a férfiak munkanélküliségi rátájának csökkenésével (5,3-ről 4,9 százalékra) szemben a nők rátája (5,2%) változatlan maradt.

A regisztráció (AMS) a vizsgált időszakra vonatkozóan hasonló tendenciát jelez, mint a lakossági felmérés, vagyis a férfiaknál a munkanélküliség csökkenésére, a nőknél pedig változatlan szintjére utal. A regisztráció alapján 1997 márciusára megállapított munkanélküliségi mutató (7,7%) azonban lényegesen meghaladta a lakossági felmérésből adódó 5,1 százalékos értéket. A különbség a regisztrált munkanélküliek magasabb állománya mellett arra is visszavezethető, hogy a mutató alapját képező gazdaságilag aktív népesség kiszámításánál nem vették figyelembe az önállókat és segítő családtagjaikat. Az említett hiányosság kiküszöbölése esetén a regisztrált munkanélküliek aránya 6,5 százalékra módosul.

A fennmaradó differencia (1,4%) részben módszertani jellegű, részben különböző előjelű tételekből tevődik össze: az egyik oldalon a regisztrációban szerepelnek olyan személyek, akik a munkaerő-felmérés kritériumai szerint nem tekinthetők munkanélkülinek (valójában nem keresnek aktívan munkát, vagy nem állnak időben rendelkezésre a felajánlott állás elfoglalására); a másik oldalon viszont a nyilvántartásból kimaradtak ténylegesen munkát kereső, munkanélkülinek minősülő személyek.

A szerző végül megállapítja, hogy a regisztráció és a lakossági felvétel alapján különböző munkanélküliségi ráták kimutatására nyílik lehetőség, fontos azonban, hogy a differenciák lényegében értelmezhetőek legyenek, figyelembe véve a definíciók, az adatforrások, a módszertani eljárások közötti eltéréseket.

(Ism.: *Fóti János*)

CONOLLY, S.:

AZ ELHELYEZKEDÉS ESÉLYÉTŐL FÜGGŐ
NŐI MUNKAERŐ-KÍNÁLAT MODELLJE.

(A model of female labour supply in which supply is dependent upon the chances of finding a job.) – *Applied Economics*. 1997. 10. sz. 1379–1386. p.

A szerző a munkaerő-kínálat neoklasszikus modelljén túllépve olyan modellt dolgozott ki, mely a munkaerő iránti kereslet alakulását is figyelembe veszi az 1980-as évek női munkaerő-kínálatára vonatkozóan. Alapfeltevése, hogy noha az egyén aktívan keres munkát és képes is munkát vállalni, alapvetően a munkahelytalálás esélye határozza meg a munkába állást. A körülmények hatására a munkavállalók legtöbbször több vagy kevesebb munkaórát dolgoznak az általuk ideálisnak tartottnál.

A nyolcvanas évek eleje a növekvő mértékű munkanélküliség időszaka; a szerző és munkatársai a jelenleg nem dolgozó, de munkát vállalni szándékozó nők elhelyezkedésének valószínűségét vizsgálják, a női munkaerő-kínálat rugalmasságát elemezve. Feltevésük szerint a női munkavállalásra számos külső tényező hat, főleg a férj vagy partner esetleges munkanélkülisége. A férj munkanélkülisége a női munkavállalási készsége mérséklően hat, ezt más vizsgálatok is kimutatták. Ennek két magyarázata lehet, egyrészt a pénzügyi ellenérdekeltség (abban az esetben, ha a feleség munkát vállal, a munkanélküli ellátások, családi támogatások csökkennek), másrészt az endogén okok (a munkanélküli férj feleségének is olyan jellemzői lehetnek, melyek miatt kevésbé valószínű, hogy munkát találjon). Ez utóbbi tényező olyan jelentősnek bizonyult, hogy a pénz-

ügyi korlát hatásától függetlenül vizsgálták az ismeretetésre kerülő modellben.

A kutatás a National Child Development Survey adatait használta fel, amely az 1958-ban született férfiak és nők részletes élettörténet-adatait tartalmazó, ötévente végrehajtott felmérések alapján kialakított adatállomány.

A modell az 1958-ban született nők közül azokat vizsgálta, akik 16 éves korukban befejezték tanulmányaikat. A megfigyelt személyek száma 3475 volt. Ezek 55 százaléka elhelyezkedett, 37 százaléka munkaerőpiacon kívül maradt, 8 százaléka munkanélküli. Ez utóbbi csoport 85 százaléka aktívan keres munkát, 15 százaléka nem, azaz ún. „discouraged worker”. A munkaerőpiacon kívülieknek, akik jelenleg a háztartásban dolgoznak és másokat látnak el, 66 százaléka a következő 2-5 éven belül szándékozik munkát vállalni.

A nők munkaerő-piaci részvételét elsősorban az elérhető jövedelem, illetve a férj vagy partner jövedelme, a családi kötelezettségek (gondozásra szoruló családtagok), valamint a háztartás pénzügyi terhei, kötelezettségei (kölcstörlesztés, jelzálog) befolyásolják. Ezeknek a tényezőknek, valamint a házastárs munkanélküliségének a munkaerő-piaci részvételre gyakorolt hatását vizsgálja a szerző egy elméleti és egy empirikus modell feállításával. A modellben a felhasznált változóknak az elérhető keresetre és a munkahelytalálás valószínűségére gyakorolt hatását elemezték. Először a rendelkezésre álló adatok alapján az egyéni jellemzők és az elhelyezkedési valószínűség közötti kapcsolat erősségét vizsgálták a Heckman-féle mintaválasztási technika alkalmazásával, majd az elérhető kereset és az egyéni faktorok kapcsolatának erősségét elemezték. A munkaerő-kínálat mérésére a modell két változatát is használták. Egyik az elméleti modell neoklasszikus változata a munkaerő-piaci korlátok nélküli modell, amelyben a munkaerő-piaci részvétel csak a részvételi hajlandóságon múlik, a másik a korlátokat is figyelembe veszi, ahol a munkavállalást az elhelyezkedési lehetőségek határozzák meg.

A felvétel eredményei igen tanulságosak. A munkahely-változtatás gyakorisága pozitív hatással van az elhelyezkedési esélyekre. Az, aki előzőleg három vagy több munkahellyel rendelkezett, könnyebben talál munkát. A munkanélküliként töltött idő – hosszával arányosan – negatív hatású, épp úgy, mint a betegség vagy családalapítás miatti otthonmaradás, illetve ennek hossza. Az egyedül élő, vagy elvált nők elhelyezkedési valószínűsége nagyobb, illetve ez inkább pozitív hatású. A gyermekek száma szintén erősen negatív hatású, ez a megfigyelt változó koefficiens-értékeiben egyértelműen kifejeződik.

Az elérhető (várható) keresetet számos változó befolyásolhatja a modell készítői szerint. Az iskolai eredmények hatása (a 7, 11 és 16 éves kori képességfelmérő tesztekre kapott magas osztályzatok) egyértelmű összefüggést mutatnak a későbbi kereseti színvonallal (kivéve a 16 éves korukban jó matematikai osztályzatot kapott nők esetét; az ő későbbi keresetük alacsonyabb). Ez a szerző véleménye szerint azzal van összefüggésben, hogy a nők általában azokon a területeken helyezkednek el, ahol a matematika képzésére kevesebb szükség van, mint verbális készségekre. Sőt, meglepő módon az iskolai végzettség vagy az iskolatípus sem gyakorol kimutatható hatást az elérhető keresetre ebben a csoportban. A másik meglepő következtetés az, hogy a különféle szakmai képzettségek, a magasabb szintű nővérképző, kereskedelmi iskolai tanfolyamok elvégzése, egyéb tréningeken való részvétel csökkenti a kereseteket. A családi háttér is jelentős hatást gyakorol a későbbi keresetekre, a magasabb társadalmi osztályba tartozó anya leánya általában jobban keres, mint azok, akiknek az anyja alacsonyabb kategóriába tartozott. A gyakori munkahely-változtatás, mint azt az előzőkben említettük, jó hatással volt az elhelyezkedési esélyre, ugyanakkor az elérhető keresetet negatívan befolyásolja. Az elvált vagy gyermekes nők jobban keresnek, igaz viszont, hogy kisebb a valószínűsége, hogy alkalmazásban állnak.

A környezeti tényezőket a helyi munkakínálatot és a képzettséget, valamint a családi háttérrel is figyelembe vevő modell alapján az a következtetés vonható le, hogy a szülői háttér, pontosabban az anya foglalkozása és társadalmi státusa döntő hatással van a női munkaerő elhelyezkedési lehetőségeire, a helyi munkakínálat viszont még ennél is nagyobb hatású, tehát a kínálati oldal tanulmányozása mindenképpen szükséges. A foglalkoztatás szerkezeti modellje az említett tényezőknél kívül még a partner vagy férj munkaerő-piaci státusát és keresetét is figyelembe veszi. A tisztán kínálati tényezők vizsgálatán alapuló ún. korlátozások nélküli vagy neoklasszikus modell és a helyi munkaerő-kereslet hatását is figyelembe vevő (korlátos) modell az elhelyezkedési valószínűsége ugyanazt az eredményt adta. Az elérhető potenciális kereset mindkét modellben igen erős pozitív hatású. A már meglévő pénzügyi kötelezettségek (kölcsöntörlesztés stb.) hatása is erősen pozitív a nők elhelyezkedésére, s e hatás erőssége a pénzügyi terhek nagyságával arányosan nő mindkét modell szerint, de a korlátok nélküliben jobban. Megállapítható tehát, hogy a nőket a munkavállalásra legerősebben a pénzügyi nehézségek motiválják, de az elhelyezkedési esélyre a munkahelyi tapasztalatok még nagyobb pozitív hatással vannak. Az a feltevés, hogy a

férfiak munkanélkülisége negatívan hat a női munkavállalásra, nem igazolódott be, illetve az anyagi lehetőségek hiányán keresztül erős pozitív ösztönzést jelent és ez az elhelyezkedési valószínűséget tanulmányozva számszerűen is bizonyítható. Ugyanakkor csekély az ún. endogén faktorok (családi háttér, iskolázottság és személyes képességek) hatása az egyén munkavállalására.

(Ism.: Szabó Zsuzsanna)

LABROUSSE, A.:

A KÁBITÓSZEREK VILÁGPIACA

(Le marché mondial des drogues.) – *Futuribles*. 1997. 222. sz. 23–40. p.

A tanulmány szerzője az illegális kábítószer-kereskedelem világpiacán zajló legfontosabb folyamatokat elemzi. Fő megállapítása, hogy az 1980-as évek óta kifejtett jelentős nemzetközi kábítószer-ellenes erőfeszítések ellenére a helyzet egyre aggasztóbbá válik. Nem csupán arról van szó, hogy a főbb kábítószerfajták előállított mennyisége évről évre nő, hanem a nyersanyagul szolgáló növények termesztése egyre terjed az olyan országokban és régiókban, ahol ez korábban ismeretlen volt. A gazdasági folyamatok világméretűvé válása és a gazdaság szerkezet-átalakítását célzó programok is elősegítik ezt a folyamatot. Ugyanakkor az újabb, szintetikus kábítószerpiaca nem helyettesíti, hanem kiegészíti a kokain és heroin fogyasztását, amikor a népesség egyre újabb rétegeibe tud behatolni. A fejlődő világ országaiban is a kábítószer-fogyasztás rohamos növekedése tapasztalható, holott mostanáig ez a kemény drogok drágasága miatt lehetetlennek tűnt. A termelés és a piac növekedése és sokoldalúbbá válása a kábítószerhez kötődő bünszervezetek differenciálódását is maga után vonta. Az 1990-es évtized közepe egyfelől a nagy maffiák háttérbe húzódását, másfelől azonban a kis és közepes „vállalatok” sokszorozódását hozta e piacokon. Ez részben a bűnüldözés bizonyos sikereinek következménye, részben a világ számos régiójában tapasztalható alkalmazkodási készség megnyilvánulása, ugyanis a hidegháború megszűntével a helyi konfliktusok résztvevőinek új finanszírozási forrást kell találniuk.

A kokain termelése terén egyelőre fennálló latin-amerikai monopólium előreláthatólag már nem sokáig fog érvényesülni. Bár ez a szubkontinens a kábítószerpiaca ellen hadat viselő Egyesült Államok geostratégiai érdekelttségi szférájához tartozik, a kokainszármazékok termelése az utóbbi évtized során

megduplázódott. A titkos kokaültetvények területe Bolíviában csökken ugyan, Peruban pedig nagyjából azonos maradt, Kolumbiában viszont az utóbbi években a korábbinak két és félszeresére nőtt. Ugyanakkor kokacserje-telepítéseket fedeztek fel Venezuelában, Panamában és Guayanában is. Miközben az Egyesült Államok komoly erőfeszítéseket tesz a latin-amerikai kokaintermelés korlátozására, a világ más régiói készek a váltóbot átvételére: a Nemzetközi Kábítószerellenőrző Szervezet 1995. évi jelentése például kísérleti kokatelepítésekről ad számot Afrika több országából (Nigéria, Elefántcsontpart, Kenya), illetve Grúziából. A latin-amerikai kokain a termelő országokból a régió számos más államán (például Mexikón vagy Brazilián) keresztül tranzit útvonalakon jut el az észak-amerikai és európai piacokra.

Ami a heroint, az európai toxikománia fő tényezőjét és az amerikai kábítószer-fogyasztás egyre jelentősebb tényezőjét illeti, legfőbb termelői olyan régiók (az ún. Aranyháromszög és Aranyföld országai: Burma, Laosz és Thaiföld, illetve Afganisztán és Pakisztán), amelyeket vagy súlyos helyi konfliktusok, vagy a világpiaci körülményeknek megfelelő gazdasági struktúraváltás problémái jellemeznek. A legnagyobb termelő továbbra is Burma évi 2500 tonna ópium előállításával, és ez a helyzet aligha fog megváltozni az évezred hátralévő részében. Ebből az országból származik például az észak-amerikai heroinfogyasztás alapanyagának mintegy 70 százaléka. Az európai piacra a felsorolt országokon kívül egyre jelentősebb mennyiségek kerülnek Vietnamból, mégpedig kambodzsai közvetítés útján. Információk vannak arról, hogy növekszik a termelés Kínában is, elsősorban a robbanásszerűen fokozódó helyi fogyasztási igény kielégítésére. A kínai hatóságok 350 ezer toxikománról tesznek említést, ám számuk már túllépte az egymillió küszöböt. E „nagy ugrás” a tömeges kábítószer-fogyasztás terén várhatóan a jövő évszázad egyik meghatározó jelensége lesz. Az európai heroinpiac mintegy háromnegyedének ellátását biztosító Aranyföld országaiiban ugyancsak nyugtalanító a helyzet. Afganisztánban az ópiumtermelés a nyolcvanas évek közepe óta az akkori évenkénti alig ezer tonnáról közel háromezer tonnára nőtt. Ráadásul ez az ország a Szovjetunió összeomlását is megsínylő közép-ázsiai köztársaságok (Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizisztán, Tadzsisztán) egyik modellje, és így ez utóbbiak is egyre többet szállítanak a hagyományos fogyasztás kielégítése mellett a nemzetközi piacra. Hasonlóképpen megsokszorozódott az ópium előállítása Ukrajnában is, és egyes értékelések szerint a FÁK a jövő évszázadra utolérheti az Aranyháromszög és

Aranyföld termelésének összesített mennyiségét. Új régiók is jelentős szerepre tesznek szert a nyersanyagul szolgáló mák termesztésében: több, mint 20 ezer hektár Kolumbiában, kísérleti telepítések Nigériában, Beninben, Togóban és Csádban.

A földrajzi terjedés mind a mák, mind a koka esetében olyan tényezőknél (is) következménye, mint az instabilitás, a konfliktusok, a mezőgazdaság válsága és a tömeges elnyomódás, amelyek a gazdasági szerkezetváltás káros mellékhatásaként kedvező környezetet teremtenek a kábítószer alapanyagául szolgáló növények termesztésének világméretű expanziójához. Ráadásul a harmadik ilyen növény, a cannabis minden földrészen megterem, így termelését inkább a társadalmi-gazdasági környezet befolyásolja, semmint a klimatikus viszonyok vagy a talajok geomorfológiai adottságai. Ennek megfelelően több, mint 120 országban megtalálható. A marihuána első számú termelője a Dél-afrikai Köztársaság, de a mintegy 120 ezer tonnányi termék túlnyomó része a belső piacon kerül felhasználásra, a rendőrségi becslések szerint 5 milliárd dollár értékben. A második hely az Egyesült Államoké vagy Mexikóé, ami az előbbi esetében például annyit jelent, hogy a cannabis értékben a legjelentősebb „ágazat” a növénytermesztésben, messze megelőzve a kukoricát és a szóját. Az Egyesült Államok szükségleteit ezen kívül kolumbiai, különféle karibi és délkelet-ázsiai eredetű szállítások elégítik ki. Az Európában fogyasztott marihuána Kolumbiából, Indiából és több afrikai országból (Nigéria, Ghana, Gambia stb.) származik, de Hollandiában mintegy 50 ezren foglalkoznak – elsősorban otthoni – termesztéssel, ellátva így a belföldi kereslet 60 százalékát. Az öreg kontinens piacán azonban a cannabis gyantája a legkelendőbb. A világon lefoglalt hasis 35 százaléka, az Európában elfogott ilyen szállítmányok 70 százaléka Marokkóból származott 1995-ben. Az eddig vázolt képet azonban itt is megváltoztathatják a szocialista világrendszer felbomlásának következményei. A FÁK országaiban található 1 millió hektárnyi vadkender teljes kihasználása még nem tapasztalható, bár a kazah, kirgiz, ukrán, belorusz és azerbajdzsáni szállítmányok már megjelentek a nemzetközi piacon. Előreláthatólag ez a szinte korlátlan exportpotenciál ugyancsak a jövő évezred kezdetének egyik jelentős kihívása lesz a Nyugat számára.

A kábítószer-termelés nagyléptékű növekedésének egy általánosabb oka a privatizáció és a gazdasági nyitással járó globalizáció folyamataiban keresendő, amelyek csak felgyorsultak a Szovjetunió és a szocialista világ összeomlásával. A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap a fejlődő és a volt szocialista országoknak gazdasági szerkezetváltást írt elő. Ez,

egyebek mellett, az állami kiadások (például a szociális juttatások, az államigazgatási költségek) drasztikus csökkentését, a belső piacoknak a vámhatárok felszámolásával a külföldi konkurencia számára történő megnyitását, a privatizációs politika beindítását jelentette. A gazdasági struktúra változása a mezőgazdaságban káros átrendeződéseket is eredményezett: míg például a kávé, a kakaó, a gyapot és a mogyoró világpiaci ára az utóbbi évtizedben a mélybe zuhant, a déli országoknak nincs módjuk vámkorlátozásokkal védeni mezőgazdaságukat az agráripari termékek és élelmiszerek beözönlésével szemben. Peruban a vietnami rizs vagy a brazil kukorica sokkal olcsóbb, mint a belföldön termelt. Nem csoda tehát, hogy a parasztok felhagynak a veszteséges termeléssel, és átállnak a viszonylag alacsony átvételi árak ellenére is jóval jövedelmezőbb kokatermesztésre. Makroszinten hasonló jelenségek játszódnak le: bár szakértői számítások szerint a nyugati kábítószer-fogyasztók által fizetett összegeknek alig tizedrésze kerül vissza a termelő országokba, a haszon még így is akkora, hogy egyes dél-amerikai országok exportjának 10-20 százalékát a drogok teszik ki (1993-ra vonatkozó becslések). Burma fizetési mérlegének kiegyensúlyozása, Pakisztán fegyvervásárlás, az afrikai országok pedig a kávé- és kakaópiac összeomlásának ellensúlyozása érdekében folyamodik a kábítószeres kiviteléhez.

A városokban a szerkezetváltási politika a társadalmi egyensúly felborulását eredményezi. Minden érintett országban jelentősen csökkent az oktatás, az egészségügy, a lakáshoz jutás állami támogatása, Latin-Amerikában és Afrikában az igazgatási szférában dolgozó tisztviselők tíz- sőt százszázalékos elbocsátásával rohamosan nőtt a munkanélküliség, csökkent a diplomások elhelyezkedési lehetősége. Mindez az informális szektor megerősödéséhez vezetett, ideértve a legtöbbit jövedelmező illegális tevékenységet, a kábítószer-csempészetet is. A bűnszövetkezetek ma könnyen megengedhetik maguknak, hogy az államigazgatásból elbocsátott, munka nélküli egykori tisztviselőket, illetve diplomás embereket állítsanak szolgálatukba: ezek a jól képzett, sok esetben idegen nyelveket is beszélő, az utazásokban járatos személyek hatékonyan dolgoznak, és kevésbé feltűnőek a bűnüldöző szervek számára. A Dél és a Kelet országaira erőltetett gyorsított privatizáció egyszerűen nem valósítható meg a „tisztátalan” pénzek közreműködése nélkül. Túlzás nélkül állítható, hogy napjainkban az oroszországi gazdaság jelentős része a maffia ellenőrzése alatt működik. Mexikóban az Észak-amerikai Közös Piac (ALENA) történő csatlakozás érdekében megvalósított privatizáció csakis a különböző kormányok és a kábítószeres

maffiák közötti megállapodások után volt lehetséges: ez utóbbiak tőkájük megfelelő befektetése ellenében büntetlenséget élvezhettek.

A gazdasági folyamatok világméretűvé válásának és a strukturális váltásnak káros hatásait tovább fokozzák azok a helyi konfliktusok, amelyek a berlini fal lerombolása óta sokszorozódtak meg. A kábítószeres forgalma hozzájárul a konfliktusokban részt vevők erőforrásainak kialakításához. Ennek egyik tényezője a haszon több lépcsőben történő, egyre növekvő mértékű leföldözése: a termelés, a feldolgozás és a forgalomba hozatal minden fázisát figyelembe véve a kokain és a heroin esetében a növénytermesztő és a kábítószer élvezője között az ár átlagosan kétezerszeresre nő. Az így keletkező profit óriási mértéke a kábítószeres forgalmazását a bűnözés összes többi válfajától megkülönbözteti. Ebben a körben igen gyakori a fegyverek és kábítószeres különböző formákban zajló cserekereskedelme. Ilyen módon jutnak fegyverhez az algériai iszlám csoportok, és hasonló kapcsolatok alakultak ki a volt Jugoszláviában harcolt milíciák és a latin-amerikai lázadók között az olasz Camorra közvetítésével. Ugyancsak elterjedt a fegyverek és kábítószeres együttes felkínálása a vevőnek: ez az eljárás biztosítékot jelent az eladó számára, hogy a vevő a fegyverek árát a kábítószer továbbadásával szerzett haszonból ki tudja fizetni. Ezáltal tehát a kábítószeres kereskedelme hozzájárul a helyi konfliktusok finanszírozásához is. Egyes fegyveres csoportok „vámot” szednek a termelőktől, mások saját feldolgozó laboratóriumokat működtetnek, hogy a csempészeknek már készterméket adhassanak el. Ez utóbbi eljárást alkalmazták a kolumbiai forradalmi haderők, az afgán fegyveresek és a burmai nemzeti kisebbségek csapatai. Előfordul, hogy az ilyen gerillák csaknem a fogyasztókig, de legalábbis a célországig ellenőrzik és végigkísérik a kábítószer útját, mint például a nyolcvanas években Sri Lanka Tamil Tigrisei, napjainkban pedig a koszovói albánok Svájcban, vagy a Kurd Munkapárt aktivistái Németországban. A termelői területek és a szállítási útvonalak feletti ellenőrzésért sokszor fegyveres konfliktus alakul ki a különböző csoportok között, mint például Libanonban, Afganisztánban, Burmában, a közép-ázsiai és kaukázusi köztársaságokban. Helyenként az érintett ország kormányának reguláris hadserege is résztvevője a fennhatóság megszerzéséért vagy megőrzéséért folyó harcoknak.

Az utóbbi években a kábítószeres piacon új „vállalkozók” jelentek meg, ami részben a nagy bűnszövetkezetek sikeres rendőrségi felszámolásának, részben e nagy szervezetek elővigyázatos visszavonulásának köszönhető. Felismerték ugyanis, hogy a

szembeötlő, nagyméretű szervezett bűnözéssel ellentétben a decentralizált struktúrák kevésbé sebezhetőek. Így például Burma „ópiumkirálya” harc nélkül megadta magát a hadseregnek cserébe a piac egy részének átengedéséért és azért a lehetőségért, hogy beruházási lehetőséget kapjon a gazdaság legális ágazatában is. A nagy bűnöző szervezetek e háttérbe vonulása a helyi konfliktusok hatásaival kiegészülve, elsősorban Európában, elvezet a kábítószer piacának feldarabolódásához és az értékesítési pályák több, rövidebb szakaszra osztódásához: koszovói, csecsen, marokkói klánok, a Kurd Munkáspárt aktivistái, palesztin vagy afgán fundamentalisták, nigériai „diákok”, szenegáli vendégmunkások, horvát, szerb és bosnyák „harcosok”, latin-amerikai, izraeli, lengyel vagy orosz „üzletemberek” alkotják a közvetítő kereskedelmi hálózat láncszemeit (1-20 kilogrammos mennyiségekkel) vagy tevékenykednek a klasszikus elosztó rendszereken kívül. Előnyben részesítik a vidéki városokat és a szezonon kívül elnéptelenedő üdülőhelyeket a Baltikumtól a Földközi tengerig. E rövid szakaszokból álló láncolatokban a termékek viszonylag olcsók és igen tiszták, ami elsősorban az afganisztáni termelés fellendülésének, a közép-ázsiai kapacitások beindulásának, az egykori szovjet birodalom igen „szellős” határainak, a menekültek és az új „üzletemberek” szakadatlan jövesmenésének tudható be.

A szintetikus kábítószer használatának rohamos terjedése az utóbbi két-három évben ugyancsak az elosztó hálózatok elaprózódásának irányába hat.

A helyzet romlásának ugyancsak fontos tényezője, hogy a kilencvenes évek kezdetétől a volt szovjet blokk országainak egyre erősebben vannak jelen a nemzetközi droppiacon. Itt részben az alapanyagul szolgáló növénykultúrák terjedéséről, részben az elhanyagolt vegyiparnak a szintetikus kábítószer tömeges termelésére történő átállításáról van szó. Ez utóbbi annál is könnyebb, mivel ezekben az országokban a vegyipari nyersanyagokat semmiféle ko-

moly ellenőrzésnek nem vetik alá, tömegével vannak jól képzett, de rosszul fizetett vegyészek, a kábítószer-fogyasztók pedig ez ideig nem szokhattak hozzá a hagyományos, természetes alapanyagú drogokhoz.

A német rendőrség becslése szerint az ország területén 1994-ben lefoglalt amfetamin közel negyedrészét Lengyelországból érkezett, míg a lengyel hatóságok az ország részesedését az európai piacon 10 százalékra teszik. A gyanú az egyetemi laboratóriumokra terelődött, miközben már megszámlálni sem lehet a német és svéd határokon lefűlelt csempészeket. A Cseh Köztársaság a pszichotrop anyagok előállítására terén Hollandia mögött Lengyelországgal osztozik a második helyen. Prága egyik külvárosában található Közép-Európa legnagyobb szintetikus ephedrin előállító üteme. 1994-ben az ENSZ elítélte 50 tonna cseh ephedrin szállítását Svájcban keresztül mexikói titkos laboratóriumokba. Számos cseh vegyész dolgozik szászországi laboratóriumokban. 1992 óta számos ügylet igazolja, hogy skandináv és holland befektetők Lettországon és Magyarországon finanszírozzák az Európai Unióba szánt extasy előállítását. 1993-ban a Nemzetközi Kábítószer Ellenőrző Szervezet aggodalmát fejezte ki olyan bolgár állami vállalatok tevékenysége miatt, amelyek engedély nélkül, Captagon márkánévvel feniltilamin gyártottak, majd szállítottak Törökországon keresztül Afrikába és az Arab félszigetre. Az egykori Szovjetunió tagországai közül Azerbajdzsán a mesterséges ópiumhatású szerek előállítására szakosodott, Oroszországban, Belorussziában, Ukrajnában, a balti országokban és Kazahsztánban pedig gyógyszerészeti alapanyagokból szintetikus ephedrint gyártanak. Kínában ugyancsak kezdik kiaknázni az Ephedra vulgaris nevű növény termeléséből és a metamfetamin előállítását végző titkos laboratóriumok működéséből származó lehetőségeket.

(Ism.: Rózsa Gábor)

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – DEMOGRÁFIA

HAYDN, R.:

A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS SZEMÉLYENKÉNTI ADATAI AUSZTRIÁBAN, 1996.

(Personenbezogene Statistiken aus der Sozialversicherung 1996.) – *Statistische Nachrichten*. 1997. 12. sz. 989–994. p.

Az osztrák Társadalombiztosítási Szövetség évenkénti, július 1-re vonatkozó adatai jó áttekintést adnak a többszörös társadalombiztosítottokról. E sta-

tisztika eredményei közvetlenül nem kapcsolhatók a hivatalos társadalombiztosítási adatokhoz, minthogy nem a biztosítottak teljes körére vonatkoznak, továbbá a két feldolgozás időpont tekintetében is eltér, de kiegészítő áttekintést adnak a többszörös munkavállalásról, a nyugdíjban részesülők foglalkoztatottságáról, illetve a több jogcímen nyugdíjban részesülők számáról is.

1996. július 1-jén 2864 ezer osztrák alkalmazásban álló közül 42,6 ezernek (1,5 százalékának)

volt két, illetve több keresőtevékenysége. Ez az arány a férfiaknál 1,2 százalékkal, a nőknél 1,9 százalékkal volt. 1990 óta a két, illetve több állással rendelkezők száma 12,5 százalékkal nőtt. A férfiak körében magasabb volt a növekedés mértéke, mint a női munkavállalóknál.

A munkások, alkalmazottak és tisztviselők hármasként tagolásában a második munka jellege általában egybeesett az első munkáéval. A tisztviselők elenyésző részének volt második munkája, a második munkával rendelkező alkalmazottak és munkások háromnegyed részének a másik munkája is azonos státusú volt, ez az arány a férfiak esetében 71 százalékkal volt, a nőknél viszont közel 80 százalékat ért el.

1996. július 1-jén 40,6 ezer olyan alkalmazásban álló volt, aki egyben legalább egy nyugdíjban vagy árvaellátásban is részesült. A nyugdíjban részesülő dolgozók túlnyomórészt özvegyi nyugdíjas nők voltak. A munkával rendelkező nyugdíjasok, illetve ellátásban részesülők száma 1990 óta csak kismértékben változott: 1991-ben volt a legmagasabb (41,7 ezer), 1993-ban pedig a legalacsonyabb (38,5 ezer).

Számottevően magasabb a többféle keresőtevékenységet folytatók aránya, ha nemcsak az alkalmazásban állókat, hanem az összes biztosítottat, tehát az önállókat (segítő családtagok nélkül) is figyelembe vesszük. A 3211,1 ezer foglalkoztatottból 3,7 százaléknak, közel 120 ezer embernek volt két vagy több munkája. A korábban említett három státuscsoporthoz itt ugyanis belép a mezőgazdasági és a nem mezőgazdasági önálló két csoportja is, ahol jóval elterjedtebb a kiegészítő keresőtevékenység. Az öt státuscsoportból a tisztviselők 3,4, az alkalmazottak 4,7, a munkások 3,9, a nem mezőgazdasági önálló 20, a mezőgazdasági önálló 21,5 százaléknak volt második vagy többedik munkája. Második munka-

ként igen gyakori valamilyen mezőgazdasági jellegű foglalkozás. A második munkával rendelkezők közül a tisztviselők 30, az alkalmazottak közel 20, a munkások 37, az önálló 20 százaléknak mezőgazdasággal kapcsolatos a másik elfoglaltsága. Számottevő még az alkalmazotti-önálló, a munkás-önálló és a munkás-munkás tevékenységi kapcsolat is.

1990 óta elterjedtebbé vált a második vagy többedik keresőtevékenység. Míg az összes foglalkoztatott száma csak 5,2 százalékkal nőtt, addig a több munkával rendelkezőké több mint 22 százalékkal lett magasabb.

Az összes foglalkoztatottnak kis hányada, 1,8 százaléka részesül egyben nyugdíjban is. Ezek nagyjából özevgyi vagy saját jogú öregségi nyugdíjasok voltak.

1996. július 1-jén 1868,6 ezer fő részesült a kötelező nyugdíjbiztosítás keretében nyugdíjban vagy valamilyen nyugdíjszerű ellátásban, 87 százalékuk csak egy jogcímen, 13 százalékuk két vagy több jogcímen kapott ellátást. A kötelező nyugdíjbiztosítás keretében egy jogcímen folyósított nyugdíjak közül leggyakoribb az öregségi nyugellátás volt. A kettős nyugdíjellátásban részesülők elsősorban a nők voltak: az átlagos 13 százalékon belül ez az arány a nőknél 20,4, míg a férfiaknál csak 3,8 százalékkal volt. A két jogcímen kapott nyugellátás nagyjából saját jogú és özvegyi nyugdíjak egyidejű folyósításából adódott (166,6 ezer eset), 90 százalékban nők részesültek ilyen ellátásban, de meglehetősen nagy számban (közel 57 ezer esetben) került sor rokkantsági és özvegyi nyugdíj egyidejű folyósítására is, az esetek 90 százalékában itt is a nők voltak a kedvezményezettek.

(Ism.: Nadas Magdolna)

BIBLIOGRÁFIA

A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálatához az alábbi fontosabb könyvek érkeztek be:

STATISZTIKAI ÉVKÖNYVEK

Annuaire statistique de la France: Résultats de 1998. – Paris: INSEE, 1998. – XXVIII, 981, 26 p.

Franciaország statisztikai évkönyve, 1998.

I-033-B-0003/1998

Bevölkerungsstruktur und Wirtschaftskraft der Bundesländer / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 207 p.

A Német Szövetségi Köztársaság tartományainak népességstruktúrája és gazdaságstatisztikája, 1998.

I-004-B-0082/1998

Japan in figures: Pocket statistical information / Tokyo: Stat. Bureau, 1997. – 58 p.

Japán számokban, 1998.

I-051-D-0005/1998

Russia in figures: Concise statistical handbook – Moskva: Goskomstat, 1997. – 412 p.

Oroszország számokban. Statisztikai zsebkönyv, 1997.

I-042-D-0086/1997/A

Spain in figures / Instituto Nacional de Estadística. – Madrid: INE, 1996. 61 p.

Spanyolország számokban, 1996.

I-034-C-0082/1996/A

Statistical yearbook = Annuaire statistique / Department of International Economic and Social Affairs, Statistical Office. – New York: UN, 1997. – XIV, 923 p.

Az ENSZ statisztikai évkönyve, 1995.

I-072-B-0092/1995

Statistisches Jahrbuch österreichischer Städte / bearb. vom Österreichischen Statistischen Zentralamt; hrsg. vom Österreichischen Städtebund. – Wien: Österreichischer Städtebund, 1997. – 136 p.

Az osztrák városok statisztikai évkönyve, 1996.

I-002-B-0153/1996

Statistisk årsbok för Stockholm = Statistical year-book of Stockholm / Utrednings- och statistikkontoret. – Stockholm: USK, 1997. – 580 p.

Stockholm statisztikai évkönyve, 1998.

I-041-C-0002/1998

Year book Australia / Australian Bureau of Statistics. – Canberra: ABS, 1998. – X, 809 p.

Ausztrália statisztikai évkönyve, 1998.

I-091-C-0003/1998

GAZDASÁGSTATISZTIKA

Abfallstoffe mit Handelswert im Aussenhandel der EUR 12, 1988–1994 = Échanges de déchets ... valeur commerciale de l'EUR 12, 1988–1994. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. – 120 p.: ill.

Hulladékok és hulladékanyagok külkereskedelme, 1988–1994.

I-030-B-0304/1988–1994

Annual bulletin of steel statistics for Europe = Bulletin annuel de statistiques de l'acier pour l'Europe = Ezhegodnyij bjulleten' evropejskoj statistiki chernoj metallurgii / Economic Commission for Europe. – New York: UN, 1998. – 236 p.

Európa acélstatisztikájának éves jelentése, 1993–1996.

I-072-B-0333/1993–1996

Annual report of the European Free Trade Association. – Geneva: EFTA, 1998. – 80 p.

Az EFTA éves jelentése, 1997.

471570/1997

Aussenhandel. Aussenhandel nach Ländern und Gütergruppen der Produktionsstatistiken: Spezialhandel / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 129 p.

A Német Szövetségi Köztársaság külkereskedelme. Külkereskedelem országok és árucsoportok szerint, 1996.

I-004-B-0181/1996

Austria. – Paris: OECD, 1998. – VI, 133 p., [1] fol.

Ausztria gazdasági áttekintése, 1997–1998.

I-033-C-0114/1997–1998

Basic science and technology statistics = Statistiques de base de la science et de la technologie / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris: OECD, 1998. – 530 p.

Az OECD-országok R&D statisztikája a tudomány és technológia területén, 1997.

I-033-B-0463/1997

Bestands-Statistik der Kraftfahrzeuge in Österreich: Sonderheft / Österreichisches Statistisches Zentralamt. – Wien: ÖStZ, 1998. – 156 p.

Ausztria gépjárműállományának statisztikája, 1997.

I-002-B-0129/1997

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Stand und Entwicklung der Erwerbstätigkeit. Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 376 p.

Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A keresőképesség helyzete és alakulása, 1996.

I-004-B-0185/1996

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Beruf, Ausbildung und Arbeitsbedingungen der Erwerbstätigen: Ergebnisse des Mikrozensus / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1997. – 392 p.

Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. A keresők szakma, képzettség és munkafeltételek szerint, 1996.

I-004-B-0240/1996

Byggearealstatistikk = Building statistics. – Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå, 1998. – 50 p.

Norvégia lakásépítési statisztikája, 1997.

I-040-B-0061/1997

Comptes nationaux. Comptes et tableaux détaillés / Institut des comptes nationaux, Banque nationale de Belgique. – Bruxelles: ICN: BNB, 1997. – 215 p.

Belgium nemzetgazdasági elszámolásai, 1996.

I-038-B-0231/1996/2

Economic survey of Europe in 1998 / Economic Commission for Europe. – New York: UN, 1998. XI, 214 p.

Európa gazdasági áttekintése, 1998.

I-031-B-0134/1998/1

Economic survey of Latin America and the Caribbean / Economic Commission for Latin America and the Caribbean. – Santiago: UN ECLAC, 1997. – 335 p. + mell. (2 floppy)

Latin-Amerika és a Karib-térség gazdasági áttekintése, 1996–1997.

470190/1996–1997

Encuesta sobre las fuerzas de trabajo = Labour force survey = Enquête sur les forces de travail. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. – 277 p.

Az Európai Unió munkaerő-felmérése, 1996.

I-030-B-0054/1996

Estatísticas da produção industrial: Síntese dos principais resultados / Instituto Nacional de Estatística. – Lisboa: INE, 1998. – 77 p.

Portugália ipari termelési statisztikája, 1995.

I-035-B-0134/1995

The European Union labour force survey: Methods and definitions 1996. – Brussels [etc.]: EUROSTAT, 1996. – 75 p.

Az Európai Közösségek 1996. évi munkaerő-felmérésének módszertani és definíciós kérdései.

I-030-B-0237/1996

Finanzen und Steuern. Rechnungsergebnisse der öffentlichen Haushalte für Bildung, Wissenschaft und Kultur / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 241 p.

A Német Szövetségi Köztársaság pénzügyei és adói. Az oktatásra, tudományra és kultúrára fordított államháztartási elszámolások eredményei, 1995.

I-004-B-0212/1995

Fontagné, L.: Statistical analysis of EC trade in intermediate products. – Brussels [etc.]: EUROSTAT, 1997. 187 p.: ill.

Az Európai Közösség országai közbülső termék kereskedelmének statisztikai elemzése.

I-030-B-0308

- Gayri safı milli hasıla = Gross national product / Devlet İstatistik Enstitüsü. Ankara: DIE, 1997. XVII, 159 p.
Törökország bruttó nemzeti terméke, 1990–1995.
I-050-B-0087/1990–1995
- Handbook of world mineral trade statistics / United Nations Conference on Trade and Development. – New York [etc.]: UN, 1997. – XIII, 385 p.
A bányászati termékek világgülkereskedelmi statisztikai kézikönyve, 1991–1996.
I-072-B-0677/1991–1996
- Iceland. – Paris: OECD, 1998. – 119 p., [1] fol.
Izland gazdasági áttekintése, 1997–1998.
I-033-C-0140/1997–1998
- Indici e dati relativi ad investimenti in titoli quotati nelle borse italiane = Indices and data on investments in listed Italian securities / a cura di Mediobanca. – Milano: Mediobanca, 1995. – VI, 799 p.
Az olasz tőzsdén szereplő vállalatok részvényárfolyamai, 1995.
I-032-C-0241/1995
- Industrial statistics = Statistické bioméhanias. – Nicosia: Min. of Finance, 1997. – 467 p.
Ciprus iparstatistikája, 1996.
I-048-B-0007/1996
- International yearbook of industrial statistics / United Nations Industrial Development Organization. – Vienna: UNIDO, 1998. – VI, 722 p.
Nemzetközi iparstatistikai évkönyv, 1998.
I-002-B-0279/1998
- Jahresstatistik des Aussenhandels der Schweiz = Statistique annuelle du commerce extérieur de la Suisse / hrsg. von der Eidgenössischen Oberzolldirektion. – Bern: Eidg. Oberzolldirektion, [1998]. – 739 p. + 232 p.
Svájc külkereskedelmi statisztikája, 1997.
I-031-A-0009/1997/2–3
- Jern og stål: Arlig statistik = Iron and steel: Yearly statistics = Sidérurgie: Statistiques annuelles. – Luxembourg: EUROSTAT, 1998. – XIV, 121 p.
Az Európai Közösségek vas- és acélipari statisztikája, 1997.
I-038-B-0127/1997
- Jordbruksstatistikk = Agricultural statistics. – Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå, 1998. – 177 p.
Norvégia mezőgazdasági statisztikája, 1996.
I-040-B-0110/1996
- Küçük ölçekli imalat sanayii istatistikleri (1–9) = Small sized manufacturing industry statistics (1–9) / Devlet İstatistik Enstitüsü. – Ankara: DIE, 1997. – XXIV, 107, [16] p.
Törökország kis- és középvállalatainak statisztikája, 1994.
I-050-B-0088/1994
- Löhne und Gehälter. Löhne, Gehälter und Arbeitskosten im Ausland / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart: Metzler-Poeschel, 1998. – 103 p.
Bérek és fizetések. Bérek, fizetések és munkaköltségek külföldön, 1997.
I-004-B-0322/1997
- Metalliteollisuus: Perusmetalliteollisuus, kone- ja metallituoteteollisuus, elektronikka- ja sähkäteollisuus = Metal and engineering industry. – Helsinki: FIMET, 1998. 48 p.
A finn fém- és fémfeldolgozó, villamos- és elektrotechnikai ipar évkönyve, 1998.
I-043-B-0238/1998
- Motorfahrzeugbestand in der Schweiz = Parc des véhicules ... moteur en Suisse. – Bern: BFS, 1998. – 131 p.
Svájc gépjárműállománya, 1997.
I-031-B-0245/1997/1
- National accounts / National Commission for Statistics. – [Bucharest]: CNPS, 1997. – 117 p.
Románia nemzetgazdasági elszámolásai, 1993–1994.
I-044-B-0082/1993–1994
- National accounts. – Oslo [etc.]: Stat. Norway, 1998. – 252 p.
Norvégia nemzetgazdasági elszámolásai, 1978–1996.
I-040-B-0078/1978–1996/A
- Netherlands. – Paris: OECD, 1998. – 170 p., [1] fol.
Hollandia gazdasági áttekintése, 1997–1998.
I-033-C-0132/1997–1998
- OECD financial statistics. Financial accounts of OECD countries. Luxembourg, Netherlands, Switzerland = Statistiques financières de l'OCDE / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris: OECD, 1998. – 75 p.
Az OECD-országok pénzügyi statisztikája. Luxemburg, Hollandia, Svédország, 1981–1996.
I-033-B-0437/1981–1996
- Österreichs Volkseinkommen. Wien: ÖStZ, 1997. 68 p.
Ausztria nemzeti jövedelme, 1996.
I-002-B-0201/1996
- Panorama of EC industry: Statistical supplement: Latest information on manufacturing and service industries in the European Community / Commission of the European Communities, EUROSTAT. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. – [746] ism. p. + mell. (7 p.) + [768] ism. p.
Az Európai Közösségek iparának áttekintése, 1997.
I-030-B-0202/1997/1–2
- Preise. Preisindex für den Wareneingang des Produzierenden Gewerbes / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 111 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. Az ipari termékek átvételi árindeksi, 1997.
I-004-B-0058/1997
- Preise. Preise und Preisindizes für Verkehr und Nachrichtenübermittlung / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 34 p.
Árak a Német Szövetségi Köztársaságban. A közlekedési szolgáltatások árai és árindeksi, 1997.
I-004-B-0171/1997
- PRODCOM list. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. – LX, 423 p.
Az Európai Közösségek bányászati, feldolgozóipari, energiaipari termékjegyzékkönyve, 1998.
I-030-B-0224/1998
- Produzierendes Gewerbe. Struktur der Produktion im Produzierenden Gewerbe / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 182 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. Az ipari termelés szerkezete, 1996.
I-004-B-0252/1996
- Produzierendes Gewerbe. Kostenstruktur der Unternehmen im Verarbeitenden Gewerbe sowie im Bergbau und der Gewinnung von Steinen und Erden / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart: Metzler-Poeschel, 1997. – 383 p.
A Német Szövetségi Köztársaság ipara. A feldolgozóipari és bányászati vállalatok költségszerkezete, 1995.
I-004-B-0346/1995

Rapport statistique sur les accidents de la route en 1994 = Statistical report on road accidents in 1994 / Conférence européenne des ministres des transports. – Paris: CEMT, 1998. – 84 p.

A világ közúti közlekedési baleseti statisztikája, 1993–1994.

I-033-B-0360/1993/1994

Report of the 1995 industrial survey. Whole Kingdom / National Statistical Office. – [Bangkok]: NSO, 1998. – 50, 152 p., 2 t.fol.

Jelentés Thaiföld ipari felméréséről, 1995.

I-058-B-0030/1995/[1]

Report on the survey of research and development / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. – [Tokyo]: Stat. Bureau, 1998. – 294 p.

Japán éves kutatási-fejlesztési felmérése, 1997.

I-051-C-0060/1997

Rocznik statystyczny pracy. – Warszawa: GUS, 1997. – XXIII, 258 p., [12] t.

Lengyelország munkaügyi statisztikai évkönyve, 1997.

I-022-C-0065/1997

Sjofart = Maritime statistics. – Oslo [etc.]: Stat. sentralbyrå, 1998. – 125 p.

Norvégia tengerhajózási statisztikája, 1996.

I-040-B-0125/1996

Spain. – Paris: OECD, 1998. – 199 p., 1 fol.

Spanyolország gazdasági áttekintése, 1997–1998.

I-033-C-0133/1997–1998

Statistiek van de investeringen in vaste activa in de nijverheid = Statistics on fixed capital formation in industry / Centraal Bureau voor de Statistiek. – 's-Gravenhage: CBS, 1998. – 39, [2] p.

Hollandia iparának állítóke beruházási statisztikája, 1996.

I-037-B-0104/1996

Strassenverkehrsunfälle in der Schweiz = Accidents de la circulation routière en Suisse. Bern: BFS, 1998. – 164 p.

Svájc közúti közlekedési baleseti statisztikája, 1996.

I-031-B-0237/1996

Streck, W. R.: External trade in high-tech products / IFO Institute. – Luxembourg: EUROSTAT, 1996. 730 p.

Az európai high-tech termékek és világkereskedelmük.

I-030-B-0307

Structural and ownership changes in the chemical industry of countries in transition / Economic Commission for Europe. – New York [etc.]: UN, 1997. – VIII, 164 p.

Szerkezet- és tulajdonosváltás az átmeneti gazdaságú országok vegyiparában.

821362;821012

Tarimsal yapı = Agricultural structure: Production, price, value / Devlet İstatistik Enstitüsü. – Ankara: DIE, 1998. – XIX, 591 p.

Törökország mezőgazdasági szerkezete, 1996.

I-050-B-0044/1996

Toptan fiyat istatistikleri: Ticaret borsalarında islem gören maddeler = Wholesale price statistics / Devlet İstatistik Enstitüsü. – Ankara: DIE, 1997. – VII, 117 p.

Törökország nagykereskedelmi árstatisztikája, 1996.

I-050-B-0037/1996

Trends in public sector pay in OECD countries / Organisation for Economic Co-operation and Development. – Paris: OECD, 1995. – 165 p.

A közszolgálati dolgozók jövedelmi trendjei az OECD-országokban, 1995.

I-033-C-0249/1995

Umwelt in Österreich: Daten und Trends / Hrsg. vom Österreichischen Statistischen Zentralamt in Zusammenarbeit mit dem Umweltbundesamt. – Wien: ÖStZ: Umweltbundesamt, 1998. – 96 p.

Ausztria környezetvédelmi adatai, 1997.

I-002-B-0207/1997

Vahnsna tahrgovija na Narodna Republika Bahlgarija: Statisticheski dannii = Vnesnjaja trgovlja Narodnoj Respubliki Bolgarii. Sofija: CSU, 1998. – 269 p.

Bulgária külkereskedelmi statisztikai évkönyve, 1997.

I-045-B-0056/1997

World mineral statistics: Production: exports: imports / Natural Environment Research Council British Geological Survey. – London: HMSO, 1998. – V, 281 p., [14] t.fol.

Nemzetközi bányászati statisztika, 1992–1996.

I-036-B-0284/1992–1996

World mining and metals yearbook = Annuaire statistique mondial des minerais et métaux / Société de l'industrie minière. – Paris: Soc. de l'industrie minière, [1997]. – 239 p.

A világ bányászati és fémipari évkönyve, 1997.

I-033-B-0177/1997

Zivilluftfahrt in Österreich. Wien: ÖStZ, 1998. 151 p.

Ausztria polgári légiforgalma, 1997.

I-002-B-0211/1997

TÁRSADALOMSTATISZTIKA – EGÉSZSÉGÜGY – KULTÚRSTATISZTIKA

Barnehager = Kindertagens. – Oslo [etc.]: Stat. Sentralbyrå, 1998. – 69 p.

Gyermekgondozási intézmények és nevelési programok hatévesek számára Norvégiában, 1996.

I-040-B-0118/1996

Bildung in der Europäischen Union: Daten und Kennzahlen = Education across the European Union = Éducation dans l'Union Européenne. – Luxembourg: EUROSTAT, 1997. – 349 p.

Oktatás az Európai Unióban. Statisztikai adatok és jelzőszámok, 1996.

I-030-B-0316/1996

Education policy analysis: Indicators of education systems / Centre for Educational Research and Innovation. – Paris: OECD, 1997. – 118 p.: ill.

Az OECD-országok oktatásügyének elemzése az új követelményeket figyelembe véve, 1997.

I-033-B-0527/1997

Eidgenössische Volkszählung 1990. Le paysage linguistique de la Suisse = Recensement fédéral de la population 1990 = Censimento federale della popolazione 1990 / Bundesamt für Statistik. Bern: BFS, 1997. 720 p.

Svájc 1990. évi népszámlálása. Svájc nyelvi „képe”.

I-031-B-0262/[42]

Estatísticas de protecção social, associações sindicais e patronais: Portugal / Instituto Nacional de Estatística. – Lisboa: INE, 1998. – 61 p.

Portugália társadalombiztosítási statisztikája, 1995–1996.

I-035-B-0071/1995–1996

Inquérito aos orçamentos familiares: Resultados. Instituto Nacional de Estatística. Lisboa: INE, 1997. 222 p.

A háztartások társadalmi-gazdasági jellemzői Portugáliában, 1994–1995.

I-035-B-0139/1994–1995

- Latvijas rajoni un lielakas pilsetas: Statistiskas gadagramata = Administrative districts and major cities of Latvia / Latvijas Republikas Valsts statistikas komiteja, Latvijas Statistiskas instituts. – Riga: VSK: Latvijas Stat. inst., 1997. – 121 p.
Lettország statisztikája közigazgatási beosztás és a főbb városok szerint, 1997.
 I-042-B-0278/1997
- La produzione libraria nel 1996. – Roma: ISTAT, 1997. – 23, [2] p.
Olaszország könyvkiadási statisztikája, 1996.
 I-032-B-0293/1996
- Report of the health and welfare survey / National Statistical Office. – Bangkok: NSO, 1997. – 237 p., 4 t.fol.
Jelentés Thaiföld egészségügyi és jóléti felméréséről, 1996.
 I-058-B-0019/1996
- Das Schulwesen in Österreich: Schuljahr. – Wien: ÖStZ, 1998. – 354 p.
Ausztria oktatásügye, az 1996–1997-es tanév.
 I-002-B-0226/1996–1997
- Skolan i siffror. Elever och lärare. – Stockholm: Skolverket, 1998. – 183 p.
Svédország oktatásügye számokban, 1998.
 I-041-B-0119/1998/2
- Sozialeistungen. Rehabilitationsmassnahmen / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 135 p.
Szociális juttatások a Német Szövetségi Köztársaságban. Az egészségügyi rehabilitáció adatai, 1995.
 I-004-B-0290/1995
- Statistik der Rechtspflege für das Jahr 1996. – Wien: ÖStZ, 1998. – 149 p.
Ausztria igazságügyi statisztikája, 1996.
 I-002-B-0232/1996
- Statistiques criminelles internationales = International crime statistics = Estadísticas internacionales de delincuencia / Organisation internationale de police criminelle. – Lyon: OIPC, [1997]. – [8], 107 p.
Nemzetközi bűnügyi statisztikai évkönyv, 1995.
 I-033-B-0291/1995
- Väestön koulutusrakenne kunnittain. – Helsinki: Tilastokeskus, 1998. – 89 p.
Finnország felsőoktatási statisztikája, 1996.
 I-043-B-0204/1996
- Aborter = Abortions. – Stockholm: Socialstyrelsen, 1999. – 39 p.
Svédország abortusz-statisztikája, 1996.
 I-041-B-0202/1996
- Befolkningen i kommunerne 1. januar 1998 = Population in municipalities 1 January 1998 / Danmarks Statistik. – København: Danmarks Stat., 1998. – 164 p.
Dánia népessége településként, 1998. január 1.
 I-039-B-0033/1998
- Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Haushalte und Familien / Statistisches Bundesamt. – Stuttgart [etc.]: Kohlhammer, 1998. – 280 p.
Népesség és keresőtevékenység a Német Szövetségi Köztársaságban. Háztartások és családok, 1996.
 I-004-B-0182/1996
- Census of population of Ireland 1996. Principal demographic results. Central Statistics Office. Dublin: CSO, 1997. 74 p. + mell. (1 floppy)
Írország 1996. évi népszámlálása.
 I-036-B-0374/[2]
- Census of population of Ireland 1996. Principal socio-economic results. Dublin: CSO, 1998. – 130 p.
Írország 1996. évi népszámlálása. Főbb társadalmi-gazdasági eredmények.
 I-036-B-0374/[3]
- Dödsorsaker = Causes of death. – Stockholm: SCB, 1998. – 280 p.: ill. + mell. (1 floppy)
Svédország halálói statisztikája, 1996.
 I-041-B-0122/1996
- Grosszählung 1991. Ausgewählte Masszahlen nach Stadtregionen. – Wien: ÖStZ, 1997. – 15, 86 p.
Ausztria 1991. évi népszámlálása, épület- és lakásösszeírása és munkahelyszámlálása.
 I-002-B-0125/1025/3
- Lincot, L.: Les évolutions démographiques départementales et régionales entre 1975 et 1994. – Paris: INSEE, 1998. – 242 p.
Franciaország megyei és regionális demográfiai adatai 1975 és 1994 között.
 I-033-B-0405/600–601
- Mikrozensus: Jahresergebnisse. Wien: ÖStZ, 1998. 246 p.
Mikrocenzus Ausztriában, 1996.
 I-002-B-0231/1996
- Le pensioni di invalidità... in Italia: Anni 1980–94 / [a cura di Emanuele Baldacci]. – Roma: ISTAT, 1997. – 93 p.
A rokkantnyugdíjak alakulása Olaszországban 1980 és 1994 között.
 I-032-C-0242
- Recent demographic developments in Europe. Council of Europe. – Strasbourg: Council of Europe, 1994. – 384 p.
Demográfiai fejlemények Európában, 1993.
 I-033-B-0456/1993
- Report the survey of population change / National Statistical Office. Bangkok: NSO, 1997. – 67, 12 p., 6 t.fol.
Jelentés Thaiföld népmozgalmi felméréséről, 1995–1996.
 I-058-B-0009/1995–1996/[1]
- Time series report on the internal migration in Japan: Derived from the basic resident registers, 1954–1995 / Statistics Bureau Management and Coordination Agency. – Tokyo: Stat. Bureau, 1997. – 368 p.
Idősorok Japán belső vándormozgalmáról, 1954–1995.
 I-051-C-0119

DEMOGRÁFIA

13. Censimento generale della popolazione e delle abitazioni 20. ottobre 1991. I controlli di qualità...: l'elaborazione dei dati / Istituto Nazionale di Statistica. – Roma: ISTAT, 1997. – 121 p., [147] t.

Olaszország 13. népszámlálása és lakásösszeírása, 1991. október 20. Az adatok minőségének ellenőrzése. Adatfeldolgozás.

I-032-B-0276/[133]

5 Censo de población y 6 de vivienda 1990. Población del Ecuador por área y sexo, según provincias, cantones y parroquias: Datos provisionales / Instituto Nacional de Estadística y Censos. – Quito: INEC, 1991. – IV fol., 46 p.

Ecuador 1990. évi népszámlálása és lakásösszeírása. A népesség terület nem, valamint közigazgatási beosztás szerinti megoszlása.

I-085-C-0003/1990/[2]